

HASEKİ KONFERANSLARI • 2 (2017-2019)

GELENEKTEN
GELECEĞE

HASEKİ KONFERANSLARI

-2-

EDİTÖR: DR. ADİL BOR

HASEKİ MEZUNLARI DERNEĞİ

YAYIN NO: 4 • 1. BASKI, ŞUBAT 2020 • EDİTÖR: DR. ADİL BOR •
TASARIM: NECMETTİN ASMA • BASKI VE CİLT: İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	5
TÜRKİYE’DE DİN EĞİTİMİNİN YAKIN TARİHİ	
Dr. Tayyar ALTIKULAÇ	9
KOPAN HALKAYI BİRLEŞTİREN SALİH MÜMİNLER	
Prof.Dr. Hayreddin KARAMAN	31
ÜMMET, SÜNNET, UHUVVET ÇERÇEVESİNDE SORUMLULUKLARIMIZ	
Prof.Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN	53
KUR’ÂN - SÜNNET İLİŞKİSİ VE BİRLİKTELİĞİ	
Prof.Dr. Raşit KÜÇÜK	77
İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARINDA	
HUKUK METODOLOJİSİNİN ÖNEMİ (İSTİHSAN ÖRNEĞİ)	
Prof.Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ.....	125
FIKİH VE DİL SORUNU	
Prof.Dr. Mehmet ERDOĞAN.....	139
KUR’ÂN’IN GELİŞ ORTAMINDA ARAP TOPLUMU VE ÖZELLİKLERİ	
Prof.Dr. Adem APAK.....	161
İMAM ŞÂFİÎ’NİN FIKİH DÜŞÜNCESİNE (USULÜNE)	
GENEL BİR BAKIŞ	
Doç.Dr. Soner DUMAN	185
İSLAM MEDENİYETİNİN	
TEMEL DİNAMİKLERİ VE GELECEK TASAVVURU	
Mustafa IRMAKLI.....	219

İthaf:

Sağlam inancı, engin bilgisi, örnek ahlakı ve
yılmaz mücadele azmiyle;
tevhit, adalet ve güzel ahlak temelinde yükselen
İslam Medeniyetini yeniden inşa etmek için
kesintisiz çaba harcayan
gerçek mücahitlere...

TAKDİM

Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi'nin 44. yılını geride bıraktığımız bu günlerde, ülkemiz için büyük öneme sahip bu Merkez'de 2017-2019 yılları arasında düzenlemiş olduğumuz konferansları öncekinin devamı mahiyetinde istifadeye sunmak istedik.

Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi 1976 yılında İstanbul'un Fatih ilçesinde Aksaray semtinde kurulmuştur. Merkezin kurulduğu tarihlerde İslami ilimler alanında âdete bir fetret dönemi yaşanmaktaydı. Odağında Kur'an ve sünnetin yer aldığı temel İslam metinleriyle nitelikli bir iletişim kurulup doğru bilgiye ulaşmada büyük bir zaaf söz konusu idi. İşte bu ilmî fetretin yaşandığı bir ortamda Mehmet Savaş, Halil Günenç ve Abdurrahman Gürses Hoca Efendilerin öncülüğünde Haseki İhtisas Merkezi kuruldu ve böylelikle ülkemizde yeni bir ilmî geleneğin inşası başlamış oldu.

Allah'a hamd olsun ki, o günden itibaren bu ilmî gelenek zenginleşerek kesintisiz bir şekilde devam etmektedir. Bu vesileyle Haseki İhtisas Merkezini kurarak Diyanet İşleri Başkanlığımıza ve ülkemize önemli bir ilmî gelenek kazandıran muhterem Dr. Tayyar Altıkulaç Hocamıza sağlıklı uzun ömürler diliyorum.

Ayrıca, kırk yıldır Haseki ilmî geleneğinin oluşumunda ve toplumda hüsn-i kabul görmesinde önemli katkılar yapmış olan Ali Rıza Temel, Doç.Dr. Durak Pasmaz ve Abdullah Yücel hocalarımız ile yirmi yıldır Haseki’de eğitim görevlisi olarak birlikte çalıştığım meslektaşlarıma kurum adına teşekkürü borç addediyorum.

Eğitim Merkezimizde hâlen 24’ü Aşere-Takrib Bölümü’nde olmak üzere 157 öğrenci eğitim görmektedir. İhtisas Bölümünde okuyan öğrencilerimizin yarısına yakını hanımlardan oluşmaktadır. Eğitim Merkezimizin İhtisas Bölümü’nden bugüne dek 1038, Aşere-Takrib Bölümünden ise 229 öğrenci mezun olmuştur.

Haseki İhtisas Merkezimizin ilmî geleneği, İslam’ın ana damarı olan Ehlisünnet ve’l-Cemaat anlayışını esas almakta, farklı yorum sahiplerini dışlamayan, ötekileştirmeyen ve sürekli kendini yenilemeye çalışan bir ilmî yaklaşımı benimsemektedir. Böylece Haseki ilmî anlayışı; İslami ilimler geleneğiyle nitelikli bir iletişim kurarak topluma sahih İslami bilgiyi ulaştırmayı hedeflemektedir.

Kur’an-ı Kerim ve Sünnet-i Nebeviye doğru yorumlanmadığı takdirde, toplumların ıslahı için gönderilen İslam dini, maalesef o toplumların ifsadına yol açan bir araca da dönüştürülebilmektedir. Günümüzde şahit olduğumuz acı sahneler bu hakikatin açık bir tezahürüdür. Bu bağlamda İslam dünyasının mevcut sorunlarının, sahip olduğumuz İslami ilimler geleneğiyle doğru ve nitelikli bir iletişim kurulamamasından kaynaklandığına ve çözümün de söz konusu gelenekte olduğuna inanmaktayız.

Mart 2015 – Mart 2017 tarihleri arasında İhtisas Merkezi’imizde gerçekleştirmiş olduğumuz onbir kıymetli konferansın konuşmacıları tarafından onaylanmış metinlerinden oluşan ilk kitabımızı 2018’de Haseki Mezunları Derneği’nin ve mensuplarının ilk kitabı olarak basıp dağıtmıştık. Nisan 2017 – Aralık 2019 tarihleri arasında İhtisas Merkezi’imizde gerçekleştirmiş olduğumuz onbir kıymetli konferansın konuşmacıları tarafından onaylanmış metinlerinden oluşan bu ikinci kitabımızın da kendimizi, mazimizi, mevcut durumumuzu, zaaf ve meziyetlerimizi daha yakından tanıyıp insanlığa şahitlik etme ve iyi örnek olma görevimizi hakkıyla yerine getirebilmede katkı yapmasını temenni ediyoruz.

Konferansları kitaplaştırma sürecinde istifadeye daha elverişli olması için konuşma metinlerine detaylı ilaveler yapan hocalarımız da olmuştur. Editörlük çalışmamız esnasında imla ve anlatım hatalarının tashihiyle yetinilmiş olup hocalarımızın imlâ tercihleri ve üslupları genel mânada korunmuştur.

Rabbimiz bizleri, yüce buyruklarının tüm dünyada hayat tarzına dönüşmesi için samimiyetle hizmet eden müttaki ve âlim kullarından eylesin.

Pendik, 31 Ocak 2020

Dr. Adil BOR

Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü

TÜRKİYE’DE DİN EĞİTİMİNİN YAKIN TARİHİ

Dr. Tayyar ALTIKULAÇ

29 Mayıs Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

Dr. Tayyar ALTIKULAÇ

1938 yılında Kastamonu Devrekani’de doğdu. İlköğrenimini doğduğu ilçede, orta ve yükseköğrenimini de İstanbul’da yaptı. İlkokulu bitirmeden önce, 9 yaşında iken hâfız oldu. 1963 yılında Yüksek İslâm Enstitüsü’nü bitirdi. 1965 yılına kadar İstanbul İmam-Hatip Lisesi’nde öğretmenlik yaptı. 15.07.1971 tarihine kadar İstanbul, Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsünde asistanlık ve öğretim üyeliği görevlerinde bulundu. Bu arada 1967-68 öğretim yılında Bağdat Üniversitesi’nde Arap Dili ve Edebiyatı alanında ihtisas yaptı. Tefsir dalında doktorasını tamamladı.

15.07.1971-07.09.1976 tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı, 07.09.1976-02.11.1977 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Genel Müdürlüğü, 02.11.1977-09.02.1978 tarihleri arasında Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği görevlerinde bulunduğundan sonra, 09.02.1978 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı’na tayin edildi. 10 Kasım 1986 tarihinde emekliye ayrıldı.

Azerbaycan Milli Akademisi tarafından profesörlük unvanı verildi. Emeklilik döneminde İstanbul Marmara Üniversitesi ve Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakülte’sinde öğretim görevlisi olarak hizmet etti. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Başkanlığı görevini yürüttü.

1995-1999 yılları arasında milletvekilliği yaptı. 2002 yılında yapılan genel seçimlerde yeniden İstanbul milletvekili seçildi. Yüce kitabımız Hz. Kur’an, Tecvidü’l - Kur’an, Zehebi ve Ma’rifetül - Kur’ası, Ebu Şâme el-Makdisî ve el-Mürşidü’l-Veciz’i adlı eserleri ile Hz . Osman’a nisbet edilen Mushaf-ı Şerif çalışması ve hatıralarını içeren ‘Zorlukları Aşarken’ adlı 3 ciltlik kitabı bulunan Altıkulaç’ın yayımlanmış beş eseri bulunmaktadır. Bunlardan Ebu Şâme el-Makdisî’nin “el Mürşidü’l Veciz” isimli eseri Arapça olarak Beyrut’ta basıldı. Ayrıca, çeşitli dergi ve gazetelerde çok sayıda makaleleri yayınlandı. TDV İslam Ansiklopedisi’nde de birçok telif maddesi yazan Altıkulaç, ayrıca uluslararası birçok toplantıya katılarak çok sayıda tebliğ sundu.

Bismillah, Elhamdülillah,
Vessalâtü Vesselâmü Alâ Rasûlillâh (sa).

Değerli Haseki ulemâsı, aziz meslektaşlarım, kursiyer kardeşlerim, baylar ve bayanlar, sözlerimin başında sizleri saygıyla selamlıyorum, bu birlikteliğimizin hayırlara vesile olmasını Cenâb-ı Allah'tan niyaz ediyorum.

Birkaç ay önce müdürümüz beni telefonla arayarak siz kursiyerlerden bir gurup bayan arkadaşımızın benimle tanışmak ve hasbihal etmek amacıyla ziyaret etmek istediğini söylemiş, bu arkadaşlarımızla İSAM'da buluşup bir müddet sohbet etmiştik. Bir iki ay sonra müdür beyle tekrar görüştüğümüzde bu defa baylardan bir gurubun benzer taleplerinden söz etti. Bu talebi de İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nde yerine getirmiştik. Bayanların ve bayların bu sohbetlerden ne kadar memnun kaldıklarını bilemiyorum, ama aradan bir ay geçmeden müdürümüzden bir telefon daha geldi. Bir gurup arkadaşımızın daha sohbet taleplerinden söz ediyordu. Tekerrür eden bu durum karşısında bu işi topluca Haseki'de halledelim, dedik ve ben bugün bu sebeple sizin karşınızdayım.

Bu buluşmamızın sohbet şeklinde gerçekleşeceğini, sorular sorulacağını ve o soruların arkasından daha da değişik soruların geleceğini tahmin ediyorum. Ama başta dünden bugüne benim bazı şeyler

söylememi, tarihten bazı yaprakları bugüne taşımamı beklediğinizi, bu arada Haseki'den de bahsetmem gerektiğini biliyorum.

* Biraz önce biyografim okunurken dokuz yaşında hafız olduğum açıklandığına göre bu ifadeden 1945-1946 yıllarında hıfza çalıştığım anlaşılmış olur. Biliyorsunuz, köy yerinde herkes köy işleriyle ilgilenir. Yine bilirsiniz ki, köy hayatında tahıllar yıkanır, kuruması için kilimlere serilir. Kuşlar, tavuklar zarar vermesin diye de kilimlerin başında yaşlı insanlar veya başka işe yaramayan çocuklar görevlendirilir. Ben bu görevi zaman zaman yerine getiren çocuklardan biri idim. Bana o zamanlar hem dersine çalış hem de bu tahılları bekle derlerdi. Eğer köyün alt tarafındaki yoldan jandarmaların geçtiğini görürsem hemen eve gidip mushafımı saklamam gerektiği konusunda beni uyarırlardı.

* Bir köy imamı meslektaşımız o tarihlerde köyünde birkaç çocuğa Kur'an-ı Kerim okuturken yakalanmış. Suçüstü kararıyla mahkemeye celp edilmiş, "suç aletleri" de bir çuvala doldurulmuş ve imam bu çuvala mahkemeye çıkarılmış, hâkimin masasının önüne yani yere bu çuval boşaltılınca mushaf-ı şerifler etrafa saçılmış. Bunlar kısmen yaşadığımız, kısmen de büyüklerimizin anlattığı olaylardır.

* 1947 yılında ben ilçemizin ve hatta bölgemizin ilk ve tek hafızı oldum. Bu büyük bir heyecandı. O dönem sadece Kastamonu vilayetinin ova köylerinden hafızlık merasimi haberleri geliyordu. Bunlardan birine göre beş-altı genç hafız olmuş, bunların merasimi dört gün sürmüştü. Salı günü sabah namazından sonra başlayıp her gün öğle namazına kadar devam etmek üzere Cuma namazına kadar Kur'an-ı Kerim'in tamamı cemaat içinde okunmuş. Ben tek kişiyim, hafızlık bu şekilde olduğuna göre benim de dört gün zarfında Kur'an-ı Kerim'in tamamını tek başıma okumam gerekiyordu. Öyle de oldu ve ben her gün uygulanan üç seansın her birinde 2-3 cüz okuyarak Kur'ân-ı Kerim'in tamamını dört günde camide okumuş oldum. Ama söylediğim gibi coşku zirvedeydi, çünkü insanlar manen aç ve susuzdu.

* Malum, ezanları “Tanrı uludur” diye okuyorduk. Ben çocukken rahmetli babamın imam-hatip olduğu camide “Tanrı uludur” diye çok ezan okuduğumu bugünkü gibi hatırlarım.

* İlkokul yıllarımda aklımda hep İstanbul’a gitmek ve orada okumak vardı. Ben ilkokulu bitirmeden bir yıl önce beş altı ilde imam-hatip okulları açılmıştı. Ben İstanbul Çarşamba’daki İmam-Hatip Okulu’nun 2. dönem öğrencisi oldum. Bu okul ilk altı yıl Vefa’da ahşap bir binada hizmet verdi. Müdürümüz Celalettin Ökten hocamızdı. Nurettin Topçu bir tatil günü okula geliyor ve rahmetli Celal Hoca’yı -affedersiniz- tuvaletleri temizlerken buluyor. Nurettin Hoca; “Aman hocam ne yapıyorsunuz, bırakın çocuklar yapsın, sizin işiniz mi?” diyor. Celal Hoca “Öğrencilerimizin böyle şeylerle onuru kırılmasın, ben yaparım” diye cevap veriyor. Öğrencilerinin onuru kırılmasın diye tuvalet temizleyen ve benzeri en mütevazı işlere omuz veren müdürler, öğrencilere sabah kahvaltısında Amerikan süt tozuyla Hollanda’nın sarı peynirinin ikram edildiği günler gördük. Fatiha suresi ile geometrinin üçgenini mukayese eden, kara tahtadaki üçgeni işaret ederek “Bu sizin Fâtihanızdan daha mukaddestir!” diyen, öğrencilerine “ulan” diye hitap eden hocalar da gördük. Nerede okuyorsun sorusuna; “İmam-Hatip okulunda okuyoruz” deyince “Vah evladım vah, ölü yıkayıcısı mı olacaksın sen, başka gidecek okul mu bulamadın?” diyen insanlarla sıkça karşılaştık. Ama yine de okuyup o zorlukları da aştık.

* İmam-Hatip Okulu’ndan mezun olacağız ama ne olacağız, bize bir görev verilecek mi, bizi bir yüksekokul kabul edecek mi, hiçbir şey belli değildi. Ankara’da bir İlahiyat Fakültesi vardı ama İmam-Hatip Okulu mezunlarını kabul etmiyordu. Ben dâhil bazı arkadaşlarım lise fark imtihanlarına koşturduk, lise diplomaları aldık. Bir kısmımız değişik fakültelerde okudu, bir kısmımız askere gitti. Yani adım adım mesafe almaya çalıştık.

* İmam-Hatip okullarının programı hazırlandığı dönem Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Celal Hocamızı -onun da hocası olması sebe-

biyle- Talim ve Terbiye Kurulu'na davet ediyor, bu konuda yardımcı olmasını (müşavirlik yapmasını) istiyor. Kurulda bu okulların müfredat programı müzakere edilirken Arapça ve Kur'an-ı Kerim derslerinin asli harfleriyle değil, Latin harfleriyle öğretilmesi görüşü tartışılıyor. Rahmetli Celal Hoca bunun yanlış olduğunu anlatmaya ne kadar çalışsa da bu yönde karar da alınıyor. Bu kararın sebebi de bu derslerin asli harfleriyle okutulmasının devrimlere aykırı olması imiş! Rahmetli Hoca Kurulu ikna edemeyince akşam saatlerinde bakana koşuyor ve durumu anlatıyor. Bakan müteessir oluyor, Celal Hoca'dan ertesi gün tekrîr-i müzakere talebinde bulunmasını istiyor. Yani bu konunun yeniden tartışılmasını teklif etmesini, kendisinin de orada olacağını söylüyor. Ertesi gün bakan toplantıya katılıyor, masanın başına oturuyor. Konunun yeniden müzakeresi sırasında yine bazı üyeler tarafından laiklik ve devrimler diye aynı kırık plak çalınmaya başlayınca bakan dayanamıyor ve yerinden kalkıyor, ellerini masaya vurarak, "Kur'an-ı Kerim ve Arapça dersleri asli harfleriyle okutulacak" diyor ve yerine oturuyor.

* Ankara İlahiyat Fakültesi'nin ilk öğrencileri Kur'an-ı Kerim der-si okumamıştı! İkinci mezunları buna dâhil mi bilmiyorum. Bursa İlahi-yat'tan, eğitim tarihi ile meşgul arkadaşımız Mustafa Öcal kitabında bunları yazıyor. Nitekim ben İstanbul'a gitmeden önce Ankara İlahiyat Fakültesi'nde okuyan bir (veya iki) bayan öğrencinin Kastamonu'ya geldiği ve bunların Kur'an-ı Kerim okumasını hiç bilmedikleri anlatıl-mıştı bize. Durum buydu ve biz buralardan geliyoruz. Nihayet İmam-Hatip okulları gelişti. İmam-Hatip okullarında okuyan öğrencilere olan psikolojik baskıya, bazı hocaların moral bozucu davranışlarına rağmen bu oldu. Tabii ki bizi davaya sımsıkı bağlayan çok değerli hocalarımız da yok değildi. Onların hepsini rahmetle anıyorum. Mahir İz, Hasan Basri Çantay, Nurettin Topçu, Sabri Sözeri ve daha birçoğu...

* İmam-Hatip okulları açıldığında bu okullardan "imam-hatap" diye söz eden bir hareket ile de karşılaştık. Diyanet'le görev ilgimin hiç olmadığı yıllarda bu hareketin önünde bulunan kişilerle mükerrer

görüşmelerimiz oldu. Bu görüşmelerden birini bilhassa anlatmak isterim. O yıllarda talebe veya mezunlar cemiyeti yöneticisi gibi kimliklerimizle bir ayağımız Ankara’da olur, siyasetçilerle görüşür, problemlerimizi onlara anlatır, onlardan çözüm beklerdik. Bir tarihte (Ekim 1965 genel seçimleri sonrasında) böyle bir iş için yine Ankara’da olmuştum. Din eğitimi kurumlarının bazı meseleleri için İstanbul milletvekili (veya senatörü) merhum Abdurrahman Şeref Laç’ın Başbakan Süleyman Demirel’den bizim adımıza aldığı randevuya icâbet edecektik. Ankara’dan Mehmet Solmaz, Mehmet Ali Aldur, Mehmet Kervancı ve Niyazi Baloğlu ile birlikte Abdurrahman Şeref Bey’in buluşma yeri olarak bildirdiği bir ekmek fırınının yazıhanesine gittik. Abdurrahman Şeref Bey bizden önce orada idi. Yanında tanımadığımız bir kişi de vardı. Abdurrahman Şeref Bey ona “Kemal” diye hitap ediyordu. Anlaşılan samimi bir arkadaşı idi. Biz birlikte başbakana giderken tanımadığımız bu kişinin de bize refakat edeceği anlaşıldı. Bu birliktelik hoşumuza gitmemişti. Sonra anlaşıldı ki bu zat, Kütahya milletvekili, aynı zamanda Süleyman Efendi’nin damadı ve Süleymancılık hareketinin lideri Kemal Kacar’mış. Başbakanla görüşmemiz gerçekleştikten sonra ben hemen durumdan vazife çıkarmaya çalıştım, Başbakanlık dış kapısı önünde vedalaşacağımız sırada Abdurrahman Şeref Bey’e:

- Efendim, bu görüşme için size teşekkür ediyoruz. Ancak, sizden ve Kemal Bey’den daha önemli bir ricamız var.

- Nedir o?

- Biliyorsunuz, aynı hizmetler için gayret eden kadrolar arasında bizim hiç doğru bulmadığımız ve anlayamadığımız bir soğukluk yaşanıyor. Kemal Bey’i burada bulmuşken bugün birlikte bize bir randevu verseniz de bu meseleleri biraz konuşma imkânı bulsak?

- Niçin olmasın. Kemal, ne zaman yapalım? Saat 14’te olur mu?

Kemal Bey o saatte müsait olmadığını söyledi. Saat değiştirildi, yine mazeret beyan etti. Abdurrahman Şeref Bey; “O zaman akşam

bizim evde olsun” dedi. Kemal Bey ona da razı olmadı. Anlaşılan böyle bir görüşmeyi uygun görmüyordu. Ev buluşmasını da reddedince Abdurrahman Şeref Bey hiç unutmadığım şu tepkisini ortaya koymuştu:

- Haltetme Kemal! Akşam bizim evde buluşuyoruz.

Kemal Bey arkadaşının bu sert çıkışı karşısında akşam randevusunu kabul etmek zorunda kaldı. Belirtilen saatte adlarını zikrettiğim arkadaşlarla birlikte Abdurrahman Şeref Bey’in evinde olduk. Kemal Bey bizden önce orada idi. Sohbet biraz şuradan buradan devam ettikten sonra ben söze girdim ve Kemal Kacar’ın teşkilatından duyduğumuz rahatsızlığı dile getirmeye çalıştım: Aynı hizmet için yetişmiş nesiller olarak birbirimize destek vermemiz ve bu hizmetlerde yardımlaşmamız gerekirken her nedense bunu yapmadığımızı belirttim. İmam-Hatip okulları aleyhine bu kardeşlerimizden nakledilen olumsuz söz ve beyanlardan örnekler vererek bu aleyhte konuşmaların cami minberlerine kadar taşındığını anlattım. Bunlar olmamalı, dedim. “Kurs faaliyetiyle meşgul olan arkadaşlarımızın ileri gelenleriyle bizden bazı arkadaşlar kararlaştıracığımız bir yerde ve tarihte bir araya gelelim. Birbirimizden şikâyetlerimiz ve eksiklerimiz nelerse bunları uzun uzun tartışalım. Elimizden geldiği kadar hatalarımızın düzeltileceğine dair birbirimize söz verelim. Gerekirse kavga da edelim. Ama aynı kutsal hizmetin insanları olarak anlaşip kucaklaşalım” ifadeleriyle derdimizi ortaya koymaya çalıştım.

Kemal Bey İmam-Hatip okulları camiasındaki bir kısım öğrenci ve öğretmenlerin olumsuz bazı davranışlarından örnekler zikrederek bu okullardan din görevlisi yetiştirmeyeceğini, bu itibarla bir araya gelerek bunları konuşmanın faydası olmayacağını söyledi. Ama teşkilatta emir vererek bundan sonra aleyhte konuşmalar yapılmasını önleyeceğini sözlerine ekledi. Ben de, teşkilatı susturmanın çözüm olmadığını, önemli olanın kalpleri birleştirmek olduğunu, bu yapılmadıkça soğukluk ve husumetin devam edeceğini, bundan da hizmetin zarar göreceğini belirtmeye çalıştım. Ekibin sözcüsü sıfatıyla son söz olarak şöyle bir teklifte de bulundum:

“Kur’an kursları da, İmam-Hatip okulları da bizim müesseselerimiz. Buralardan yetişenleri birbirlerinin alternatifi nesiller olarak görmeyelim. İmam-Hatip okullarında bu çocuklar ağır ders programları arasında Kur’an dersinde beklenen başarıyı gösteremiyorsa, Kur’an kurslarından bu okulların ihzarî sınıfları gibi yararlanalım. Orada Kur’an okumayı iyice öğrensiner, sonra bu okullara gelsinler”. Kemal Bey bu teklife at-eşek örneği ile karşılık veriyor, “Atla eşeğin birleşmesinden ne at olur ne eşek olur” diyordu. Kur’an kurslarında okuyanların her açıdan %95 oranında işe yarar şekilde yetiştiğini, İmam-Hatiplerde ise bu oranın ancak %5’lerde kalacağını ileri sürüyordu. Böylece bir fitneyi söndürmek uğruna çırpınan ve şahısları açısından bu çırpınıştta Allah rızasından başka herhangi bir beklentileri bulunmayan insanlar -merhum Abdurrahman Şeref Laç dâhil- hayal kırıklığına uğramış oluyorlardı.

Burada şunu da belirtmeliyim ki yukarıda anlattığım olaylar ve görüşmeler değerlendirilirken, o tarihlerde Süleyman Efendi’nin talebeleriyle benim hiçbir alıp veremediğimin olmadığı, şahsen bu cemaatten herhangi bir kimse ile de herhangi bir ihtilafımın bulunmadığı göz önünde tutulmalıdır. Ama son derece hâlis niyetlerle ve ihtilafın tarafı da olmaksızın her fırsatta uzattığımız el, maalesef geri çevrilmiş, fitne söndürülememiştir. Ben 15 Temmuz 1971’de başkan yardımcısı olarak Diyanet’te göreve geldiğimde ne yazık ki kendimi bu kavganın içinde bulmuştum.

* Nihayet 1971’de hiç istemediğim halde kader beni Ankara’ya aldı götürdü. Gazeteler benden “Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevine 33 yaşındaki Tayyar Altıkulaç tayin edildi” diye söz etmişti. Çünkü o günkü anlayışa göre Diyanet’te böyle bir makama 33 yaşındaki birinin tayin edilmesi akla gelebilecek bir şey değildi. Yüzlerce müftülük, vaizlik ve imamlik kadroları boştu. Başkanımız Gümüşhaneli Lütfü Doğan idi. Biliyorsunuz iki tane Lütfü Doğan var. Biri bir siyasi partiden, diğeri başka bir siyasi partiden parlamenter oldular.

Ben ikisi ile de yardımcı olarak görev yaptım. Böyle bir süreçte müftü ve vaiz olmak için İlahiyat Fakültesi ve Yüksek İslam Enstitüsü mezunları Diyanet’e geliyordu. Bunların mülakatında zaman zaman içimize sinmeyen durumlarla karşılaşılıyordu...

Netice itibari ile hizmet içi eğitim kursu açmaya karar verdik. Şu anda Ankara Müftülüğü’nün olduğu binanın bir salonunda teşkilattan herhalde 30 kadar müftü, vaiz ve müftü yardımcısını davet ederek bu işe başladık. Merkezdeki hocalarımız ve ben onlara hocalık yapmaya çalışılıyorduk. Bir kursiyerden Kevser suresini okumasını istedim. Uzatmadan söyleyeyim, Kevser suresini “İnnâ âteynâ” ve “İnnâ şânâke” diye okumaz mı? Bu kişi Ankara İlahiyat Fakültesi mezunu idi ve Urfa’da il müftü yardımcısı olarak görev yapıyordu! Ne kadar vahim bir durumda olduğumuzu anladık. Ben bu arkadaşı dersten sonra odama çağırdım, kendisini ikna ederek ve gönlünü alarak bu görevden murakıplık görevine naklettim. Dolayısıyla hizmet içi eğitim çalışmalarımızı genişletmemiz gerektiği anlaşılmış oluyordu.

* Sözün uzadığının farkındayım, biraz da Haseki’den söz etmemiz gerektiğini başta söylemiştim. Haseki programı önce ilm-i kiraatle başladı. Benim de kiraat hocam olan Abdurrahman Gürses hocamızla başladık bu işe. Kiraat hocam diyorum, ama beni kurrâdan biri zannetmeyin, rahmetli hocam benimle ilgili olarak serzenişte bulunurken “Tayyar يا أيها الذين آمنوا استعينوا بالصبر والصلاة إن الله مع الصابرين (Bakara 153) dedi, bir daha gelmedi” demiş. Nur içinde yatsın, son demlerine kadar bana olan güveninden ve sevgisinden hiçbir şey eksilmemişti. Hocamız hastalandıktan sonra iş ortada kaldı tabii, ama bir müddet sonra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu merhumu getirdik Of’tan. Bu konunun ayrıntıları uzundur. Bunları hatıratımda yazdım, okumanızı tavsiye ederim.

Daha sonra ihtisas meselesinin Haseki modelini geliştirdik. Bu modeli geliştirirken çeşitli tavsiyelerde bulunuldu. Yüksek lisans ve doktora yaptırılmalı diyenler oldu. Aslında meslektaşlarımızın ihtiyacı

belli idi. Bizim problemimiz akademik kariyer yaptırarak çözülecek türden bir problem olarak görünmüyordu. Müftü ve vaizlerimizin kürsüye çıktıkları zaman temel kaynaklardan istifade ederek konuşabilmeye ihtiyaçları vardı. Diyanet'te ve sahada hizmet edecek bu insanların liyakatli hale gelmelerini istiyorduk. Proje ile şahsen meşgul olmak durumundaydım. Bu iş için Erzurum'a, Konya'ya gittim, İstanbul'daki arkadaşarımla bir araya gelip müzakerelerde bulunduk, projeye son şeklini verdik. Projenin Din İşleri Yüksek Kurulu'na havalesi için başkanın onayı lazımdı. Başkan merhum Dr. Lütfü Doğan yıllık izinde Uludağ'da idi. O zaman bugünkü gibi lüks makam araçları yok. Rahmetli babamın desteği ile aldığım yaşı ilerlemiş bir volkswagen arabam vardı. Tek başıma onunla Bursa'nın yolunu tuttum, Uludağ'a çıktım. Hocayı ormanın içinde bir meydana gezinti yaparken buldum, ayaküstü durumu anlattım. Yine ayaküstü onay imzasını aldım, bir bardak su içmeden Ankara'ya döndüm. Ertesi gün Kurul toplandı ve proje onaylanmış oldu.

Sonraki aşamada en zor iş olan hocalar konusu önümüzde idi. Proje çalışmaları sürerken Halil Gönenç Hoca ile bazı görüşmelerim olmuş ve ondan olumlu sinyaller almıştım. Bağdat'ta bulunduğum dönemde eşimin rahatsızlığı sebebi ile İstanbul'a gelip dönerken Bağdat'a Şam üzerinden dönmek ve Şam'ı görmek istemiştim. Şam'a ulaştınca Türklerin yönettiği bir medrese olduğunu öğrendim. Medreseyi buldum, müdürü ile görüştüm. Daha sonra küçük, içinde 15-20 talebenin olduğu bir sınıfa girdim. Başında Osmanlı sarığı, ceket pantolonlu genç bir hoca bu sınıfta ders takrir ediyordu, ama o kadar güzel ve fasih konuşuyordu ki, ağzından çıkanları anlamamak için üstün bir çaba sarf etmek gerekirdi. Tabii ben mest oldum. İşte Şam'daki o genç hoca bugün aramızda olan Mehmet Savaş'tı. O artık Türkiye'de idi. Kendisini bu hizmet için davet ettik, o da kabul etti. Daha sonra -nur içinde yatsın- Ali Yakup Cenkçiler hocamızla görüştüm. O da kabul etti. Emin Saraç Hoca da teklifimize peki dedi. Bu dörtlü ile programı başlatmış olduk.

Programla ilgili olarak benim ısrarım şu idi: Teneffüsler de dâhil tesis içinde Arapça konuşulmalı, dersler kesinlikle Arapça işlenmeli idi. O gün itibarıyla buna dair yazılı bir emir verilmemişti. Ben hasbel-kader Diyanet İşleri Başkanı olduktan sonra resmen yazılı emir de gönderdim, derslerde kesinlikle Türkçe konuşulmayacak diye. Bugün bu kuralın işlemediğini görmek beni üzüyor.

Programla ilgili olarak buradan mezun olan her bir arkadaşım fıkıhın tüm bahislerini görsün, bir tefsir kitabını başından sonuna kadar okusun diye arzu etmiştim. Bu kaynaklar Kurul kararında zaten isimlendirilmişti. Nesefi tefsirini başından sonuna kadar okuyan bir arkadaşımız herhalde Taberî'den, Zemaşşerî'den, Beyzavî'den istifade edecek seviyeye gelir diye düşünmüştük. Ebû Davûd'un Sünen'ini okursa ahkâm hadislerinden pek çoğuyla yüzleşmiş olur; Hidâye'yi okursa bütün fıkıh bahislerini görmüş sayılır diye değerlendirmiştik. Tüm mesele bu gelişmişliği sağlamaktı. Sanki bu program birilerini tatmin etmedi, son yıllarda bazı fanteziler geliştirilerek bana göre program bozuldu, daha sonra bazı düzeltmeler olmuş, ama şimdi ne durumda olduğunu bilmiyorum.

İkinci sorun şu: Görüyoruz ki her yerde Haseki modelinde program açmak isteniyor. Bu iş için öncelikle Haseki'de ders verebilecek kifayette hocalarınız olması gerekir. Bol bol bu hocaları yetiştirdik mi ki sürekli Haseki açmak istiyoruz? Bu taleplerin siyasi baskılarla geldiğini biliyorum. Siyaset karşısında dik durmamız gerektiğini düşünüyorum. Bunu başaramadık, Kur'an Kursu açar gibi Hasekiler açtık, bence doğru yapmadık.

*** Soru: Bu işleri yeniden ele alacak olsanız tekrar yapardım veya yapmazdım dediğiniz bir şey var mı?**

Şunu da yapabilseydim dediğim şeyler elbette var. Boş duracak halimiz yok. Allah ömür verdikçe yeni hizmet projeleri ortaya koymak, yeni eserler vermek boynumuzun borcu değil mi? Bu dünyaya yatma-

ya gelmedik. Ben emekliye ayrılalı 33 yıl dolmak üzere. Bu 33 yıl zarfında o dediğiniz şeyleri hem akademik anlamda ve hem hizmet projeleri anlamında yapmaya çalışıyorum. 59 yıl önce Kadıköy İskele Camii'ndeki cuma hutbemde söylediğim bir cümlemin sanki esiri olmuşum. Emeklilikten söz ederken kullandığım bu cümle aynen şöyle idi: "İnsanoğlu kendinde iş yapma gücü hissettiği andan itibaren çalışmaya başlar, bu gücü kaybettiği ana kadar çalışmaya devam eder. Bu manada emeklilikten söz edilemez."

Hayatımda şunu yapmasaydım dediğim bir şeyden de söz edebilirim. Evet, bir şey var ki o beni bugün hala düşündürüyor. Çünkü iyi niyetlerle adım atılarak ele alınan o iş, bir haksız uygulamaya kapı açtı ve o haksız uygulama bugün de devam ediyor: Hafız olan din görevlilerine bir derece verilmesi meselesi. 1974'te Maliye çalışanları için geçirdikleri kurs süresinin değerlendirilmesi ve derecelendirilmesi gibi bir uygulama başlatılmıştı. Bizden de iki değerli arkadaşımız Rıza Selimbaşoğlu ve Sami Uslu da bu örnekten hareketle Diyanet'te görevli hafızlar için benzer bir hakkın verilmesi yönünde çalışma yaptılar. Çok iyi niyetli ve bu iş için çok heyecanlı idiler. Ben de o rüzgâra kapıldım ve başkan yardımcısı olarak onları destekledim. Hep birlikte çalıştık ve nihayet bunun bir yasa konusu olmasını sağladık. İlmî kariyer yapan bir kişi önce 2 yıl yüksek lisans, daha sonra 5 yıl doktora yapıyor ve ancak bu şekilde bir derece alabiliyor. Hafızlar ise bu işi bir veya iki yılda tamamlayabiliyorlar. Aslında amacım sene karşılaştırması değil, karşı çıktığım nokta bu değil. Neye itiraz ediyorum? Benim küçük oğlum İngiltere'de yüksek lisans yaptı, dil öğrendi. Şimdi burada bir kurumda çalışıyor. Ona dil bildiği için maaşının dışında dil tazminatı veriyorlar. Ama 2 veya 3 senede bir sınava giriyor, dil seviyesini koruyup korumadığı ölçülüyor. Koruyorsa tazminatı almaya devam ediyor, korumamışsa tazminat ödemesi durduruluyor.

Yıllarca hafızlık lehine çalışmalar içinde bulunmuş bir arkadaşınız olarak konunun bugünkü görüntüsü beni rahatsız ediyor. İnaniyorum

ki böyle bir uygulama görevli hafızlar için de yapılırsa bu ülkede hafızların sayısı en az yüzde beş yüz artacaktır. Biliyorsunuz şu anda Türkiye’de belgesi olan hafız sayısı 150 binin üzerinde. Bana göre bunların ancak 10 bini gerçekten hafızdır. Diğerlerinde bir şey kalmamıştır. Böyle bir uygulamaya geçildiğinde bu sayı ilk uygulama sonunda 50 bine çıkacak, ileriki yıllarda çok hızlı bir şekilde artacaktır. Geçtiğimiz bayramlardan birinde kayınbiraderimin kızı, eşi ve 9 yaşındaki çocuğu ile beni ziyarete geldiler. Çocuğun ilkokula devam ederken hafızlık eğitimi aldığını söylediler. İlkokulda bu çocuk hafızlığı nasıl yapıyor diyerek şaşırdım. Kur’an-ı Kerim’in bazı yerlerinden sordum, ses yok. En son dersinden sordum, Allah şahit çocuğun ağzından bir tek kelime alamadım. Ayetin başını ben söyledikten sonra ağzından bir kelime çıkmasına da razı idim, ama olmadı. Hafızlık eğitiminin nasıl yapıldığını sorduğumda öğleden önce bir iki saat ilkokul derslerini alıp öğleden sonra da hafızlık çalışması yaptığını öğrendim. Böyle bir şey nasıl olabilir? Sistemde böyle bir şey yok. Çocuğunuzu hafız yapıyoruz propagandası ile bazı özel okullar çocukları alıyorlar ve onları hafızlık adı altında oyalıyorlar. Peki, bu kötü bir uygulama, onu geçelim. Siz hafız oluyorsunuz, belgenizi de alıyorsunuz, ancak bir sene sonra görev alabiliyorsunuz ve görev aldığınızdaki durumunuz belli değil. Hatta belgeyi iki sene, üç sene önce de almış olabilirsiniz. Bu durumda hafızlıktan hiçbir şey kalmamış da olabilir. Göreve başlarken bunun belirlenmesi gerekmez mi? Bence gerekir.

Sizlere bir örnek daha vereyim. Benim rahmetli babam çok hafız yetiştirdi. Öğrencilik yıllarımda yaz aylarında çıraklık ederdim babama. Onun bazı talebelerinin ezberlerini dinlerdim. Ama hiç başından sonuna kadar hafız bir öğrencim olmamıştı. Nihayet iki üç sene önce bir bayan arkadaşımız hafız olmak istedi. Hocam siz dinlerseniz hafız olacağım dedi. Ben de baş edebilir miyiz, sonunu getirebilir miyiz diye endişe ettim, ama on ayda hafız oldu bu kızımız. Üzerine de dört hatim yaptık. On dört ay bu hanım kızla çalışma yaptık ve gayet de iyi idi. Aradan birkaç ay geçtikten sonra geldi ve “Hocam, beni bir kere

daha dinler misiniz, hıfzım konusunda endişe etmeye başladım” dedi. Birkaç yerden sordum, baktım ki iyice küllenmiş. Sonra tekrar bir hatim daha yaptık. Bir kişinin hafız olması önemli değil, hafız kalması önemli. Hafız kalanlara can feda. Hafızlığı devam ediyorsa bir derece de ver, iki derece de ver, beni o rahatsız etmez.

*** Soru: Gönenli Mehmet Efendi ile ilgili anılarınızdan birini bizimle paylaşır mısınız?**

Gönenli Mehmet Efendi ile kayda değer bir anım yok sayılır. Resmen görevli olduğu camiin yakınında bir yerde bir öğrenci gurubu olarak ikamet eder, bu camide zaman zaman arkasında namaz kılar-dık. Zaman zaman da sabah namazından sonra camiden çıkarken talebelerine harçlık dağıttığına şahit olurdum.

* Bakın, dikkatinizi önemli bir Türkiye gerçeği ile buluşturmak istiyorum. Düşününüz, nerelerden geldik, nerelere ulaştık? Türkiye’de din konusunun içinde bir tarafta kocaman bir damar olan İmam-Hatip okulları, İlahiyat fakülteleri ve bu kaynaklardan istifade ederek saha-da hizmet veren ve en küçük yerleşim birimlerine kadar bu hizmeti götüren Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatı var. Hem eğitim ve öğretim açısından hem de hizmet modeli açısından ve de anayasal güvence altında bu formatta bir örgütlenme İslam dünyasının hiçbir yerinde yok.

Bu ana damara rağmen sahada din hizmetini devletin iyi yapmadığını ileri süren ve bu işi en iyi biz yaparız diye düşünen alternatif hizmet kanalları ortaya çıktı. Bunlar başta bir takım tasavvuf hareketleri olarak kendini göstermişken daha sonra ciddi örgütlenmelere, basın-yayın hayatına, televizyonculuğa, holdingleşmeye kadar uzanan bir gelişim gösterdiler. Üzücü bir tarafı da şu ki, bunlar içinde kendi aralarında çatışma içerisinde olanlar mevcut. Örnek verecek olursak, daha dün bir TV kanalında izledim, bu gruplardan biri adına bir zavallı diploma düşmanlığı yapıyordu. İlkokul, Ortaokul, İmam-

Hatip okulu diploması olmasın istiyor, diploma düşmanlığı yapıyor ve bunu açıkça savunuyor. Böyle bir şey olabilir mi? Böyle bir mantık bu ülkede nasıl yaşar?

Benim Hasekili kardeşlerim, İlahiyat fakültelerini bitirmişsiniz, buralara kadar gelmişsiniz, ne olur şu ana damara sağlam yapışalım. Bu ana damarı geliştirelim. Bu ana damara gölge düşürecek dikkatsizliklerden uzaklaşalım. İlmimizle, irfanımızla, ahlakımızla ön plana çıkmaya çalışalım. Bu milleti cennetlik kefen ticareti yapan bu insanların ve benzerlerinin eline bırakmayalım.

Bu ülkede hep birlikte 15 Temmuz’u yaşadık. Bize bunları yaşatanlar aleyhinde siyasetçi konuştuğu için aynı yönde bizim de dilimiz çözüldü. Önceden Adnan Hoca’nın aleyhinde konuşan da yoktu, şimdi onun aleyhinde de konuşanlar var. Diyanet ve İlahiyat camiasından DEAŞ’ın aleyhinde yakın tarihe kadar herhangi bir ses duydunuz mu? Siyaset önümüzü açtı, biz de konuşup yazmaya başladık. Bu insanların yanlış yolda olduklarını söylemek için siyasetin konuyu ele almasını mı beklemeliydik? Bu konuda en büyük sorumluluk Diyanet İşleri teşkilatına ve onun başındaki muhterem zevata düşüyor. Hepimize düşen ise bu omurgayı daha da sağlamlaştırmak için gereken özeni göstermek ve bu yapı etrafında kenetlenmektir.

Daha önce Haseki’den bana gelen arkadaşlarıma da söyledim, “lokomotif” olmak varken “vagon” olmayı tercih etmemeliyiz dedim. Diyanet teşkilatı olarak birbirimizi destekleyerek, birbirimize dua ederek bu yüce hizmeti bir yerlere taşımaya çalışmak zorunda olduğumuzu söylemeye çalıştım.

Soru 1: Hocam Üsküdarlı Hafız Ali Efendi ile zannımca yakınlığınız var, bize onun hakkında bilgi verebilir misiniz?

Allah rahmet eylesin, Üsküdarlı Hafız Ali Efendi bize Yüksek İslam Enstitüsü’nde dört yıl hocalık yapmıştır. Hoş sohbetlidir, Türk musikisini Kur’an tilavetine başarıyla uygulayabilen bir zattır, bu ko-

nuda tektir ve üstüne yoktur. Onun tilavetinin kaybolmaması için vaktiyle bu kardeşiniz çaba gösterdi. Kendisine “Kur’an-ı Kerim’i baştan sona kadar okuyun, kayda alalım” demiştim. Biz sahabe veya tâbiîn neslinden ve daha sonraki nesillerden bazı sesler bugünlere taşınabilseydi bu bizi çok mutlu etmez miydi? Hiç olmazsa zamanımızda yaşayanları, yetişebildiğimiz hocalarımızın seslerini kayıt altına alalım dedik. Hocamız kabul etti. Bir başka hocamızı da kendisine yardımcı vererek Kur’an-ı Kerim’i baştan sona onun kıraatiyle kayda aldık. Büyük ölçekte kırk-elli makara doldurulmuştu. Bunlar Diyanet’te muhafaza edilmekte iken benim Milli Eğitim Bakanlığı’nda görevli olduğum dönemde bir vesile ile araştırdık, sorduk, fakat maa-lesef bulunamadı. Diyanet ne yazık ki bunları korumayı başaramadı. Aynı şeyi Abdurrahman Gürses Hocamızdan da talep etmiştim. Fakat o kabul etmemişti. Ehl-i Kur’an kişilerin tilavetleri kayıt altına alınıp gelecek nesillere aktarılmalıydı. Ben bu sorumluluğumu yerine getirmeye çalıştım. Ayrıca 1978 yılında -bu işin en iyilerinden biri olmadığım halde- başından sonuna kadar benim tilavetim de kaydedilmiştir.

Soru 2: Hocam, öncelikle verdiğiniz bilgiler için teşekkür ederiz. İSAM ve Haseki arasındaki ilişkiyi, bağı biraz daha güçlendiremez miyiz?

Haseki ile İSAM arasında bir irtibatın olması gerçekten faydalı olur. Hatta mümkün olsa ikisi aynı coğrafya parçası üzerinde bir araya getirilebilse. Yetkim olsa bu konuyu müzakereye açardım. İSAM’ın yanında Vakfın on yedi dönüm arazisi var. Yanlış bir hevesle ve hiç ihtiyaç yok iken bu araziyi yeni kütüphane binası yapmak üzere ilgiler çalışmalar yaptı. Bu iş için yüklü miktar da para da harcandı. Fakat bu konuda ilerleme kaydedilemedi, arazi şu an itibarıyla boş duruyor. Haseki eğitim-öğretim tesisleri bu arazide projelendirilebilir. Olmayacak bir şey değil. Önemli olan istemek, müzakere etmek ve

çalışmaktır. Bu konuda benim söyleyebilecek pek bir şeyim yok. Fakat bize sorulursa fikrimizi söyleriz elbette.

Soru 3: Sayın hocam, hayat hikâyenizde beni oldukça mutlu eden ve ne kadar cesaretli olduğunuzu gösteren bir olay var. CHP iktidarda ve bir CHP’li vekil size silah çekiyor. Bu konuyu bize anlatabilir misiniz?

Celal Paydaş adında bir CHP’li milletvekili, Devlet Bakanı Dr. Lütfi Doğan’dan bir gencin tayini ile ilgili olarak mevzuata aykırı bir talepte bulunuyor. Celal Paydaş daha sonraki yıllarda PKK ile ilişkisinden dolayı mahkûm olmuş biri. Şimdi hayatta değil. Diyanet’in tüm kademelerinden olumsuz cevap verilmesine rağmen bakan bana telefon ediyor ve ilgili genci dinlememi istiyor. “Ben bu kişiyi dinleyeyim ama ona verilecek cevap belli. Bu da kendisine söylenmiş, bizim yapabileceğimiz bir şey yok” dedimse de “Bir de sen dinle” deyince peki gelsin dedim. Dinlemekte mahzur yok. Bu genç adam geldi, talebini tekrarladı. Ben de kendisine talebinin mevzuatımıza uymadığını söyledim. Talebi de şu idi: İlahiyat mezunu bu genç MEB’da öğretmen adayı olarak kura çekmiş, yerini beğenmiyor ve Urfa merkezde il müftü yardımcısı olmak istiyor. Verebileceğimiz görevleri kendisine söylediğimizde hiçbirini kabul etmiyor. Kendisine biraz nasihat ettim, çekti gitti. Bir müddet sonra bu milletvekili çıkageldi. Benim gönderdiğim kişiyi sen nasıl kovarsın, diye söze başladı. Kimseyi kovmadığımı, ancak talebin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını ifade ettim. Bunun üzerine “Seni bu göreve biz getirmedik mi? Bizim bir dediğimizi yapmıyorsun”, diye tepkisini sürdürdü. Benim cevabım ise şöyle oldu: “Sayın milletvekili, burası CHP genel merkezi değil, burası Diyanet İşleri Başkanlığı.” Ben öyle der demez oturduğu yerden fırlayıp ayağa kalktı ve silahını benim alnıma doğru yöneltti. Bu sırada bizim gürültümüzü duyup içeri girmek isteyenlere engel oldum, onları kapıda durdurdum. Ama silah hala havada ve adamın hakareti devam ediyor. Ben de ona her seferinde ses tonumu değiştirmeden “Sana

nerede olduğunu hatırlatıyorum. Burası Diyanet İşleri Başkanlığı” demeyi sürdürüyorum. Sonra silahını indirip kapıda bekleyenlerin arasından geçerek dışarıya çıktı. O sırada bir arkadaşımız bu kişiye bir yumruk atıyor, o da ona karşılık veriyor, tekrar silahını çekiyor. Korumaya polisimiz bu arbedede silahını elinden alıyor, sonra defolup gidiyor. Ertesi gün Hürriyet gazetesi bu olaya manşetinde yer veriyor. Daha sonraki süreçte bu olay bizim takibimiz dışında yargı konusu oldu. Kendisine dört veya beş ay gibi bir ceza verildi.

Soru 4: Sayın hocam, biraz önce maziden bahsederken bazı insanların İmam-Hatip okulları için “imam-hatap” lakabını kullandığından bahsettiniz. Bu lakabı kullanan kesimin mensupları hala bugün Diyanet bünyesinde görevlere gelmek istiyorlar. Fakat yine günümüzde bizim ihtisas mezunlarımız da dâhil olmak üzere bu alandaki arkadaşlarımız o yapılara ait bir kursta görevlendirildiklerinde hocalarımıza “Siz rahatınıza bakın, ek ders ücretleriniz yatırılacak, bizim kendi hocalarımız var” denilerek kendilerine görev yaptırılmıyor. Acaba son dönemde buzlar karşılıklı olarak eridi mi, yoksa bu bir takiyye mi? Eğer takiyye ise bu insanların Diyanet İşleri Başkanlığı’nda gelecekte nelere mal olacağı hakkında bir tedbir alınıyor mu? Bu konu hakkında kısaca bilgi verir misiniz? Teşekkür ederim.

Arkadaşlar, günümüzde devlette paralel bir örgütten söz ediyoruz, bir zamanlar da bu arkadaşlarımız Diyanet’in paraleli idiler. Nasıl mı? Sizin de biraz önce tasvir ettiğiniz gibi Kur’an kurslarında hizmetlerini sürdürüyorlardı, kurs hocalarımızı küçük bir odaya hapsediyor, diğer yerlere müfettişlerimiz bile sokulmuyordu. Ben Diyanet’te başkan yardımcısı olarak göreve geldiğimde Kur’an kursları ile ilgili yeni çıkan yönetmeliği kucağımda bulmuştum. Ve ben bu yönetmelik gereği ilgili binaların intifa hakkının Diyanet’e verilmesi üzerinde ısrar ettim. Gürültü de buradan koptu, çünkü buna yanaşmadılar. Bu mü-

cadele devam etti. Emirler bir yerden geldi, maaşlar bizden gitti, görev ihlalleri oldu. Müfettişler gönderdik. Ve nihayet şöyle söyleyeyim, benim görevi bıraktığım tarih itibari ile -biraz ayıp olacak ama söylemeliyim- bu cemaate ait bir kedi bile kalmamıştı Kur'an kurslarında. Ben emekli olurken bu özellikleriyle 4004 Kur'an kursu teslim etmiştim haleflerime. Benim dönemimden sonra bu mücadele verilmedi, hatta görüldüğü üzere tüm kapılar açıldı. Allah'tan başka beni destekleyen hiçbir kul yoktu. Ben hatıratımda bu konuları yazdım. Lütfen bunları okuyun. Bu kitap Kenan Evren görevde iken, on-on iki sene önce ilk baskısını yaptığında gerek Çankaya Köşkü'nde gerekse siyaset zemininde satır satır okundu ve hiç kimse çıkıp da şunlar yanlış diyemedi. Bazı Türkiye gerçeklerini anlamanız için lütfen okuyun.

Soru 5: Hocam, örgün eğitim ile hafızlık eğitiminin aynı anda sürdürülmesinin öğrencilere fayda vermeyeceği görüşündesiniz. Milli Eğitim Bakanlığı'nın herhangi bir kanuni dayanağı olmadığı halde hafızlık çalışmaları yaptırması yanında daha çok sorumluluk sahibi olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konuda nasıl bir proje geliştirilebileceği hakkında sizin fikirlerinizi öğrenebilir miyiz?

Bu konu sıradan ve kolay çözülecek bir konu değil. Ortada bir sorun var, eğitimcilerin oturup samimiyetle bu işi müzakere etmesi gerekiyor. Şu an aklıma gelecek olanları söylemem gerekirse, hafızlık yaşına gelmiş olan bir çocuğun hafız olması bir sene içinde gerçekleştirilebilecek bir konudur. İlkokulun 4. sınıfından sonra çocuğun eğitimine bir sene ara verilebilir. Bu süre içinde hafızlık işi tamamlanabilir. Daha sonra hafızlık unutulmasın diye çocuğa hafızlık yükünün çeyreği kadar bir yük yüklenir ve konu takip edilir. Ayrıca hafızlık işi sadece ailenin hevesi ve isteği ile olacak bir iş değil. Her çocuğu hafız yapmanın pratikte faydasını da savunamayız. Hafızlık yapan çocukların mümkünse İmam-Hatibe, İlahiyata yönlendirilmesi gerekir. Bazen çocuklar İmam-Hatibe de gönderseniz henüz işin başında "Gelecekte

ben avukat, doktor olmak istiyorum” diyebiliyor. Çocukları takip etmemiz mümkün olmayabilir, çocuğun konuya yatkınlığı olmayabilir. Bunlar şu anda benim aklıma gelenler. Şimdi bazı özel okullarda öğretmenler otuz kişilik sınıflarda hafızlık yaptırıyor. Bu otuz kişiden üçünün dahi hafız kalamayacağını düşünüyor ve endişe ediyorum. Siz o çocuğa ilkokul eğitimini de gereği gibi vermiş oluyorsunuz.

Soru 6: Cemaatlerin olumlu katkılarından ziyade olumsuz bazı yönlerini konuştuk. Sizin Diyanet’te başkan ve başkan yardımcısı olduğunuz dönemde İskenderpaşa Camii İmam-Hatibi Mehmet Zahit Kotku Efendi’nin size herhangi bir yardımı ve yönlendirmesi oldu mu? İkinci olarak, Haseki’den mezun olan arkadaşlarımıza da bir derece yükselmesi verilmesi söz konusu olabilir mi? Üçüncüsü, cemaatlerle ilgili olarak yaşadığımız sıkıntılara rağmen Başkanlığımızın siyasetin herhangi bir işareti olmadan tavır alamaması bizi gerçekten üzüyor. Bu mücadeleyi göstermiş bir büyüğümüz olarak nasıl bir yöntem izlenmeli? Teşekkür ederim.

Mehmet Zahit Kotku merhumu gençlik yıllarımda bir iki kere ziyaret edip elini öpmüştüm. Ama Haseki tesislerinin Diyanet’e kazandırılması konusunda kendisinden destek aldığımızı, hatta açıkça söylemek gerekirse bu medreseleri onun sayesinde Diyanet’e kazandırdığımızı söylemeliyim. Muhterem bir zat olan merhum Prof. Dr. Osman Çataklı o dönem Vakıflar Genel Müdürü idi. Biz bu medreseleri kendisinden istediğimizde “Biz burada mücahideler yetiştireceğiz” demiş, talebimizi kabul etmemişti. Çataklı Hoca, Mehmet Zahit Kotku merhumun manen bağlılarındandı. Konuyu sessizce Hocaefendi’ye götürdük ve onun talimatı karşısında daha fazla direnç göstermeden, ama istemeyerek bu işe peki dediklerini de belirterek Haseki tesislerini Diyanet’e vermeyi kabul etmişlerdi.

Haseki mezunlarına derece verilmesi konusu ise pekâlâ gündeme getirilebilecek bir konudur bence. Ben vaktiyle projeyi tasarlariken bu konuyu hiç düşünmedim. Hafız olanlara -çoğu hafızın hafız kalamadığını bildiğimiz halde böyle bir derece verilebiliyorsa, Haseki mezunlarına böyle bir derecenin verilmesi oldukça mantıklı olur. Ve bu uygulama Maliyecilerinki ile de tam benzerlik arzeder.

Cemaatlerle ilgili olarak sizi üzen durumlar beni daha fazla üzüyor. Diyanet bir omurga olarak durmalı ve desteklenmeli. Ben öteden beri ilahiyatçılar kongresi düzenlenmesi gerektiğini düşünüyor ve söylüyorum. O kadar farklı görüş var ki aralarında...

Birkaç gün önce internette bir ilahiyat profesörünün hezeyanlarıyla karşılaştım. Kur'an-ı Kerim'i kastederek aynen şöyle diyordu: "Bu kitap bana hitap etmiyor, bu kitap o adama hitap ediyor, bu kitap Mekke sokaklarına hitap ediyor..."! "Ben tarihselciyim" diyenler de eksik değil. Ben bu fikirlerin konuşulmasından çok, saygıdan yoksun bu üsluptan rahatsızım. Bu konuların televizyon kanallarında tartışılmasını da doğru bulmuyorum. Arkadaş, ne söyleyeceksen söyle, ama kemal-i edeple söyle. Ayrıca bu görüşlerini akademik ortamlarda tartış. Bu sivriliklerden arınmalıyız. Bunlar hep problemlerimiz. Hepsinin konuşulması gerekiyor. Bizden sonraki kuşaktan ben bunu defalarca istedim. Ama kıpırdamaya pek kimsenin niyeti yok.

Söz uzadı, burada konuşmama nokta koymam gerektiğini düşünüyorum. Sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum. Allah'a emanet olunuz.

KOPAN HALKAYI BİRLEŞTİREN SALİH MÜMİNLER

Prof.Dr. Hayreddin KARAMAN

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Emekli Öğretim Üyesi

Prof.Dr. Hayreddin KARAMAN

Erzurumlu bir ailenin çocuğu olarak 1934 yılında Çorum’da doğdu. İlkokulu burada bitirdikten sonra özel olarak Arapça ve İslâmî ilimler tahsil etti. İlk İmam Hatip okullarından biri olan Konya İmam Hatip Okulu’na girdi ve ikinci dönem mezunları arasında yer aldı (1959). Yeni açılan İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nde okudu ve ilk mezunlarından biri olarak 1963’te mezun oldu.

İki yıl İstanbul İmam Hatip Okulu’nda meslek dersleri öğretmeni olarak çalıştıktan sonra açılan imtihanları kazanarak İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’ne fıkıh asistanı oldu. “Başlangıçtan Dördüncü Asra Kadar İslam Hukukunda İctihad” konulu tezi ile fıkıh öğretmeni oldu (1971). Aynı yıl İzmir Yüksek İslam Enstitüsü’ne tayin edildi. 1975’te tekrar İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’ne döndü. Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat Fakültesi’ne dönüşmesinin ardından doktor, doçent ve profesör oldu. Eylül 1976-Eylül 1980 yılları arasında yayımlanan Nesil dergisini çıkaranlar arasında yer aldı. 25 telif, 9 tercüme eseri yanında yüzlerce makalesine şahsi internet sitesinden ulaşılabilir: www.hayrettinkaraman.net

Bismillâhirrahmânirrahîm

el-Hamdulillâhi Rabbi'l Âlemin. er-Rahmânirrahîm. Mâliki yevmi'd dîn...

Ve's salâtu ve's selâmu alâ rasûlinâ ve habîbinâ ve şeffînâ Muhammed ve alâ âlihî ve sahbihî ecmaîn.

“Ve şeffîna Muhammed” dediğim için oradan bir hatıra ile başlayım işe. On-onbeş sene olmuştur. Bir toplantıya iştirak ettik. Neydi vesilesi onu bilmiyorum ama hocalar var, halktan insanlar var. Yemekli. Yemek yendi. Dua edilecek. Bizim masada Bayındır var. Ön tarafını söylemeyeyim. Bayındır. Başkaları da var. “Dua et.” dediler. Hocalara teklif ediliyor ya. Oradan birisi dedi ki halktan da bir zat var, orada oturuyor: “Bu dedi çok güzel bir yemek duası biliyor. İsterseniz o etsin.” dedi. Biz de: “Tamam, münasiptir, buyurun.” dedik. Bu da dua etti.

İşte bu halk dualarının sonunda “devam-ı devlet nasibi cennet, senden şefâat ya Rasulallah... lillahi'l-fatihâ” derler ya, o da öyle dedi. Deyince, o demin adını söylediğim zat: “Bir de güzel dua ediyormuş, şirke girdi, şirke düştü.” dedi. “Allah, Allah!” Ben de o arkadaşla çoktan tanışıyorum. Ben bir zaman bir mektepte hoca iken, o

orada asistanlık seviyesindeydi yaşı itibariyle ve benim odamda onlara çay yapıyorum, çerez de koyup bir şeyler okuyorduk beraber. Yani okutuyordum onları. Onların içerisinde bugün önemli ilim, fikir ve aksiyon adamlarımız da vardı. Ta oradan itibaren tanışıyoruz. Bir de müftülükte müftü muaviniydi uzun zaman. Orada da yine toplanıp aralarında bir şeyler okuyorlardı. Bildiğimiz, iyi, Ehl-i Sünnet ve'l Cemâat, mutedil, makul bir insan.

İlk orda böyle bir cümle ile karşılaşınca önce ya şaka bile yapıyorsa hani güzel bir şaka değil gibi bir mana geldi (aklıma). Baktım, şaka da değil ciddi üstelik. Anladım ki bu şefâati inkâr ediyor, kabul etmiyor. Üstelik şefaâati kabul edenleri şirkle suçluyor şimdi.

Yani bir akîde meselesidir. Akîde meselelerinde ihtilaf yoktur diyebilir miyiz? Diyemeyiz. Ehl-i Sünnet'in iki büyük mezhebi var selef dışında bildiğiniz gibi. Eş'arî ve Maturidî'ler. Bunların arasındaki ihtilaf, elli maddeden fazla. Yani Kemaleddin el-Beyadi el-Hanefi'nin "İşaratü'l Meram an İbârâtî'l İmâm" diye bir kitabı var. O, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin beş risalesini bir metin gibi cem etmiş ve onun üzerine şerh yazmış. Bence çok güzel bir kitap. O kitapla ilgili de bir hatıram var Adil (Bor), unutturma! Orada işte bu farklardan bahsediyor ve Mâturîdî-Hanefi görüşünü de anlatıyor. Bizim eslâfımız, bu işler fazla büyümesin diye yumuşatıyorlar ve diyorlar ki: "Bu ihtilaf-ı lafzidir." Bu akâid meselelerindeki ihtilaf lafzi, yani bir ifade farkı ve ifade tarzından ibarettir, yoksa aslında manaya, esasa inen bir ihtilaf yoktur diyorlar. Ama öyle değildir. Yani mesela, çok misalden iki tanesini söyleyeyim:

Birincisi; Allah Teala'nın sıfat-ı subûtiyyesi içerisinde "tekvin" sıfatı var mıdır yok mudur? Maturidilere göre vardır. Öbürlerine göre yoktur. Şimdi bu lafzi mi oluyor. Onu anlatıyor işte. (Diyorlar ki:) "Böyle dedi ama o da tekvin sıfatının manasını, mefhumunu, muhtevasını filan sıfatlar içerisinde görüyor." Tamam görebilir ama ayrı sıfat var mı yok mu?

İkincisi; Kadın peygamber olur mu olmaz mı? Biri olur diyor biri olmaz diyor. Bu şimdi farklı ifade mi? Farklı ifade değil. O halde akâid meselelerinde müttefekun aleyh mu'tekadât vardır, muhtelefun fîh olanlar da vardır. Vardır yani, olsun, olmuştur. Ama bunlar birbirlerini tekfir etmişler mi? Etmemişler. Tatlil etmişler mi? Yani “fırak-ı dâleden”, “fırak-ı muhtediadan” demişler mi birbirlerine? Hayır. Ehl-i Sünnet, kardeş, aynı yolun yolcusu, aynı kıblenin dönücüsü, oraya yönelen ve birbirinin arkasında namaz klan diyeceğim ama orada da ihtilaf var işin garibi. Ama bu furû'a ait, oraya girmeyelim. Ama şunu şöyle bilelim:

Bugün mesela “el-Fikhu ale'l Mezâhibi'l Erbaa”daki cemaat bahsini okuyun. Birçok yerde var da, o hemen elinizin altında diye söylüyorum. Mezhepleri muhtelif olan kişiler birbirlerinin arkasında namaz kılabilirler mi, iktidaları caiz mi, iktida ederlerse namazları sahih olur mu? Mesela orada, hem de üstelik dört mezhebin daha çoğuna, daha güçlüsüne ait olan görüşü şöyle anlatıyor:

“İmam cemaate göre de abdesti ve namazı sahih olacak şekilde kıldırırsa; bu iktida ve namaz sahih olur ama mekruh olur.” Demek ki kendine göre abdestini alsa, namaz kılsa, siz de ona iktida etseniz namazınız olmuyor. Öyleyse farklı mezheptekiler birbirlerinin arkasında namaz kılamıyor. Çünkü kim riayet eder ona, yani cemaate? Peki niye mekruh olur? O da enteresan. Farklı mezahibden cemaate göre de abdest alsa mekruh olur diyor; çünkü ona itikat ederek yapmıyor diyor. Cemaatin hatırı için yapıyor diyor. Onların namazı sahih olsun diye bunu yapıyor diyor. Onun kendi itikadı, mezhebi olsaydı mesele yoktu diyor. Şimdi böyle, yani ihtilaf var.

Diyarbakır'a gittik talebeliğimizde, 1956 olabilir. Ali Osman Koçkuzu ile -siz tanırırsınız Hüseyincim (Kayapınar).- Onunla öyle bir seyahat yaptık, Diyarbakır'a gittik. Diyarbakır'ın Ulu Camii var. Akşam ezanı okunuyor, alelacele abdest aldık, koştuk, cemaatin arkasında bir yere durduk. İkimiz uyduk o imama. İri bir adam, pala bıyık-

ları da var. Yanımızda namaza durdu, geldi, bizim ellerimizi çözdü ve “Siz buna uyuyamazsınız” dedi. Ben bunu yaşadım 1956’da. Biz tabii şaşırdık. Ora Diyarbakır, biz talebeyiz, o adam da iri; şimdi kavga etsek, ne olur ne olmaz. Neyse bir kenara çekildik, namazı kıldık. Oluyor bunlar, var. Var ama genel ve umumi olarak elhamdülillah Ehl-i Sünnet itikadî mezhebi ile ameli mezhepleri ile bir câmia teşkil etmiş. Geneli bu. Bu söylediklerim olabilir. Bir câmia teşkil etmiş ve bunlar birbirlerini tebdî’, tefsîk, tatlîl, tekfîr etmiyor. Önemli olan bu. Ne güzel! Etmediklerine de pekâlâ iyi etmişler.

Bayındır böyle söyledi. Dedim: “Yaa, niye şirke düşsün adam?” “Önünde, görmüyor musun? Şefaât ya Rasulallah, diyor.” Şefaât var mı? Var. - Yok. “Peki.” dedim: “Sana göre yok, ona göre var. Onun da mesnetleri var, senin de kendine göre mesnetlerin var. Adam Allah’tan başka birine tapıyor mu? Yok. Allah’a ait bir sıfatı bir başkasına izafe ediyor mu? Yok. Ne yapıyor? Allah’tan istediği şeyi araya Peygamber efendimizi koyarak istiyor. Kimden? Allah’tan. Allah’tan istiyor. Orada bir değişiklik yok. Niye bu şirk olsun? Peygamberimizi Allah’ın yerine koymuyor ki, yanına koymuyor ki şirk olsun.” Bu mantıkla ben konuştum. O da dedi ki: “Tamam. Buna şirk demeyelim ama yanlış, büyük günah.” Baktım şimdi bir de büyük günah olmadığını anlatmak için epey uğraşmak lazım. O yüzden dedim ki iyi buna da şükür. Bir adım geri attı sonra bir adım daha atar, inşallah itidal noktasına gelir. Ama öyle devam etti gitti, gidiyor. Allah hepimizi yanılmaktan korusun, sapmaktan korusun diyelim. Daha doğrusu yanılmak beşeridir de sapmaktan korusun.

İmam Şâfiî (rahimehullah)’tan bir şey okumuştum. Diyor ki: “Hiçbir tartışmaya, insanlarla bir münakaşaya girmedim ki muhatabımın haklı çıkması için dua etmiş olmayayım.” Sebebi de şu diyor: Ben haklı çıkarsam bir kazancım yok. Demek ki bildiğim doğruymuş. Yeni bir şey öğrenmiyorum. Ama tartışmada haklı çıkmanın da nefsanî bir boyutu olabilir. Bir tehlikesi de var. İşte bak falan ya da dinleyenler var; işte bu daha âlim, bu haklı çıktı, bu yendi öbürünü falan

derler. Biz de onun tesiri altında kalabiliriz. Ama muhatabım haklı çıkarsa nefsimin bir payı olmaz. Bir de yeni bir şey öğrenmiş olurum. Kendi tezimin hatalı, karşı tarafın tezinin isabetli olduğunu öğrenmiş olurum diyor. Ne kadar güzel değil mi? Biz hep böyle yaklaşmalıyız! Böyle yaklaşırsak o da güzel.

Şimdi o kitapla ilgili hatırıya geelim ve önce bir parantez açalım: Ben buraya gelirken “kardeşlerimle ne konuşayım, dedim. Arkadaşlar bana dediler ki: “Burada zaten devamlı onlar ilim okuyorlar. Siz biraz film gibi konuşun.” dediler. Yani hatıralar falan gibi, ben de başladığım gibi devam edeceğim.

Efendim, şimdi bizim İmam Hatip nesli, bizim nesil yani ilk İmam Hatip talebeleri, tabii ortaokul yaşında gelenler de vardı da sınıfların çoğunun yarısı ve yarıdan fazlası, çoktan orta mektebe girme yaşını geçmiş insanlardı. Evliler de vardı. Ben de 1934 doğumluyum. Efendim işte bir de bir cahillik, cahiliye devrinde kendi kendime yaşımı büyütmiştim 1932’ye. Hâsılı sonunda İmam Hatibe girdiğimde ben de on sekiz yaşıdaydım.

Mustafa Ateş 1932’lidir. O da yirmi yaşıdaymış demek ki. Bunlar hep yaşları küçültülenler. Şimdi bu yaşı küçültmek caiz mi, onu siz aranızda tartışın. Mahkemenin huzurunda yalan söylüyorsun, bir de şahit tutuyorsun. Böylece yaşını küçültüyorsun. Niye? Çünkü okumak istiyorsun. O yaşta seni almıyorlar. Bu okumak istemek bir mazeret teşkil eder mi, bir zaruret teşkil eder mi? Onu siz aranızda bir müzakerede edin. Ama biz o tarihlerde bunu yaptık. Günahsa Allah affeder, dilerim. İşte o nesilden arkadaşların tamamı bunu yaptılar. Yaşlarımızı küçültüp okula girdik o zaman.

On sekiz yaşına kadar ne yaptın? On sekiz yaşına kadar kimi arkadaşlarımız, Kur’an kurslarında hafız olmuşlardı. Kimi arkadaşlarımız, biraz ona ek olarak ya da onsuz âli ilimler (hemze ile olan âli ilimler) biraz, ayn ile ‘âli ilimlerden de biraz okumuşlardı. Bu şekilde işte ben de onlardan sayılırım. Öyle geldik. Öyle geldik de mektebe,

şimdi meslek derslerinde bizim alacağımız bir şey yok. Çok daha aşağılardan konular anlatıyor hocalar.

Lisede “Celaleyn” okutuyordu Risale-i Nur talebesi bir hoca, Ankara ilahiyat mezunu. “Celaleyn” tefsiri okutacak Arapça bilmiyor. A. H. S. Tefsir dersine geldi, biz dedik ki Celaleyn okuyalım. Niye? Çünkü dedi ki: “Ben “Taberi”yi devirdim. “Taberi”yi devirdim deyince biz “kitap yığınının dokunup devirdim” şeklinde anlamadık da, “baştan sona okudum” diye anladık. Böyle anladığımız için de “Taberi”yi deviren adam “Celaleyn”i uçurur, “Celaleyn” okuyalım hocam dedik. “Olur.” dedi. İlk gün kitaplarımızı aldık, geldik, sıranın üzerine açtık, o da açtı. Bir “e’ûzu” çekti dağlara taşlara, zâl harfi zâ(zı) harfi oldu. Kitaptan bir satır bile okunmadı emin olun, ayağa kalktı. O gün hayatını anlattı, nasıl mücadele etmiş... Mesela şu cümleyi bile kullandı: “Şu anda Vatikan tam burada beni takip etmektedir” dedi. Allah Allah! Bir ders böyle geçti. Sonra bir başka ders geldi, kitaplar açıldı, hoca yine hayatından bahsetti, kapattık gittik. Üçüncü derste bir tane Risale-i Nur almış geldi. “Celaleyn”i açtı. Onun üzerine de onu açtı. Oradan okumaya başladı. Biz de isyan ettik. İsyan ettik dediğim itiraz ettik, kalktık, konuştuk, sesler yükseldi, otorite kullanarak bizi bastırmak istedi, biz onu bastırdık, gençlik/cahillik devri çünkü. Ama sonuçta o hoca bir daha derse gelemedi. Başka hoca geldi.

Bu derslerde ben baktım ki yapılacak bir şey yok. Bu sınıfın en sonunda, en son masasının en duvar dibinde bir yere devamlı oturdum. Kitap okudum. Buna İmam Hatip’te başladım. Kitap okudum. Sonra yüksek İslam’a geldim. Yüksek İslam’da da aşağı yukarı buna devam ettim. Yani bazı hocaları dinliyordum, diğerlerini dinlemiyordum. Günahsa günah, sevapsa sevap. Bunu bilemiyorum. Niye dinlemiyorum? Çünkü iki ihtimal var. Birincisi dinlemiyorum; çünkü ben hiç istifade etmiyorum. İkincisi yanlış yapıyorlar, onu bilirim sabır etmiyorum. Bu sefer de hocalarla iyi olmuyor.

Mesela bir hoca, Arabistan’da okumuş, Mısır’da okumuş, abisi de orada okumuş, o kadar söyleyeyim. Bu zat çok güzel giyiniyor,

kravat takıyor, kravat iğnesi takıyor falan. Mısır'dan geldi. Yere göğe sığmıyor. Bunu bize tayin ettiler. Nasıl sevindik! Şimdi derse geldi. Dedik ki: "Madem sen Mısır'da okudun, Arapça da iyidir. Belagat dersine gelecek. Dersi Arapça yap.". "Olur." dedi. Şimdi Arapça ders yapmaya başladı ve belagatta malum bilirsiniz iltifat diye bir kaide vardır. Buna birisi iltifatı sordu. Öyle bir şey geçti galiba. O da dedi ki: "İltifat yani şurada sen soru sordun ben de sana döndüm işte budur, böyle söyledi. Dönersin bir yere, teveccüh edersen, iltifat buna derler." dedi. Ben de dinliyorum. Adamcağız Arapça konuşuyor. Hani istifade ederiz. Ama o sırada kalkmadım yine. Ders bittikten sonra gittim bende "Telhis" var, masanın altında. Çünkü arkadaşlara "Telhis" okutuyorum. Oradan iltifat bahsini gösterdim. Ona dedim ki: "Bak hocam, yanlış söylediniz. İltifat öyle değil böyle." O zaman işte o da biraz bozuldu.

Bu sebeple ben kitap okudum. Yüksek İslam'da da kitap okudum. Oturdum, kitap okudum. Buna devam ediyorum. 1960 İhtilali oldu. 1959'da girdik, 1960'ta askerî darbe oldu. Bu sefer muhtelif üniversitelerden 147 hocayı ihraç ettiler. Bu hocalar bir anda aç kaldılar. Yani böyle diyebilirim. Maaşları da kesildi, unvanları da alındı. Bu sefer, bir süre sonra demek ki acıdılar, ekmek yesinler diye muhtelif yerlere -üniversite değil, vazifelerine dönmüyor- yüksek okullara veya memuriyetlere tayin ettiler bunları. Bu arada Yüksek İslam Enstitüsü'ne de bunlardan 7-8 hoca geldi. Adamlar kendi üniversitelerinde baba hocalar. Ama bize geldi adam, Medeni Hukuk hocası, meşhur, kitapları da var. Bizde İslam Hukuku okutacak. İslam Hukuku demeyi beceremiyor. Ne yapacak bu adamlar? İyice hatırlıyorum Necmettin Berkin adı, ticaret hukuku profesörü, kitabı var, böyle kalın. Mantık dersine geliyor bize. O ders boşmuş, dersi ona vermişler.

Şimdi geldik hadis dersine. Edebiyat fakültesinden bir hoca "Türk Edebiyatında Manzum Kırk Hadisler" diye bir çalışma yapmış, doçentlik çalışması. Bir daha söyleyeyim, Eski Türk Edebiyatında

Manzum Kırk Hadisler. Yani ecdadımız kırk hadisleri manzum olarak tercüme etmişler. Onların edebî değeri vesaire üzerine çalışma yapmış. Şimdi burada ne geçiyor? Kırk hadis. Kırk geçiyor, sonra da hadis geçiyor. Bundan dolayı hadis hocası olarak bize tayin ettiler adamı. Adam öldü de adını söylemeyeyim. Urfalı, sadece onu söyleyeyim. Kütüphanesini de Urfa'ya bağışladığını söyleyeyim. Bir tek adını söylemediğim kaldı. Şimdi o da hadis dersine geliyor. Ne yapacak şimdi?

Ahmet Naim Bey'in tecrid tercüme ve şerhinin birinci cildini almış. Birinci cildinde usulü var. Oradan kendisi deftere yazıyor. Geliyor, defterden bize yazdırıyor. Okuyor, biz de yazıyoruz. Dersini bu şekilde yapıyor. Ara sıra da yine oradan aldığı bir hadisi tahtaya yazıyor, onu bazen yanlış telaffuz ediyor, bazen yanlış yazıyor. Ben ona pek itiraz etmiyorum. Önümdeki çocuklar müdahale ediyorlar. Bir gün döndü - biraz da çok kaba saba konuşuyordu, hakaret ederdi- "Ulan hayvanlar, ben yanlış yazar doğru anlarım." dedi. Tamam işte, ben bu dersin neyini dinleyeyim. Önüme kitabı açıp okuyorum.

Bir günde işte bu "İşârâtü'l Merâm"ı okuyorum. Onu okuyup bitireceğim sonra başka bir kitap okuyacağım. Program yapıyorum kendime. Talebeliğim boyunca program yaptım kendime hep. Şu kitabı okuyacağım, sonra şunu, sonra bunu okuyacağım. Kimini kendim sökemiyorsam bulursam hocasını hocadan okuyacağım. Bulamazsam kendim çabalayacağım. Böyle gitti hayatımın sonuna kadar. Hâlâ da okuyorum. İşte o kitabı okuyorum orada. Bu da elinde defter masadan inmiş. Ben farkında değilim. Şöyle arada yürüyerek yazdırıyor. Derken bizim sıraya gelmiş. Bakmış ki bu mukaddes(!) hocanın dersini yazmayan bir asi kul var. O da "Hayrettin! Ne yapıyorsun sen?" dedi. Baktım başka söyleyecek bir şey yok, kitap önümde, okuyorum. "Sen niye yazmıyorsun?". "Arkadaşlar yazıyor. Ben de onlardan okuyorum." dedim. "O ne?" dedi. "Kitap." dedim. "Bir ver bakayım." dedi. Ne bileyim onun öyle yapacağını. Verdim, eline aldı. Kesinlikle anlamadı. Başında görse bile kime ait olduğunu kitabın ne olduğunu anlamadı. Öne geçti ve ağzını doldurarak -ağzını gerçekten doldururdu; yani

öndeki arkadaşlar ıslanırdı, aşağı yukarı böyle, bil hassa gadaplandığında, öfkелendiğinde- epey hakaret etti bana. Çok çok çok hakaret etti. Bağırdı, çağırdı, sonra öyle bir coştı ki, elindeki kitabı bir fırlattı duvara. Kitap duvara çarptı, yere düştü, kapağı da çıktı. Ali Osman yanımda. Ben hep Konyalılarla oturuyorum.

Çorumluyum ama Konya'da okudum. İmam Hatip'te de Yüksek İslam'da da Konyalılarla oturuyorum hep yan yana. Ali Osman eğildi bana: "Duracak mıyız abi?", "Duracağız, Ali Osman." dedim. Niye? Çünkü 60 ihtilali yeni oldu. Bizim mektebi kapatmak için bahane arıyorlar. Bir de orada hoca ile kavga etsek bunu da bahane ederek kim bilir ne halt ederler. Çok zoruma gitti ama yine de duracağız dedim. Sonra oradan bir arkadaş kitabı aldı yanına, bana da getirmedi ne olur ne olmaz diye, yalnız yerden aldı. O da gitti, geldi. Tekrar yazdırmaya başladı. Ben de yazmadım yine. Oturdum sadece. Kitap okumadım, yazmadım da oturdum. O ders öyle bitti. Sonra aramız düzeldi onunla. Zaten aramız bozuk değildi de böyle bir olay oldu.

Ramazan gelmiş belki iki sene sonra, ramazanda Milliyet gazetesine yazılar yazmaya karar vermiş. Tabii para da var burada. Bir gün yine derse geldi. Ders bittikten sonra "Hayrettin, gel." dedi. Geldim masaya. Bir yazma kitap açtı. Yukarısında kırmızı harflerle bir cümle var, altında siyah mürekkeple yazılmış açıklaması var, Arapça bir kitap. Şöyle açtı, baktım, yani okuma fırsatım bile olmadı, sonra kapattı. Dedi ki: "Bu hadis şerhi. Bu yukarıda metni var, aşağısında kırmızı şerhi var. Sen bunlardan beş tanesini bana hazırlayacaksın." dedi. Beş tanesi, beş yazı ve ramazan yazısı. Demek altı kişiye taksim edecek bunu benim gibi azıcık molla olan talebelere. Ben de çantama koydum bunu. Son ders demek ki. Eve geldim. Açtım, ne göreyim, kitap bir yıldıznâme kitabı! Yukarıdaki o kırmızı, günlük her güne ait hani şimdi gazetelerde var ya okuyorsunuz yıldıznâme. İşte o astrolojiye ait bir kitap. Enteresan, böyle manzum bir şey yazıyor yukarıda, onunla alakalı. Onun altında da onun izah ediyor. Allah Allah! Oraya

baktım, buraya baktım hiç hadis yok, hadisle de alakası yok. Neyse ertesi gün veya ertesi ders gittim masaya başkaları da yine duymasın diye “Hocam bu yıldıznâme, bunun hadisle alakası yok.” dedim. Şöyle baktı, aldı kitabı, süratle çantasına koydu. “Tamam git.” Dedi, gittim.

“İşârâtü’l Merâm’ın böyle bir hatırası var.

O derslerde yani Yüksek İslam’da okuduğum sürece -mesela si-ze okuduğum iki kitaptan bahsedeyim- hep derste okudum. Bunun bir tanesi “İşârâtü’l Merâm” bir tanesi de “Hüccetullahi’l Baliğa”. Onu da o derslerde hatmettim. “Hüccetullahi’l Baliğa”nın da o zaman taş baskısı var. Öyle harekesi marekesi yok. Kalınca bir kitap. Ben onu o baskıdan okudum. Sonra onun çok güzel baskılarını yaptılar böyle hizmetli. Dedim ki ben bu kitabı tercüme edeyim inşallah, Allah fırsat verirse. Sonra işittim ki birkaç değerli kişi de bunu tercümeğe teşebbüs etmiş. Bunlardan biri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, yarı kalmış. Bir tanesi de Hasan Basri Çantay yarı kalmış. Ben bunu inşaallah yapayım dedim. Başka işler oldu, vaktim olmadı. Bir de el-Muvâfakât’ı tercüme etmek istiyordum. Sağ olsun Mehmet Erdoğan’a -o da iyi bir talebe idi, sonra da iyi bir hoca oldu- “Sen bu kitapları tercüme edeceksin.” dedim. Etti ikisini de, elhamdülillah. İkisini de bastık ve millet okuyor, okumuştur. Önemli iki kaynak eserdir.

Şimdi bir önceki şeye geldik tekrar. Kitap hatırası. Bu kitabı Hasan Basri Çantay tercüme etsin diye Ahmet Hamdi Akseki merhum Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı iken teklif etmiş, teklif getirmiş resmen Diyanet’ten. O zaman Diyanet İşleri Başkanı da Şerafettin Yaltkaya diye biri. Bir adam bir özelliği ile tanıtılırsa bu giybete girmiyormuş. Ona da Kambur Şerafettin diyorlarmış. Biraz böyleymiş. Başka Şerafettinlerden ayırmak için. Biraz böyleymiş, ufak tefek bir adammış. Ama böyle dibine kadar okumuş. Çok bilgili ama amelsiz, azcık itikadı da biraz bozukmuş. Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı olmuş. Akseki yardımcısı, onun gayreti ile bazı önemli kitapları diyanet tercüme ettirsin neşretsin diye karar almışlar. Bu güzel, bu kitapların arasında “Hüccetullahi’l Baliğa” da var Şah Veliyyul-

lah'ın. Bunu kim yapar kim yapar. Hasan Basri Çantay'ı tanıyor Aksekili merhum. Bunu o yapar demiş, gelmiş, teklif etmiş, o da kabul etmiş.

Ben ona yetiştim, İstanbul'a geldiğim zaman hayattaydı Hasan Basri Çantay Hoca. Bayramlarda ziyaretine gider sohbetini dinlerdik. İşte bir gittiğimizde şimdi size anlatacağım hatırasını anlattı. Kitabı terceme edecek ama elde hizmetli, tahkikli bir baskısı/nüshası mevcut değil. Ama Diyanet de diyor ki içindeki hadisleri tahrir edeceksin yani bunların kaynaklarını bulacaksın ve tashih konusunda bir şeyler söylenmişse onları da nakledeceksin... Epeyce ilerlemiş. Bir gün bir hadise gelmiş, "ravahu't- Tirmizi" diyor. Adamcağız Tirmizi'de aramış, çok aramış, bulamamış, yorulmuş, vaktiyle bir dimağ yorgunluğu da geçirdiği için ara sıra da asabiyeti tutuyor, sinirleniyormuş. Ah mübarek şimdi olacak ki bir dakikanın içerisinde iki tane düğmeye bastığınızda... Sadece bir kelime aklımda olsun yeter. Vallahi şimdi çok mesulüz biz onlara nispetle.

Biz diyeyim de biz gidiyoruz artık yavaş yavaş, yola dizildik. Yaptığımızı yapmaya çalıştık, hala yapmaya çalışıyoruz. Şimdi ben hayretler içerisinde kalıyorum, ne kadar kolaylıklar var ne kadar imkânlar var. Adam kitabın kendisini koyacak, bakacak ondan. Babını söylemiyor, kitabını söylemiyor. Tirmizi rivayet etti diyor, Oraya bakıyor muhtemel, orada yok. Buraya bakıyor burada yok. Tepesi atmış ve karar vermiş ben bu işten vazgeçeyim. Çok sinirlendiği için de kitabı fırlatıp atmış. Çıkılmış evden sahile inmiş. Onun evi sahile yakındı, gezmiş, dolaşmış, biraz rahatlayınca "gideyim demiş artık toplayayım tezgâhı", Diyanet'e de bir mektup yazayım, diyeyim ki beni affedin, ben bu işi yapamayacağım. Gelmiş ki -Tirmizi'yi attığında açıldıydı ya- aradığı hadis o sayfada duruyor. Bu bana bir tenbihtir demiş, almış, getirmiş, koymuş masasına oradan devam etmeye koyulmuş.

Bu aynı zamanda şair. Şiirleri de var Hasan Basri Hoca'nın. Ama "heccav" derler eskiler, taşlamacı. Hiciv yazıyor daha çok. Hiciv yazı-

yor ama esaslı yazıyor. Şerafettin Yaltkaya hocaya da çok öfkeli kızıyor. Onun bu sapkınlıklarını falan biliyor, kızıyor. Demek ki bir gün gelmiş öyle ona bir hiciv yazmış. Bu arada da Diyanet'le yazışma yapıyorlar. Nereye geldi, ne oldu diye. İşte şuraya yetiştin mi buraya yetiştin mi? Onlara da bir mektup yazmış, Diyanet'e de bilgi veriyor. Sehven Şerafettin Yaltkaya'nın zarfına ona için yazdığı hicvi koymuş -kasten değil kendisi öyle söylüyor- mektubu da bir arkadaşına gönderecek Şerafettin'e beraber kızdıkları bir arkadaşına -biraz soğusun diye- mektubu da onun zarfına koymuş. Şerafettin Yaltkaya tabii açmış hicvi, okuyunca küplere binmiş, biraz semâvâtda dolaşıp inmiş (!), derhal demiş bir yazı yazın ve bu işi onun elinden alın. Böylece benim tercüme işine son verdiler diyor. Kendi anlattı bir toplantıda, son vermişler.

Bir de meclis hatırasını anlattı. Onu da nakledeyim size. Bu arada yavaş yavaş sonuna doğru geleyim izin verirsiniz. Meclis'te de bulunmuş, İkinci Meclis'te. Şer'îye Vekâleti'nin ilgası konuşulacak ve ilga edilecek, Meclis karar alacak. Demek ki Şer'îye Vekâleti diye bir vekâlet var, bakanlık, ve ona bağlı olarak da birtakım İslâmî kurumlar ve işler var. Müzakere edilmiş, ediliyor, müthiş tartışmalar var. Meclis başkanı bakmış bir ara, buna olumsuz oy verecek adamların önemli bir kısmı orada yok. Hemen oylamaya karar vermiş, oylanmış ve lağvedilmiş. Öbür tarafın çoğunluğuyla. Ya bunlar nereye gitti bu adamlar diye (sormuşlar.); başka Çantay gibi Akif gibi adamlar var. Bunlar çok üzölmüşler, fırlamış çıkmışlar dışarı. Bir grup, cemaatle namaz kılmak için camiye gitmişler. Namazı kılmışlar yavaş yavaş geliyorlarmış Meclis'e. Bunu da anlattı o. Tabii öyle namaza falan karşı değil ama şu var: cemaatle namaz tamam müekked sünnet, yalnız Şer'îye Vekâleti ilga ediliyor. Sen o namazı tam vaktinde cemaatle kılmasan... Sonra bir de soruyorum, acaba onlar bütün ömürlerinde bütün namazları ilk vaktinde cemaatle kıldılar mı? Çok üzölmüşler, onu da anlattı. Böyle ehem ve mühim konusundaki hataları-

mız bize çok pahalıya mal oldu diye bu konuyu da anlatmıştı. Allah gani rahmet eylesin.

Allah Teala, bizim nesle şöyle bir vazifeyi tahmil etti diyebilirim. O da nedir? Bir zincir bu, devam ediyor. Bu zincirin -ben diyorum ki- başında Efendimiz aleyhissalatu vesselam sonunda da inşaallah kıyamete kadar hak ile kâim olacak Allah kulları var. Bu zinciri birisi, birileri zaman zaman İslam dünyasının şurasında veya burasında ümmetin o parçası için kopardılar. Sonra Cenab-ı Hak bu kopan zinciri bir eli şu tarafında bir eli bu tarafında olan insanlar vasıtasıyla tekrar birleştirdi. Bizim nesle Allah Teala böyle bir vazife tahmil etti diye düşünüyorum ben. Bu zinciri kopardılar fakat bizim kollarımız henüz o zincirin gerideki kısmına uzanabilecek durumda idi. Biz onların eline yapıştık sizin de ellerinize yapıştık. Yani bizden sonraki nesillerin de ellerine yapıştık ve elhamdülillah bu zincir tekrar birleşti. Ben öyle düşünüyorum. Benim öyle düşünmemi siz garip görebilirsiniz ama benim yaşadığımı yaşısanız garip görmezsiniz. Ben öyle görüyorum, bu zincir kopmuş idi.

Bakın, Çorum'da Kur'an kursuna devam ediyorum. Ben hafız değilim ama Kur'an'ı güzel, düzgün okuyabilmek, tecvidli okuyabilmek için kursa devam ediyorum. Hocamız da Süleyman Uludağ ve Ahmet Lütfi Kazancı'nın kayınpederi olan Hafız Kemal Efendi isminde bir zat. Bu arkadaşları tanırırsınız. İkisi de ilahiyatta profesörlükten emekli oldular. Değerli arkadaşlarımız. Hafız Kemal Efendi, Çerkez, çok kibar bir zat, yalnız hafız değil, iyi ders okumuş âlim.. Ben dersi çalışıyorum, sonra gidiyorum, o dinliyor. Hoca diyor ki: "Hayrettin dur, bak burada Allah ne diyor biliyor musun?" Ayeti bana açıklıyor. Allah Allah! Ben o zaman anlıyorum ki asıl aşık olunması gereken buymuş. Bu şaka değil, aşık olduğun şey Kur'an okumaktı. Bu işin bir perdesiymiş. Aslında bu aşkın arka planı bunu anlamak, bunun içine girmekmiş diye anladım hoca bunu yapınca. Bir gün dedim ki: "Hocam, iyi de ben okuyorum anlamıyorum. Siz okuyorsunuz anlıyorsunuz.

Nasıl oluyor bu iş?” Hani Türkçede öyle değil. Türkçede biz okuyunca anlıyoruz. Bir şeyi okuyabiliyorsan aynı zamanda anlıyorsun Türkçede. “O iş başka.” dedi. Onu anlaman için -kelime ona ait- “Arabiyat okuman lazım.” dedi. “Onu okuyalım hocam.” dedim. Arabiyyat okuyalım, o neyse. “Hem okutamam hem de tavsiye etmem.” dedi. Okutamam çünkü ben memurum, yasak. Diyorum ya hani koptu, onunla ilgili bu anlattıklarım. Tavsiye etmem; -aynen cümle bu- okuyup dilenci mi olacaksın? Öyle söyledi. İyi niyetli hoca, kötü bir insan değil; ama bakıyor ki vaktiyle medresede müderrislik yapmış hocalar var, yaşlanmışlar, zekât, fitır ve zuhurat ile geçiniyorlar. Ramazanlarda bazı mıntikalara gidiyorlar, oralarda vaaz ediyorlar bir ramazan boyu, kasabalarda şurada burada. Onlar bir şeyler topluyor, veriyorlar, geliyorlar. Onunla bir sene geçiriyorlar. O zaman hocaların durumu da bu. Demek ki adam bunu kast ederek bunu söyledi.

Benim 15 yaşına kadar geçirdiğim maceralar... Mesela 14 yaşında Ankara’ya kaçtım, firar ettim. Ankara’da 6 ay kaldım, işportacılık yaptım. Nerede? Ulusla Anafartalar arasında, seyyar. Peki tezgâhın ne? Tezgâhım, tahta bavulumun kapağı. Tahta bavulumun kapağını söktüm. Ona bir ip taktım, boynuma attım. Buraya da şöyle on onbeş kadar nesne koydum. O sırada muhtar çakmağı yeni çıkmış. Benzinli, taşlı, fitilli. Şimdi düşün bak. Çakmak satıyorsun, benzin satıyorsun, çakmak taşı satıyorsun, etti üç parça. Bir kere onlar var. İşte tarak var, kolye zincir var, tıraş makinesi var, onun jileti var, bu gibi şeyler satıyorum. Terziye gittim bir sene, babam demirci, onun karşısında çalıştım bir sene. Hep bunlar 15 yaşında ve önce oluyor.

“Ben ekmeğimi taştan çıkarırım hocam.” dedim. Benim böyle bir problemim olmaz. Ama ben bu Arabiyat dediğin şey neyse onu okuyacağım. Dedi ki bir Server Efendi var. Ahıska’dan 1937’de kaçıp gelmiş, idam edeceklermiş. Bir arkadaşı ile beraber kaçmış gelmiş Çorum’da bakkallık yapıyor. Dikkatinizi çekerim! Orada müderris o dedi. Onun birkaç talebesi var. O okutuyor. Sen de git ona bir müracaat et. Gittim, ona müracaat ettim. O dedi ki biz, dedi “Avamil” mi “İzhar” mı

ne okuyoruz. İki üç tane adam var. Biri -bunları aynen naklediyorum size- verem, okuyanların biri verem. Verem Hastanesi'nde tedavi görüyor, kan tükürüyor, okurken ölmek için okuyor. Diğeri 65-70 yaşında bir amca da beş kere aynı kitapları okumuş, hiç anlayamamış altıncı kere okuyor. Ondan sonra biri, Eşkıyanın Mehmet Hafızı diye biri. O Ulu Cami'nin müezzini. O zeki adam, o akli başında, o anlıyor ve okuyor. Hoca bana dedi ki ki: "Biz işte şunu okuyoruz unuttum. Ya "Avamil" ya "İzhar" onlardan birini okuyorlar. Sen buradan takip edemezsin dedi. Sen bir sarf cümlesi bul, "Emsile" bul. Bir molla söyledi, biraz okumuş. Ona git sen, onu ondan oku. Biz bunu tekrar ederken gel dedi. Peki dedim.

Şimdi bu kopmanın ikinci hikâyesi. "Emsile" yazdım kâğıda, aramaya başladım. Bir "Emsile" bulacağım, Arabiyattan bir şeymiş bu demek ki. Bir "Emsile" bulacağım. Oradan gidip hocadan okuyacağız. Arkadaşlar, Çorum'da vaktiyle üç tane medrese varmış. Üç tane medresesi olan bir vilayette üç gün ben "Emsile" aradım, bulamadım. Yok. Ya şu adam hocanın oğlu, şu adam hoca torunu, bunda olabilir diyorlar, gidiyorum. Yaktık diyorlar, gömdük diyor, böyle söylüyor. Yaktık diyor, gömdük diyor. Bazıları böyle derinlerden bir şeyler çıkarıyorlar öyle kâğıt mağıt. Biri bir kitap bulmuş, getirdi, aha bu mu acaba diye. Hüseyincim (Kayapınar), ne, biliyor musun? "İzhar" şerhi "Adalı", ta'lik harflerle yazılmış. Ya ben "Emsile" arıyorum. Onu okuyamıyorum bile. Ta'lik yazı ile basılmış "İzhar" şerhi "Adalı" diye bir kitap vardır. "Emsile" bulamadım ben Çorum'da. Yaa, bu kopma mı değil mi? "Emsile" yok. Sonra o hoca, -bir kayıtsız sarf cümlesi varmış onda- dedi ki: "Bununla sana burada ders vereyim. Eve götür, çalış, gel ertesi gün. Bununla ikimiz idare edelim." Sonra İstanbul'a bir manifaturacı gider. Ona sipariş edersin, orada bulunur, dedi. İstanbul'da bulunur dedi. İki-üç ay sonra ancak ben bir sarf cümlesine kavuşabildim! Yani böyle biri gitti İstanbul'da sahaflardan bulmuş almış, geldi.

Hoca böyle, kitap böyle, cemiyetteki itibar böyle. İki-üç tane vaiz var. Camisi'nde vaaz eden bir zat var. Ama resmen vaiz değil, o çok iyi vaaz ediyor. Onun cemaati var. Zarif Hoca diye, Allah rahmet eylesin. Resmî iki tane vaiz var. Ben de -bizim 15 yaştan öncesi için söylüyorum hep, ondan sonra da çok kusurlarımız olmuştur da- Allah affetsin ama 15 yaştan önce bu işlerle pek kaygım yok. Ama Ramazan geldi mi Anadolu halkının çocukları olarak sof u oluyoruz, arkadaşlarla birlikte. Hem teravih kılıyoruz... Biraz da iyi vakit geçiriliyor teravih kılarken o yaşta o başta. Ond an sonra sahura kadar dondurma ye, sokaklarda dolaş, vesaire... O da yine iyi bir şey.

Ramazanlarda bir de o zaman meşhurdu, mukabele okunurdu. Dışarıdan da hafız geliyor Çorum'a, çevreden. Çorum'un da hafızları var. Bunlar bir iki tane camide diyelim sabah namazından sonra ikindiden önce ve belli vakitlerde Kur'an-ı Kerim'i her gün bir cüz okuyarak ramazanın sonuna kadar hatmediyorlar biliyorsunuz. Böyle sırayla okuyorlar. Tabii bir tane de musahhihleri oluyor onların başında. Öyle, onu da dinliyorum zaman zaman, biraz gidip. Oruç tutuyoruz, vakit geçsin diye dinliyorum. Bu arada vaaz (da var) ramazanda. Ne zaman varsa o iki tane vaiz inanın arkadaşlar hiçbir zaman 30-40 tane kişi görmedim vaaz kürsüsünün dibinde. Bu da böyle. Vaiz de öyle zaten. Vaiz de aşağı yukarı yedi yüzüncü, sekiz yüzüncü hicri yüzyıldan falan konuşuyor. Yani bine falan da gelmiyor. Demek ki fazla insanların kalbine ve kafasına hitap edilmediği için onlar da müşteri bulamıyorlar. Bu böyle yani orası da öyleydi. Bu kopma değil mi?

Bir takım meraklı insanlar ve cesur hocalar Karadeniz'de ve Doğu'da bazen yerin bir kat altında kazıp oda yaparak, bazen normal, bazen bir kapı var mesela kapı belli değil onun içinde bir oda var orada, bazen açıkta ama her şeyi göze alarak ders okutanlar oldu. Mesela ben Konya'ya gittiğimde de işte bunu gördüm. Konya'da egrçi artık 1950 yani Demokrat Parti iktidara gelmişti. Ama ondan öncesi ile ilgili de orada olup bitenler ile ilgili malumatım var. Yani ders okut-

muş hocalar. Mesela meşhur Tahir Hoca vardı, Tahir Büyükkörükçü. Onun hocasını da ben tanıdım gittikten sonra. O 1950'den önce o hocadan okumuş. Mesela iyi hatırlıyorum. Böyle münferit, gayr-ı resmî, tehlikeleri hatta bazen de riski ve işkenceyi göze alarak bir kısım insanlar okutmuşlar. İşte onların sonuçlarından sayılabiliriz. Ondan sonra da İmam Hatipler açıldı.

İmam Hatipler açılınca gerçekten bu İmam Hatip mekteplerinin keyfiyet derecesi ne olursa olsun fonksiyonu, onun Türkiye'de icra ettiği tesir çok önemlidir arkadaşlar çok önemli. Çünkü bu mektepler sayesinde Cumhuriyet Türkiye'sinin mekteplerinde besmele çekilmez iken mekteplerinde resmen Arapça, Kur'an-ı Kerim, Siyer vesaire okundu. Tefsir, Fıkıh, Fıkıh usulü, Hadis usulü okundu. Çok önemli değil mi? Mekteplerinde resmen okundu. Öyle başladı ondan sonra bak size kadar geldi Allah'a şükür ve devam da edecek. Bu halkayı artık koparttırmayız inşallah değil mi koparttırmayız. Çok bedeller ödenmiş.

Bir hatıra daha nakledeyim. Bundan sonra saat 6'da Meridyen (Derneği)'nde gençlere konuşacağım. Saat sekiz buçukta da yine orada istişare toplantısı yapacağız. Boğazım da yavaş yavaş (sona) dayandı, dayanıyor.

Ama bir hatıra daha anlatacağım. Bu yine 1950 öncesi ile alakalı. Konya'daki meşhur Hacı Üveyiszade Mustafa Efendi'nin babası Üveys Efendi. Bu Üveys Efendi tam bir Allah adamı. Dünya ile hiç alışverişi yok. Sünnet-i Seniyyeyi yaşayan, nakşi derviş, hoca, âlim muttaki, bir zat. Oğlu da Mustafa Efendi. Bunu da okutmak istiyor. İki hatıra var hoca ile ilgili. Biri güldürür, biri ağlatır. Şimdi önce güldüreni anlatayım, sonra ağlatanı. Sonra sizi ağlayarak bırakayım, gideyim. Ağlamamız gerekiyor. Yani az gülüp çok ağlamamız gerek henüz daha. Şimdi önce güldüreni (anlatayım).

Mustafa Efendi Hoca yani oğlu okuyor. O zaman doğuda olabilir. Doğuda belki mükâleme de vardı, varmıştır. Şimdi var çünkü. Ama

Orta Anadolu'da, Karadeniz'de falan oralarda okuyan hocalar, mücaz hocalar en zor ibareleri çözerler ama iki cümle kuramazlar, konuşmak söz konusu olduğunda. Fakat o Üveys Efendi istiyor ki bu Mustafa, - tabii onun adıyla Mustafa- Mustafa Efendi hocamız o zaman genç. Bu aynı zamanda konuşsun, yani konuşmayı da öğrensin. Bak adam akıllı da. Bunun da yolu nedir? Bunun yolu Suriye'den bir hoca getireyim ben, bir evde misafir edeyim 5- 6 ay ve bunları bir odaya kapatayım. 6 ay benim oğlum bununla geçirsin. Zaten daha evvelden Sarf-Nahiv okumuş diyor. Çok akıllıca bana sorarsanız. Ama hoca fakir. Yemek olarak ikiden bir hocanın önüne etsiz kabak yemeği çıkıyor. Bu Kon-ya'nın, dışı koyu yeşil bir kabağı vardır. Dolma kabağı. Efendim onunla bir yemek yapılır. İyidir yani et de yok, fakir adam. Fakat hoca, her sofraya getirildiğinde; "Buyurun efendim, kabak cennet taamıdır." diyor. O da ne yapsın yiyor. Bir gün canına tak etmiş demiş ki: "Hoca cennette kabaktan başka taam yok(mu)dur?" Fakat hocanın yapabileceği bir şey yok.

Ağlatan hatıra da şu. Bu dediğim Hoca yani Üveys Efendi, Mustafa Efendi'nin babası olan zat. Bunlar çok güzel bir aile. Ali Ulvi Kurucu'nun da amcası bu zat. Bu hoca kaçak olarak devamlı çocuklara Kur'an okutuyor evinde ve camide. Ara sıra yakalayıp getiriyorlar karakola. Suçu Kur'an okutmak, başka bir şey yok. Getiriyorlar orada bağırıyolar, çağırıyolar, azarlıyorlar... Bu suçun kanunda yazılı bir cezası yok. Tehdit edip bırakıyorlar. Bir gün yine yakalıyorlar, götürüyorlar. Bu Üveys Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi de böyleydi. O bizim hocamız oldu. Onu biz gözlerimizle gördük. Namazda alakasını söylüyorum. Babası da öyleymiş meğer. Bu insanların de'bi şu: Eğer o anda yapacak başka bir şey yoksa namaz kılıyor. Çok enteresan bir şey.

Mesela zil çalıyor, biz çıkıyoruz. Şimdi Mustafa Efendi'den bahsediyorum artık, Üveys Efendi'nin oğlu. Sonra Üveys'e döneceğim. Teneffüse çıkıyoruz. Hoca hademe odasına gidiyor. Ali Osman ve ben de onun çömeziyiz, arkasından böyle gidiyoruz. Okulda olduğu sürece Hoca'dan hiç ayrılmıyoruz ama başka sınıfta dersi varken ayrılıyor.

O gidip namaz kılıyor hademe odasında, biz de sıcak sobanın başında seyrediyoruz onu. Teneffüs boyunca nafile namaz kılıyor. Ve gerçekten arkadaşlar, namaza durduktan sonra o hoca bu dünyada değil. Bunu gözümle çok defa gördüm. O bu dünyada değil namaza durduktan sonra. Sonra zil çalıyor, derse gidiyor. Bir şey daha söyleyeyim. Yazılı yapacak, soruları soruyor biz de yazıyoruz talebe olarak. Secademi getiriverin babam diyor, aşağıdan. Seccadeyi getiriyoruz, seccadeyi kibleye seriyor, “Allahu Ekber” deyip namaza duruyor ve biz de yazılı yazıyoruz. Ne geliyor aklınıza? Peki o aklınıza gelene cevap vereyim ben. Selam veriyor, nokta tayini ile “Sahtekâr!” diyor. “Allahu Ekber!”

Babası Hacı Üveys Efendi de böyle namazla vuslat aşığı imiş. Bunu karakola götürmüşler Kur'an okutuyorsun sen, diye. Bir odaya kapatmışlar, bırakmış gitmişler. Biraz orada kalsın, korksun, bir daha gelelim, hoca sen öldün, mahvoldun, bak biraz sonra ne olacak... Hoca bakmış yapacak bir şey yok. Paltosunu çıkarmış sermiş, “Allahu Ekber” deyip namaza durmuş Polis Karakolu'nda. Polis Karakolu'nda namaz kılıyor deyince size şimdi “Ne var ki bunda polis de kılıyor.” dersiniz. Yaa, sen o kopuk zamana bir git de bak bakalım. O zaman orada adam namaz kılıyor. Polisin biri geliyor kapıyı açıyor ki adam namaz kılıyor. Namazdayken buna bir tokat vuruyor, bu namaz kılar-ken. Hoca sarsılıyor tabii namazı bozuluyor. “Sen ne yapıyorsun? Bizi mahvedeceksin.” diyor. Şimdi o da korkuyor ki “Namaz kıldırıdılar karakolda, buna müsaade ettiler” diyecekler diye. O da ondan korkuyor. Bağırıyor, çağırıyor, hocayı azarlıyor. O da böyle dinliyor, sonra gidiyor. Akşama doğru bırakıyorlar hocayı. Hoca o polisi soruyor, diyor ki; “Bir polis efendi ben namaz kılar-ken geldi-ydi. Onu görebilir miyim?” diyor. “Peki.” diyorlar, gidiyor, “Hakkını helal et yavrum, ben seni üz-düm.” diyor.

Halkayı böyle koparmak istemişlerdi. Bu halkayı bir daha koparttırmayacağız inşaallah arkadaşlar. Allah’a emanet olun, hoşça kalın.

ÜMMET, SÜNNET, UHUVVET ÇERÇEVESİNDE SORUMLULUKLARIMIZ

Prof.Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hadis Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi

Prof.Dr. İsmail Lutfi ÇAKAN

1945 yılında Samsun Ladik'te doğdu. 1966 yılında Kayseri İmam-Hatip Okulu'nu, 1970 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünü bitirdi. Mezuniyetinden sonra Diyanet İşleri Başkanlığı merkez ve taşra teşkilatında çeşitli görevler yaptı.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde (Yüksek İslam Enstitüsü döneminde, 1977 yılında) asistan olarak ilk akademik görevine başladı. 1982 yılında Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde doktora tezini tamamladı. 1987 yılında doçent, 1993 yılında profesör unvanını aldı.

Halen 1994-1997 yılları arasında müdürlük görevini yürüttüğü İlahiyat Meslek Yüksek Okulu kadrosunda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Bismillahirrahmanirrahim

Allah Teala'ya hamd ü sena, Rasûlü Muhammed Mustafa'ya salât ü selâm, âl ve ashâbına ve onların yoluna güzelce tâbi olanlara saygı ve ihtiram ile sözlerime başlıyorum.

Muhterem meslektaşlarım,

Böylesi bir ilim yuvasında sizlerle birlikte olmaktan büyük memnuniyet duymaktayım. İzzet ve şeref kaynağımız **ümme-i Muhammed** ve kendisinden yararlanmaya çalıştığımız **sünnet-i Muhammed** kavramları, bunların birbiriyle ilişkisi, düşünce, duygu ve davranış olarak bizden neler beklenildiği konularına yönelik düşüncelerimi bu birlikteliğimizde sizlerle paylaşmak istiyorum.

Bu arada bir kısmınızın mezuniyeti oldukça yakınlaşmış, onları tebrik ediyor, kendileri için hayırlı hizmetlere vesile olmasını temenni ediyorum. Diğerleri de herhalde mezun olacaklara “tutun ellerimizden, biz de geliyoruz” diye hal dilleriyle sesleniyor olmalılar. İnşallah onlara da mezuniyetleri nasip ve müyesser olur.

Muhterem meslektaşlarım, bizim yani daha doğrusu Osmanlıların eğitim-öğretim sisteminde Sıbyan mekteplerine giden çocuklar Mızraklı İlmihal'in baş kısmında bulunan belli bazı esasları, - manalarını pek anlamasalar da - bir kimlik ve kişilik ilkesi olarak öğrenirlerdi. Ben onlardan sadece üç cümleyi hatırlatmak istiyorum.

“Ben Hz. Âdem zürriyetinden -yani maymun soyundan değil-, Hz. İbrahim’in milletinden, Hz. Muhammed’in ümmetindenim.” Bunun daha detayı da var. Eski hoca efendiler çocuklara Müslüman kimliğinin temelini böyle öğretirlerdi.

Müslüman kimliği aslında sen kimsin, kimlerdensin sorularına verilen cevapla ortaya çıkar. Kişi, “ben falanım, falanlardanım” dediğinde kimliğini ifade etmiş olur. Biz, ismimizden sonra ben Müslümanlardanım (*innenî mine’l-müslimîn*) demek suretiyle kimliğimizi açıklamış oluruz.

Müslüman kimliğini detaylı olarak anlatmak istersek, şöyle dememiz mümkündür. “**Müslüman kimliği**; kitap ve sünnet bağılı, vahiy öncelikli düşünce sahibi, nass bulunmayan konularda içtihat yanlısı, müslümanları kucaklayan, insanlığa derin şefkat duyan ve tüm insanların İslâm ile tanışmasını arzulayan ve bunun için çalışan, düşünce yöntemini, değer yargılarını, hayat yöntemini sünnetten alan, konjöntürü değil evrensel gerçekliği kollayan, hakka taraf, mutedil, müvahhid, müstakîm, müstekar, muhsin, muhlis; kısaca Hz. Peygamber ve ashâbının gidişatına uygun yaşamayı amaç edinmiş bir kimliktir. Bunun haricindeki anlayışları, kabulleri ve uygulamaları dışlamak kimlikte karşıtlık ilkesi gereği müslüman kimliğinin hakkıdır.”¹

Bizler işte böyle bir kimliğe sahibiz. Belki uzunca bir cümle oldu ama sizler bunu tahlil edecek durumdasınız.

Ben, tespitlerimi sizlerle paylaşmak için slaytları takip ederek gitmek istiyorum. Ne olur ne olmaz, belki bir gösterim arızası olur diye yazılı metin de getirmiştım. Bu da siz meslektaşlara bir tecrübe aktarımı olsun. Herhangi bir yere böyle davet edilip konuşmaya gittiğiniz zaman sadece **usbye** güvenmeyin. Sizin **usb** sağlam olur ancak orada bir arıza çıkar sunum imkânı bulamayabilirsiniz. Bu defa ne yapacağınızı şaşırırsınız. Böyle bir zorlukla karşılaşmamanız için ya-

¹ İ. L. Çakan, *Müslüman Kimliği*, İFAV Yayınları, 8. Baskı, s.58.

nınızda konuşmanızın metni de bulunursa, metinden takip eder, sıkıntıyı atlatırsınız. Bunu meslektaş dayanışması kabilinden not ediverin. Çünkü böyle hallerle biz karşılaştık.

Şimdi ben müsaade ederseniz hem sunumu takip edeceğim hem de yazılı metne bakacağım. Yaşlılıkta her şeyi hatırlamak ve akılda tutup konuşmak çok kolay olmuyor.

Değerli meslektaşlarım, ümmet-i Muhammed'in bireyleri olarak bizlerin mensup olduğumuz İslam kültür ve medeniyeti;

Kaynak olarak 'vahy'e,
İnanç olarak 'tevhid'e,
Önderlik olarak 'risâlet'e,
Beşerî ortam olarak 'ümmet'e,
Uygulama olarak 'sünnet'e,
Eylem olarak 'sabır, cihat ve hicret'e,
Yöntem olarak 'talim ve teblîğ'e,
Beşerî ilişki olarak 'uhuvvet'e,
Temel ahlâkî ilke olarak da 'istikâmet ve adâlet'e
dayanır.

İslam kültür ve medeniyetinin, özgünlüğünü oluşturan olmazsa olmaz temelleri ve nitelikleri bu kavramlardır.

Kaynak olarak vahye dayanmak, vahiy öncelikli bir dünyanın insanları olmak bizim diğer kültür ve medeniyetler karşısındaki imtiyaz ve özelliğimizdir. Vahye dayanmak demek akla vahyi anlama görevi vermek demektir. Aklın vahyin yerine geçip hüküm koymasına rıza göstermemek demektir. Aklın görevi vahye muhatap olmaktır, vahyin yerini alıp hüküm koymak değildir.

Müslümanlar olarak bizler vahiy öncelikli bir dünyaya mensubuz. Bu sebeple de olaylara vahiy öncelikli bakmak ve yorumlamak durumundayız. Birileri bu konuda akıllarını öne geçirme, akıllarıyla

hareket etme hatta vahyi aklının süzgecinden geçirip “aklıma uymuyor” diye bazı Kur’ânî gerçekleri sünnet-i seniyyeye ait bilgi ve belgeleri şu veya bu şekilde reddetmeye kalkabilmektedirler. Bu, kesinlikle kâideten bizim dünyamızda bulunması, görülmesi hoş olmayan bir çizgi dışılıktır. Değerli meslektaşlarım, **“Elâ lehü’l-halku ve’l-Emru”²** âyet-i kerîmesini hiç unutmayalım. **“Yaratmak ta, yönetmek te Allah’a aittir.”** Bu âyet Kur’ân’da birkaç kez geçer. Biz Müslümanlar, ümmet-i Muhammed’in ferdi olduğunun bilincinde olan müslümanlar bu âyetle bildirilen gerçeği olduğu gibi kabul ederiz. İslâmî gerçeklere biraz neyzen bakan, kendini laik, seküler gibi birtakım vasıflarla tanımlayan kimileri ise, *“Ya Rabbi yaratmak senin işin, biz bir şey yaratamayız. Öyle dilimizde bazen yaratmak kelimesini kullanırsınız ama söz gelimi kullanmışsınız. Yaratma senin işindir, hiç itirazımız yok. Ama şu yönetme işine ne olur karışma. Biz kendi kendimizi yönetelim. Kendi işlerimizi kendimiz düzenleyelim.”* derler.

Bizim onlarla ayrıldığımız nokta da işte burasıdır. Biz hem yaratmak hem de yönetmek Allah’a aittir, deriz. Onlar ise yaratmayı Allah’a, yönetmeyi kendilerine tahsis etmeye çalışırlar. Hatta öyle uç ifadeleri vardır ki; “biz bundan böyle kanunlarımızı semanın emirlerine göre değil kendi ihtiyaçlarımıza göre tanzîm edeceğiz” deyip ilâhi iradeye kökten başkaldırıyı dile getirenler çıkmıştır bu toplumda. Allah Teala’nın yaratma sıfatı ve fiiline onlar itiraz etmediğine göre bizim de zaten diyecek bir şeyimiz yok.

Yönetme konusunda ise, Allah insanlığı nasıl yönetir? O noktada şunu unutmamalıyız muhterem meslektaşlarım, bizim dünyamız **önderlik olarak risâlete** dayanır. Allah Teala kullarının yaşayışlarına iradesini kullarına ulaştırmak suretiyle müdahale eder. Bunu yaparken de doğrudan bize ayrı ayrı yapmaz, içimizden seçmiş olduğu peygamberler yani kendisinin elçileri aracılığıyla yapar. O halde genelde tüm peygamberlerin ve özelde Peygamber Efendimiz’in işlevsel ko-

² el-A’râf (7), 54.

numu, İlâhî irade ve müdahalenin temsilciliğidir. Bu cümleyi hiç unutmayın. Resûlullah'ın yaşayışı, sünneti, görevinin göstergesi/temsilcisi, görevinin bilgi ve belgeleri de hadisler olduğuna göre biz böylece İlâhî irade tarafından yönlendirilmiş, yönetilmiş, denetlenmiş bir dinî yaşayışa sahip oluruz. Bu aynı zamanda dünyevî yaşayıştır. Çünkü din, dünyada yaşanacaktır. Bildiğiniz gibi Allah Teala, sünnetullah gereği insanların hayatı ilâhî irade çizgisinden çıktığı zamanlarda yeni bir peygamber göndermek suretiyle yönetimini yani irade ve müdahalesini yenilemiştir.

Değerli meslektaşlarım, **bütün peygamberler Allah Teala'nın mutlak birliği ilkesini insanlara telkîn etmişlerdir.** Yani **inanç olarak tevhide** dayanmak budur. Hiçbir peygamber tevhidin dışında, herhangi bir nesneye ilah olarak inanılmasını kendi yöreleri ve zamanları çerçevesinde söylememişlerdir. Değilse peygamber olamazlar. Hz. Âdem de "Allah birdir" diyordu, Hz. Muhammed Mustafa da "Allah birdir" diyor, Hz. Musa da "Allah birdir" diyordu, Hz. İsa da "Allah birdir" diyordu. Ama Hristiyanlar Hz. İsa'ya rağmen Allah'ı üçe çıkardılar! Yahudiler de Yahova'yı kendilerine tahsis ettiler, adeta tapuladılar! Yahova bizim tanrımızdır deyip özelleştirdiler! Yani özelleştirmeyi sadece başka konularda değil ilâhî varlığı telakkî konusunda bile geçerli kıldılar!

Halbuki **bütün peygamberler tevhit önderleridir.** Şöylesi bir çelişkiden söz edilemez: Aynı Allah'ın elçisi olacaksınız, biriniz üç diyecek, biriniz bu falanlara aittir diyecek, öteki de Allah birdir diyecek. Risâlet kurumu böyle bir çelişkiyi kaldırmaz. Onun için Allah elçiliği demek, tevhid merkezli inanç sisteminin bütün zamanlara şâmil olmak üzere aynı şekilde duyurulmasıyla başlar. Onun için de dinler arasındaki değişmeyen kurallar hepinizin çok iyi bildiği gibi *usûlu'd-din* yani iman esaslarıdır.

Usûlü'd-dîn dediğimiz iman esasları değişmez ama ahkâm, şer'ât, şer'î kurallar elbette zaman içerisinde peygamberden

peygambere farklılık arzeder. “Dinlerin esası birdir”, “*Dînullahi vâhid*” gibi söylemlerle mevcut üç dinin yürürlükte olduğu iddiasını geçerli kılmaya çalışan Papalık anlayışı, “İbrahimî dinler” falan diye diğer dinleri de İslâm ile aynı paralelde gösterme gayreti evvela tevhit ilkesi açısından iflas etmiştir. Bizim kabul etmemiz mümkün değildir.

Dostlar! Sosyal tarihçi İngiliz Arnold Toynbee var. Onun bazı kitapları da Türkçeye tercüme edildi. Adam aslında papaz kökenli bir bilimadamıdır ve misyoner tarafı vardır. O, bir makalesinde şöyle der: “İslam medeniyetinin, batı medeniyetinden üstün olduğu 3 husus vardır;

1. **Tevhit ilkesini getirip korumuş olması,**
2. **İrkçılığı, asabiyeti yasaklaması,**
3. **İçki ve uyuşturucuyu yasaklamış olması.**

Hiç kuşkusuz o bunları sadece İslam medeniyetinin özellik ve güzelliklerini tespit ve ilan için söylemiyor. Belli bir maksatla söylüyor. Yani Batılılara diyor ki: “Sizin İslâm medeniyeti ve ülkeleriyle yani müslümanlarla bir davanız varsa onlarla kültürel veya fiilî savaş halindeyseniz müslümanlara hâkim olmak istiyorsanız yapacağınız şey, onların bizden üstün oldukları bu 3 noktadan işe başlamaktır. Önce tevhit inançlarını örseleyin, kendinize benzetin. Sonra İslâm toplumunun içine ulusalcılık, kavmiyetçilik düşüncelerini yayın ki onların ümmet-i Muhammed diye bir bütünlüğü ifade eden o güzel toplum yapısı parçalansın. Ahlâkî alanda ise içki ve uyuşturucuyu o toplumların içinde gücünüz yettiğince yaygınlaştırın ki size karşı mükâvemet gösterme şansları kalmasın. Yani sosyolojik tespit görüntüsü altında hedef gösteriyor.

Muhterem meslektaşlarım, bir zamanlar ben kendi kulaklarımla bir gümrük ve tekel bakanının “bir milletin gelişmişlik derecesi tükettiği içki oranıyla ölçülür” dediğini duymuş birisiyim. Bir Toynbee’nin tespitine bakın, bir de bizden birinin -o tespitten haberi var veya yok-

, söylediği söze bakın. Bir zamanlar ‘her köye bir televizyon’ kampanyası vardı. Bu bizim dinî hizmetlerimiz açısından da bilinmesi gereken tarihî noktadır. Muhtarları çağırıyorlar, her köye bir televizyon hediye ediyorlardı. Böylece haberleşmeyi, iletişimi, çağdaşlığı falan köylere ulaştırıyoruz diye kampanyalar düzenliyor, bunu da büyük bir halk hizmeti gibi sunuyorlardı. Ülkeye kredi veren dış mihraklar diyorlardı ki: “Bu krediyi iki alana harcayabilirsiniz: İletişim ve ulaşım.”

Şunu demek istiyorlardı: “Köylere kadar düzgün yollar yapacaksınız, köylere kadar bu medya-iletişim araçlarını ulaştıracaksınız. Biz size bu amaçla kredi veriyoruz. Niye? Çünkü o iletişim araçlarıyla sizin köylerinize kadar uzanıp kendi kültürümüzün ve ürünlerimizin propagandasını yapacağız. Ürettiğimiz malları bir aksamaya uğramadan düzgün yollarla onlara ulaştıracacağız. Hem manevî hem maddî sömürü imkânlarına kavuşmamız için size biz bu kredileri veriyoruz.”! Tabii bunu açıkça söylemiyorlardı, medeniyet bunu gerektirdiği için size bu alanlarda kredi veriyoruz diyorlardı ve bu yapıldı bu memlekette.

Bizim cemaatimizin, saf Müslümanlarımızın, sizin hitap edeceğiniz müslümanlarımızın kafa, gönül ve mideleri böylece işgal edildi.

Dostlar! **İnsan eşittir 3K: Kafa, kalp ve karın.** Karın mideyi ve şehvî duyguları birlikte temsil eder. İnsanlar, insanlık tarihi boyunca bu 3 noktadan etki altında bulundurulmuşlardır. Ya beyinlerine girilmiştir, beyinleri yıkanmış ve istenilen istikâmete sevk edilmişlerdir. Ya gönülleri kazanılmıştır, gönülleri fethedilmiştir. Böylece istenilen istikâmete sevk edilmişlerdir. Ya da midelerine veya şehvetlerine hitap edilmiştir. Bu şekilde insanlar istenilen yöne sevk edilmişlerdir. İnsanların etkilenme noktaları bunlardır: Kafa, kalp, karın.

Bizim vereceğimiz din hizmetinde de muhataplarımızın giriş noktaları bunlardır. Ya kafalarına, beyinlerine ya gönüllerine ya da midelerine, şehvetline hitap edersiniz onları bir yerlere götürebilirsiniz. Dinimiz bu 3 K’dan ikinciye önceler. Yani kalblere, gönüllere gir-

meyi öne alır. **Fütuhu'l-kulüb fütûhu'l-büldândan evlâdır**. Kalplerin kazanılması ülkelerin fethedilmesinden önceliklidir. Bir cümle daha söyleyeyim, biraz hamâsê olsun, biz kalp avcılarıyız, gönül avcılarıyız, sakatatçılar değiliz. İnsanların koluna, bacağına, bağırsağına talip değiliz.

Biz insanların gönüllerine talibiz. Gönül avcılarıyız. Din hizmeti demek budur. Onun için sakın gönlü arkaya atmayın. Çünkü gönlünü kazandığınız insan sizin mecnûnunuz olur, başında durmanıza gerek kalmaz, o sizin peşinizden gelir. Aklını çeldiğinizin karşısına sizden daha cerbezeli biri çıkar, onu başka bir şeye inandırır, alır götürür. Hele midesine ve şehvetine hitap ettiğiniz kişi hiç güvenilir değildir. Ne alıyorsun arkadaş? Şu kadar. 'Al sana 3 misli, gel bize hizmet et' denilir ve yolundan döndürülür. Ya da ne yazık ki şehvê duygularına hitap noktasında çoğu kere insanların önlerine herhangi bir hanımı çıkarmak suretiyle nice dava adamı alınıp götürülmüş, tanınmaz hale getirilmiştir. Bunlara çok dikkat etmeliyiz. Biz **tevhit inancını** temel ve üstün bir meziyet/değer olarak kabul ederken bizim karşıımızdaki medeniyet mensupları da bizim elimizden alınması gereken, pörsütülmesi gereken ilk ilke olarak ilan ediyor. Bunu unutmayalım lütfen.

Aziz meslektaşlarım, şimdi isterseniz, söz buraya gelmişken bir parantez açıp dinî alanda izleyegeldiğimiz tartışmaların giderek sonuçta varacağı noktayı irdeleyelim. Daha dün çok sevdiğim bir tefsir profesörü arkadaşımızın ulaştırdığı bir haberi mesleğin bize yüklediği sorumluluk gereği olarak sizinle paylaşmak zorunda hissetmekteyim kendimi. İsimden bahsetmeyeceğim. O arkadaşımız diyor ki:

Bir toplantıdayız. Kelamcı bir profesör arkadaşımız, Kehf Sûresi'ndeki Hz. Musa ile Hızır olayında bir gencin öldürülmesi hadisesinden bahsetti³ ve "Bu âyet Kur'ân'a yakışmıyor. Ben açık ve net olarak teklif ediyorum; bu âyet Kur'ân'dan çıkarılmalı!" dedi. Buyurun cenaze namazına! Arkadaşlar! Allah aşkına ne oluyoruz? 3-5 yıl bir

³ el-Kehf (18), 74

şeyler okuduk diye Allah Teala'ya 'yakışksız âyetler koymuşsun sen bu Kur'ân'a, biz bunu çıkarmayı teklif ediyoruz' mu demek istiyoruz? Bu, nasıl bir sözdür? Hangi aklın işidir, Allah aşkına?... Fazlaca çizgi dışılığa kaydı din adamı görüntüsünde yazan çizen kimi insanlarımız. Nereye gidiyoruz arkadaşlar? Bunlar bizi nereye götürür? İnsanın haddini bilmesi lazım. Osmanlı dedem diyor ki: "İslâm'ın şartı 7'dir." 7 olur mu? Şimdiye kadar 5'ti. Ne zaman arttı? Açık artırmaya mı çıktı? 5'tir, 7'dir derken say öyleyse! İslâm'ın 6. şartı haddini bilmektir. 7.si ise, haddini bilmeyene haddini bildirmektir...

Arkadaşlar ismimiz, cismimiz, soyumuz, sopumuz, sülalemiz, görevimiz ne olursa olsun, biz Allah'ın kullarıyız. Etmeyin, eylemeyin. Biz kuluz. İlâhî iradeye karışma yetkimiz yok, haddimiz de değil. Biz O'na kul olmakla, kulluğu elimizden geldiğince güzel yapmakla değer kazanırız. Bunun yolu da O'nun bize örnek/ "*üsve-i hasene*" olarak gönderdiği önderlik olarak bizim de inandığımız peygamberlik müessesesinin son temsilcisi Hz. Muhammed'in izine gücümüz ölçüsünde uymaktan ibarettir. Kitapsız, sünnetsiz müslüman olunmaz. Sünnet-sizler de müslüman değillerdir zaten.

Ümmet-i Muhammed'in Durumu

Aslında benim sizinle paylaşmak istediğim konu ümmet-i Muhammed'in bu günkü durumudur. Bizler yetişme çağımızın gerekleri sonucu, gözlerimizi hep ümmet çerçevesinin dışında biraz daha burnumuzun dibindeki müslümanlarla ilgili olarak günümüzü, okuyup öğrendiklerimizi değerlendirdik. Ama şimdi görüyoruz ki dünya küçüldü ve artık ümmeti hesaba katacak -tabir caizse-, "**ümmet yürekli**" din adamlarına ve hizmet kurum ve kuruluşlarına ihtiyaç vardır. Dertlenen, üzülen, sevinen, gayret eden, problemi ümmet çerçevesinde mütalaa eden, burnunun dibinden başka yeri görmeyen değil, **Lâilâhe illallah Muhammedün Resûlüllah** diyen herkesi, nerede, nasıl olursa olsun, gel kardeşim deyip kucaklayan bir kafa ve gönül yapısına ihtiyaç var. Bunu da başlatacak olan sizlersiniz. Bu konuda önderlik ya-

pacak olanlar, ihtisas yapmış arkadaşlardır. Bu ihtisasınıza rağmen, sadece kendi arkadaşlarınız ya da mensup olduğunuz dinî cemaatlerinizden başka bir şey görmüyorsanız, gidin önce kalp ameliyatı, sonra göz ameliyatı olun! Bu ümmet-i Muhammed'in davasını siz değilse, kim güdecek, sürdürecektir?

Bildiğiniz gibi **ümmet-i Muhammed, ümmet-i icâbet, ümmet-i dâvet'ten oluşur.** Ümmet-i icâbet, Resulüllah'a evet demiş insanlar, yani bizleriz elhamdülillah. Ümmet-i dâvet ise henüz müslüman olmamış, İslâm'ın kendilerine götürülüp, ulaştırılması gereken gayr-i müslimlerdir. O halde bizim görevimiz, bir taraftan ümmet-i icabeti bilgilendirirken diğer taraftan henüz İslâm ile tanışmamış olan insanlara ne yapıp edip İslâm'ı ulaştırmaktır. **Tebliğ en kısa tabiriyle İslâm'ın insana ulaştırılmasıdır.** Tebliğ, tamamen gayr-i müslimlere yönelik din telkînidir. Davet ve irşat ise inanmış olanlara yönelik dinî eğitim ve öğretim demektir. **Tebliğ'de imrendirmek, dâvet ve irşatta bilgilendirmek ve bilinçlendirmek esastır.** Sizin burada gördüğünüz eğitim ve öğretimin de manası davet ve irşattır. Yani bilgilenme ve bilinçlenmedir. Bilgilenen ve bilinçlenen kafa ve gönüller, tebliğ görevlerini İslâm'ı Allah'ın henüz müslüman olmamış kullarına götürüp anlatarak onları İslâm'a imrendirip özendirmeye ve onları İslâm'a kazanmaya çalışmak suretiyle yerine getireceklerdir.

Ümmet Olmanın Gerekleri: Ümmetin manevî şahsiyetine leke getirmemek. Bu çok önemli. Sünnete uymak, din kardeşliğini öncelemek, Hz. Peygamber'i örnek almak, cemaatten kopmamak, ümmetin dertleriyle ilgilenmek, ümmete kolaylık göstermek, inananlardan yana tavır almak ki bütün peygamberlerin müsterek iki sünneti vardır; biri inananlardan yana tavır almak, diğeri de müvahhid nesiller yetiştirmek. Bu sebeple ümmetin hocaları olarak bizim sorumluluklarımız bu noktalarda yoğunlaşıyor.

Ümmet hayatının zararlıları ya da virüsleri ise, iman zayıflığı, amel eksikliği, helal-haram hassasiyeti noksanlığı, kavmiyetçilik, ırkçılık duygusu ve uygulaması, dinler ve dindarlar arası rekabet, içki

ve uyuşturucu bağımlılığı, cehalet ve öğretilmiş cehalet, bunun tortuları ve sistemin yanlış doğruları, hurafe ve batıl inançlar, Kur'ân'dan âdet çıkarmaya kadar giden sınırsız ve usulsüz yorumlar, cedel ve tartışma düşkünlüğü ki bugün maalesef yaşayan değil tartışan müslümanlar olduk.

İmam Evzâî'nin bir sözü var: **“Allah Teala bir topluluğa şer murat ederse o topluluğa tartışma kapısını açar, amel kapısını kapatır.** (إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ شَرًّا فَتَحَ عَلَيْهِمُ الْجَدَلَ وَمَنْعَهُمُ الْعَمَلَ).⁴ Yani onlar hep tartışır dururlar, teorik kafa. Amel nerede kaldı? Din inanç ve ameldir. Amel olmadan dindar olacağını düşünürsen deizme kadar gidersin. Taklitçilik, içinde bulunduğumuz toplumsal bir hastalıktır. Hak ve haklıdan yana olamamayı ve tefrikayı da ümmet hayatının virüslerinden sayabiliriz. Bu başlıklar üzerinde ayrı ayrı konuşmalar yapabilirsiniz. Ben bunları **“Ümmet Risâlesi”**⁵ isimli kitabımda topladım, değerlendirdim, açıkladım. İlgilenen arkadaşlar bunu geliştirebilirler.

Değerli meslektaşlarım, müsaade ederseniz, İslam'ın tebliği ve ümmete hizmet konusunda bir yanlışa, bir tersliğe işaret etmek istiyorum. İlke, tebliğde özendirmek, davette bilgilendirmek ve bilinçlendirmek demiştik. Durum bu olmasına rağmen, uygulama hiç de böyle gözüküyor. En sofu ve gayretli müslümanlarımıza bakalım. Başkalarını tenkit etmek kolay ama bir de kendi halimize bakalım. Sakın, şimdi söyleyeceğim sözlerden tarîkat ve cemaatlara karşı olduğum anlamı çıkmasın.

Tarîkat veya cemaat mensubu mümin kardeşlerimiz için soruyorum: Allah için söyleyin, **pirdaş kazanmak mı dindaş kazanmak mı daha öncelikli?** Bir tarîkat mensubu kendi tarîkatına bir müslümanı kazandığı zaman mı daha çok sevinir yoksa henüz müslüman olmamış birini İslâm'a kazandırdığı zaman mı daha çok sevinir ya da hangisini öne alır? Pirdâş kazanmayı dindâş kazanmaktan öne alırsa-

⁴ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 121

⁵ Çakan, *Ümmet Risalesi*, 2016, İstanbul, İFAV Yayınları.

nız, bu, ümmete hizmet olur mu? O zaten müslüman. Ha senin cemaatına gelmiş ha başka cemaata devam etmiş ha hiçbirine intisap etmemiş ne fark eder? İlla senin cemaatinin mensubu/üyesi olmasına gerek yok. Dünyada İslam ile henüz tanışmamış 5 milyara yakın insan var. Kaç tanesini hayatınız boyunca İslâm'a kazandırdınız da ondan sonra müslümanlardan bir de cemaatinize kazandırdığınızın hesabını yapıyorsunuz? Lütfen bu çerçevede ihtisas eğitimi alan sizler topluma öncülük ederken birilerinin dikkatini çekmeyen fakat ümmet yapısına temelden ters olan bu gibi bazı yanlış uygulamaları özeleştiri cinsinden, dostça anlatmaya çalışınız.

Sünnet, İtidaldir

Sünnet nedir diyecek olursanız sünnet eşittir itidal. Başka bir açıklaması yok. Resulüllah'ın hayatında ne ifrat ne de tefrit bulabilirsiniz. **Sünnet eşittir itidal.** İçinizde Karadenizli vardır mutlaka. Din eğitimi olsun da Karadenizli olmasın, mümkün değil zaten.

Karadenizliler kusura bakmasın. Karadenizli bir vatandaş 50 yaşına kadar memurluk yapmış ve emekli olmuş. O yaşa kadar da cami cemaate uğramamış. Demiş ki bundan sonraki günlerimi camide geçireyim, tevbe ve istiğfar edeyim. Ama son derece heyecanlı, her yeni duyduğu bilginin heyecanını yaşıyor. Bizim normal cemaatin 15 yaşından itibaren duyduğu şeyleri yeni duyuyor. Bir gün camide yine Karadenizli bir hocayı dinliyor. O gün de hoca Resulüllah'ın yaşayışını anlatıyormuş. Ağırıklı olarak da Efendimiz

4in hemen her konuda mutedil olduğunu çeşitli örnekleriyle anlatıyormuş. Kürsünün dibinde oturan bizim Karadenizli ise duyduklarını azımsıyor, bir türlü tatmin olmuyormuş. Onun kafasındaki peygamber, her şeyi en üst perdeden, fazla fazla yaşayan birisi olmalı, bunu bekliyor. Hoca efendi ise, hiç böyle bir şey söylemiyor. Hocayı bir süre dinledikten sonra, dayanamıyor ve oturduğu yerden kendi şivesiyle sesleniyor; "Hocaefendii, tesane ki peygamberin tekvâsı az idi"! Yani adam peygamberden daha ileri bir peygamber tasavvuruna

sahip! Daha sen yeni cemaate girdin mübarek adam. Yani aşırılıkları-
mız kendi aklımıza ve nefsimize kalırsa hocamızdan da profesörü-
müzden de halkımızdan da böyle şeyler duyarız.

Bunlar hep çizgi dışılık, yetişmemişlik, oturmamışlık, ayağı yere basmayan, kitap ve sünnet kavramlarını bir türlü hazmedememiş olmanın sonucu olan laflar ve tepkilerdir. Aman arkadaşlar kim ne derse desin bizim ölçümüz kitap ve sünnettir. Kitap ve sünnetteki ölçülerin dışına taşmak ümmet-i Muhammed'in bireylerine yapısal olarak yakışmaz, ümmete de hizmet etmez.

Bizim olmazsa olmazımız Kitap ve Sünnettir. Ümmet ve sün-
net Resûlullah'ın iki mîراسıdır. Bunlar birbirinden ayrılmaya taham-
mülü olmayan iki yapıdır. Ümmeti meydana getiren sünnettir, oluşturu-
ran, yoğuran, devam ettiren sünnettir. Sünneti koruma görevi sünneti
hayata intikal ettirme görevi de ümmetindir. O yüzden bunların biri
yoksa öbürü de yok demektir. **Sünnetin olmadığı yerde ümmet,
ümmetin olmadığı yerde sünnet yoktur.** Sünnete yönelik bir takım
çizgi dışı beyanlar ve tavırlar, -itiraf edilmese bile- ümmet-i Muham-
med'in güncel hayattaki varsa ağırlığını sıfırlamaya yönelik, düşman-
ca, hoyratça yaklaşım ve gayretlerdir. Unutulmamalıdır ki, **ümmet-i
Muhammed; Kur'ân-ı Kerîm ekseninde sünnet-i Muhammed ile
inşa edilmiş sosyal bir yapı ve gerçekliktir.**

Kazanlı âlim Musa Cârullah Bigiyef, -bazı görüşlerinden dolayı
hoş karşılanmayan tarafları vardır- ama *Kitâbü's-Sünne* isimli ese-
rinde diyor ki; Resulullah'tan sonra **ümmetin risâleti dönemi** başla-
mıştır. Yani Resûlullah Efendimiz'in peygamber olma vasfı hariç,
onun fonksiyonunu ümmet üstlenmiştir. Resûlullah nasıl İslâm'ı
yaymak için gayret sarf ettiyse onun vefatından sonra bu gayret ve
sorumluluk ümmet-i Muhammed'in uhdesindedir. Resûlullah'ın izin-
den gidip onun sünnetini takip ederek Dünya'ya İslâm'ı yaymak ve
anlatmak ümmetin görevidir. İşte bu, ümmetin elçiliğidir. Şimdi dost-
lar, bu elçiliğin sorumluluğu öncelikle kimin omuzlarındadır? Sokak-

taki vatandaşın değil elbette. Burada ihtisas eğitimi alan sizler sorumlusunuz. Fakültelerde ilâhiyat eğitimi görenler ve verenler sorumludur. Öyle bir ağır sorumluluğun altındayız ki Allah yardımcımız olsun. Bu sorumluluğun üstesinden ancak Resûlullah'ın sünnetini takip ederek gelebiliriz diye düşünüyorum.

Şimdi artık size, **eylem olarak sabır, cihat, gerektiğinde hicrete de hazır** olun, diyebilirim. Zaten hepiniz muhacirsiniz diye düşünüyorum. İstanbullu olanınız yoktur. Herkes bir yerden gelmiştir. İlim için hicret yapmışsınız yani hepiniz muhacir konumundasınız. Yöntem olarak, sözlerimizin başında ifade ettiğim gibi, bizim medeniyetimiz dâhilde eğitim-öğretime, hariçte ise tebliğe dayalı bulunmaktadır.

Değerli meslektaşlarım, **beşerî ilişki olarak uhuvvet**, kardeşlik, kültür ve medeniyetimizin, ümmetimizin özelliğidir. Peki biz nasıl kardeşiz? İttihat ve Terakkî'nin prensipleri meşveret, müsâvât ve uhuvvet idi. Hürriyet ise bunlardan doğacakmış. Abdülhamid dizisini izliyorsunuzdur herhalde. İzlemiyorsanız Osmanlı'ya selam vermemişsiniz demektir. Bu tür programları müessese olarak izlememiz lazım. Payitaht Abdülhamit ve Diriliş Ertuğrul, toplumda genel havayı değiştirecek iki dizidir. Biz camide şunu söyleyelim bunu söyleyelim, cemaat bizi geçti arkadaşlar. Okulda talebe öğretmeni geçti. Torunlar dedeyi geçti. Bize yakın ve yardımcı olacak programları takip etmemiz gerekir.

Rahmetli Abdülhamid'in ümmet adına çektiği sıkıntılar nedir arkadaşlar? Bu sıkıntı ve sorumluluğu tanımak adına o diziyi izlemek lazım. Daha iyisini yapabiliyorsanız yapın. Benim İHL'de oynanan "Onlar Böyleydi" adında piyes kitabım vardır. 1969-70 ve sonraki yıllarda her yerde oynandı. Bazen vebal üstlenmeden hizmet yapamazsınız. Bazı hizmetler vebali beraberinde getirebilir. Ben bu piyes kitabımı bastırmak için gittiğim yayınevinin neşriyat müdürü hocaefendi daktilo nüshasını aldı, inceledi. Sonra nüshayı bana uzattı ve "**Al evladım bunu. Tiyatronun aslı küfürdür, müslüman olmaz. Böyle işlerle uğraşma, bizim ecdadımız tiyatro yazmamıştır.**" dedi. Ben

son derece heyecanlı bir şekilde gitmişken adam beni testereyle ortadan ikiye bölüverdi! “Siz böyle mi mücadele ediyorsunuz, Allah muvaffak etsin” dedim, vurdum kapıyı çıktım.

Bir başka yayıncıya rastladım yolda. Ona gösterdim. Dedi ki; tamam ben bunu basarım. Ama 1000 tanesi 1000 liraya çıkar, o parayı da senden alırım. %40 indirimle paran kadar sana kitap veririm, gerisini ben satarım dedi. Beni bayi yerine koyuyor yani. Bundan benim ne kârım olacak dedim. Dedi ki; “Delikanlı sen henüz ismi cismi bilinmeyen birisin, bu kitap tutar mı tutmaz mı bilemem. Kitabının üstüne ben kendi yayınevimin damgasını basacağım ve senin kitabını değerlendireceğim. Benim alacağım o damga karşılığıdır.” Cebimde de 1000 lira var o zaman. Doğru Türkiye İslâm Enstitüleri Talebe Federasyonu’na gittim. Federasyonun başkanı rahmetli Mahmut Özakkaş idi. Sonradan Haseki Eğitim Merkezi’nin ilk müdürü oldu. Ona verdim piyesi. 1000 liraya 1000 tane basılırmış dedim. Parayı da verdim. Eğer para dönerse iade edersiniz, dönmezse helal olsun dedim. O zaman 2000 tane basıldı. Türkiye’nin her tarafına yayıldı ve çokça oynandı. İlgili haberler gazetelere yansıdı.

Böylece, camiye gelmeyen insanlarımızı sinema-tiyatro salonlarında müslümanlığın ilkeleriyle ve İmam-Hatip Okulları ile tanıştırmış olduk. Derdimiz de buydu aslında. Tiyatro haramdır diyen hocamız o kanaatiyle vefat etti ve gitti. Aslı küfür de olsa müslüman bu sahada hizmet edemez mi? Biraz veballi de olsa burada da hizmet verilemez mi? Her zaman vebalsiz ve risksiz hizmet imkânı olmuyor. Bizim mesleğimizde son kertede risk alınır. Son kerteye kadar risksiz olanlar tercih edilir tabii ki.

Bir kelamcı profesör hocamız diyor ki, müslüman nüfusun yoğun olduğu Amerika’nın bir yerinde hanımların sayısı çok fazla. Bu sebepten müslüman hanımlar bekâr kalıyor. Bu problemi halledebilmek için müslüman kadınların müslüman olmayan erkeklerle evlenmesine izin çıkaralım, diyor. Çareyi burada bulmuş. Hocam dur hele!

Bunun başka yolları da var İslâm'da. İkinci eş alma, üçüncüyü alma ve 4'e kadar da yolu var. Evvela İslâmî çareleri bir söyle, bir dene. Sistem içi çareler tükenmeden sistem dışı çare aramak da neyin nesi?

Ümmet, sünnet, uhuvvet. Bugün bu üç nokta da yaralıyız. Şimdi bununla ilgili size bir şeyler söylemeye çalışacağım. Ümmeti anlattık, sünnetin de ana vasfı olan itidali hatırlattık. Şimdi de bu iki değerimizin birbiriyle ilişkisinden söz edelim. Bu iki değerimiz yani **Sünnet ile ümmet Peygamberimizin birbirinin yokluğuna dayanamayacak iki emanetidir. Peygamber emanetine sahip çıkmak bizim mesleğimizin temel sorumluluğudur.** Bunun için ümmetin, dini sağlıklı yaşayabilmesi için onu sünnet-i Muhammed üzere yaşamayı yegâne ölçü bilmesi ve benimsemesi gerekmektedir. Bu gereklilik ümmet-i Muhammed ile sünnet-i Muhammed ilişkisinin hayatımıza kazandırdığı en temel kimlik, en belirgin erdem ve en köklü sorumluluk kaynağı demektir. Zira sünnetin olmadığı yerde ümmet de yoktur.

Şu gerçeğe dikkatinizi çekmek isterim: **Ümmet-i Muhammed İslâm'ı yaşama sanatını, sünnet-i Muhammed'den meşk etmiştir. Üsve-i hasene demek meşk kaynağı ve meşk odağı demektir.** Meşk güzel sanatlarda geçerli olan bir kavramdır. Ben de öğrencilik dönemimde Hattat Kemal Batanay'dan 6 ay kadar hat meşk etmiştim. Devam etseydim belki de şimdi karşınızda hattat olarak bulunacaktım.

İslâm'ı yaşamak güzel sanat mıdır arkadaşlar? İslâm'ı yaşama sanatını ümmet Hz. Peygamber'den meşk etmiştir. Üsve-i hasene demenin anlamı budur. Meşk edilmemiş kendi kendine geliştirilmiş bir güzel sanat eseri ortaya koyamazsınız. Arapça kitap ticareti yapan Mehmet Özdemir geçmişte bir gün Buhari'nin Sahih'ini dört mücellled halinde bastırdı. Ben de bab numaralarını koymuştum. Baktım Sahîh-i Buhârî yazısı zayıf, hiç bizim aşına olduğumuz hatta benzemiyor. Dedim bu niye böyle bir tuhaf geliyor gözüme? Kime yazdırdın bunu? Mehmet Özdemir "o hat nesebi gayr-i sahih bir hattır" dedi. Niye de-

dim, “onu yazan grafiker herhangi bir üstdan hat meşk etmiş değildir” dedi. İkinci baskıda o yazıyı değiştirdi.

Meşk güzel sanatlarda temel ilkedir. Olmazsa olmazdır. İslam’ı yaşamak bir güzel sanatsa -ki öyledir- onun da bir meşk kaynağı olacak elbette. Allah Teala’nın **üsve-i hasene**⁶ diye bize bildirdiğı Peygamber Efendimiz İslam’ı güzel yaşamının meşk kaynağıdır. “الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَنُكُم أَحْسَنُ عَمَلًا”⁷. Bakın ölümün ve dirimin yaratılış hikmeti, hanginizin daha güzel yaşadığı, daha estetik yaşadığıdır, buyruluyor. Ahsenü amelâ, ekserü amelâ değil. Şimdi bir de amel çokluğu düşkünleri var. Fatiha’yı düzgün okuyamıyor, şu kadar ibadet yapacakmış! Sen önce şu Fatiha okuyuşunu düzelt be adam! Bana öyle geliyor ki bazı dini gruplar da bu konuda yeterince titizlik göstermiyorlar. Fatiha’yı düzgün okuyamayanları mürîd olsun diye gel kardeşim şu kadar tespih çek deyiveriyorlar. Evvela adamın namazının sahih olup olmadığının peşine düşün. Biraz kalite arayın. Git kardeşim falan hocaefendiye, namaz surelerini adam gibi öğren ondan sonra gel, sana tarikat dersi vereyim deyin. Günaha mı girersiniz? Nasıl geliştireceğiz biz bu ümmeti?

Öte yandan bazı meslektaşlarımız, hocalarımız da hazır hatim satıyor! Hatim satacağına, hatim karşılığında alacağın parayı kurs parası, öğretim ücreti olarak al, adama Kur’ân okumayı öğret ve hayatı boyunca hatim okusun. Bunu söylediğim bazı yerlerde maalesef hocalardan yarı şaka yarı ciddi bana tepkiler geldi, ekmeğimize mâni olacaksın diye. Bu işin aslı bu kardeşim. Vatandaşa Kur’an okumayı öğret. Çok büyük vebal içerisindeyiz. Arkadaşlar bunlar şaka değil, din oyuncak değil. Din ciddiyet ister, din önemsenmek ister. 30 yıl aynı camiye cemaat olmuş, Fatiha’yı okuyamıyor. Adamın suçu yok. Zamanında annesinden babasından öyle öğrenmiş gelmiş. Cemaati de düzeltmemiz gerekiyor kardeşlerim. Hele vaiz olduğunuz, görev yap-

⁶ Bk. el-Ahzâb (33), 21

⁷ el- Mülk (67), 2

tığınız camide, cemaat camiden çıkarken ayakkabılarını ayakta iken yere pat diye atıp giyiyor, tozu dumana katıyorsa o cemaatin kulaklarından tutacaksınız. Kendi evinde böyle tozu dumana katarak giriş çıkış yapıyor musun, diyeceksiniz. Allah'ın evine girişin de çıkışında bir edebi var. Bunu da biz öğreteceğiz arkadaşlar.

Aziz meslektaşlarım, bir kez daha tekrar edeyim ki, **Sünnet-i seniyye bizim İslâm'ı yaşama sanatımızın meşk kaynağıdır.** İslâm'ı yaşamayı sünnetten meşk etmezsek onu aslî kaynağından ve konumundan uzaklaştırmış oluruz. **İnnallahe ketebe'l- ihsane 'ala külli şey.** (إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ).⁸ Bu hadisi unutmayalım. **Her konuda Allah güzelliği emretmiştir.** O halde önce biz din adamları olarak İslâm'ı güzel yaşamayı başaracağız. Sonra da onu sünnetteki örnekleriyle vatandaşla anlatacağız. Kulluk kıvamımız buna bağlıdır.

Değerli meslektaşlarım, **Sünnete uymak bizim müslüman kimliğimizin gereğidir.** Sünneti beğenmeyen, ona yan bakanların kulakları çınlasın. Biri vardı şöyle diyordu: “Ben vahyin dinini anlatıyorum size, rivâyetlerin dinini değil”. Allah aşkına yapmayın, etmeyin. Bunlar nedir böyle! Bu rivayetler kime ait? İlâhî iradenin temsilcisi Hz. Peygamber'e ait değil mi? O yaşayış Hz. Peygamber'e ait değil mi? Sünnet, ilâhî denetim altında olan bir hayat tarzı değil mi? ‘Muhâlefet et ki tanınasın’ kabilinden hep bunlar. Sen düşünceni tartışmak istiyorsan, ehli ile otur, tartış. Bunu medyadan herkese yönelik olarak yapman sana ne kazandıracak, ne getirecek?

Sünnete karşı çıkmak demek din pratiğine karşı çıkmak demektir. Din öğretimine evet, din eğitime hayır diyenler ile, Kur'ân'a evet, sünnete hele bir bakalım, diyenler arasında hedef birliği vardır. O da **din pratiğine karşı çıkmaktır. Sünnet dinin pratiğidir.** Din bilgisinin pratiği de din eğitimidir. Ne yazık ki Genel Müdürlüğümüzün adı bile din öğretimidir, din eğitimi değil. Öğreteceksin, bilgisini vere-

⁸ Müslim, Sayd 57; Ebû Dâvûd, Edâhî 11; Tirmîzî, Diyât 14; Nesaî, Dahâyâ 22,26, 27; İbn Mâce, Zebâih 3; Darimî, Edâhî 10, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 123-125

ceksin ama nasıl yaşadığına bakmayacaksın. Laik eğitim bunu gerektiriyor. Diyanetimizin görevi, kanununa göre **din konusunda toplumu aydınlatmaktır**. Din ise, inanç, ibadet ve ahlaktır. Muâmelât nerede? O yok. Bunlar bilinçli olarak konulmuş kayıtlardır. Adam, din konusunda diyor. **Dinî açıdan aydınlatmaktır** desene. Ben her konuda konuşayım o zaman. Çünkü İslâm her konuda ilke sahibi bir dindir. Din konusunda aydınlatmaktır diyor. Dini de kendisi tarif ediyor; din, inanç, ibâdet ve ahlaktır. Sanıyor musunuz ki bunlar böyle rastgele konulmuş kurallardır? Din pratiğine karşı çıkmak sistemin temelinde var. Onun yansımaları bunlar. O sebeple sünnet-i seniye kaynaklı din pratiğinin dışına çıkmamak lazım. Dinin “amel” olduğunu unutmamak gerekiyor.

Hız. Peygamber’e rol biçmeye kalkmak din görevlisi kadrosunun asla işlemeyeceği bir cinâyettir. Hadisin sıhhatini araştırırsınız, vardır ya da yoktur dersiniz. Ama “**benim Peygamber’im böyle bir şey söylemez**” demek Hız. Peygamber’e rol biçmeye kalkışmaktır! Benim peygamberimin yapıp yapmayacağı şeyler sana mı kaldı! Sana mı soracak! Onun görev çerçevesi evrensel, bunu bağıra bağıra söylersin, sonra da “bunu söylemiş olamaz” dersin. Maalesef yine bir profesör benim aklıma yatmayan bir hadis Buhârî’de bile olsa ben ona itibar etmem diyor. Dinin kaynağı senin aklın o zaman. Allah selâmet versin! Bunlar maalesef ölçüyü kaçırıp niçin kaçırdığını da farkedemeyen insanlar!

İddia ile dindarlık olmaz. Benim kalbim temiz diyenlerle çok karşılaşacaksınız. Benim annem, babam şöyleydi, böyleydi diyenler çıkacak. Onlar öyleydiler tamam ama gittiler. Peki sen ne yaptın? Hiçbir şey. **İ’zâzü’ş-şer’î bi’s-ti’mali’l-meşrû’** yani **dine saygı, dinde (meşru) olanı kullanmakla ispat edilir.**

Meslektaşlarım, Ümmet sosyolojisinde din kardeşliğini öncelikle temel ilkedir. Hız. Peygamber şöyle buyuruyor: **لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ أُمَّتِي خَلِيلًا لَأَتَّخِذْتُ أَبَا بَكْرٍ وَلَكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي** “Eğer ki ümmetim arasından özel bir

dost edinecek olsaydım Ebu Bekr'i dost edinirdim. Ancak O benim din kardeşim ve dava arkadaşımdır"⁹. Başka bir rivâyette ise ولكن أخوة الإسلام أفضل "İslâm kardeşliği her şeyin üstünde, en güçlü bağıdır". Bu demektir ki bizler ihvân-ı İslâm olmaya bakacağız. Uhu-vetü'l-İslâm efdal ilkesini önceleyeceğiz. *Mebâriku'l-Ezhar* müellifi İbn Melek, Efendimiz'in bu beyanını şöyle yorumluyor: "Resûlullah'ın özel dost edinmesi kendi fiiliyle olurdu. İslâm kardeşliği ise Allah'ın seçimiyle gerçekleşmiştir. O halde Resûlullah Efendimiz için de Allah'ın seçtiği, kendisinin seçtiğinden önceliklidir".

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ Ancak müminler kardeşler. Mümin olanlar için Allah'ın seçtiği kesinlikle öncelikli olmalıdır. O halde biz din kardeşliğini önceleyeceğiz. Akif'in şu beytini hiç unutmayacağız:

*"Emr-i bi'l-ma'ruf imiş ihvân-ı İslâm'ın işi,
Nehyedermiş bir fenalık görse, kardeş kardeşi".*¹⁰

Bizim yaptığımız hizmetin ana özelliği Akif'in bu beytinde olan manadır. Biz müslümanları seviyoruz. Onun için de onları ikaz ediyoruz ve uyarıyoruz. Bilgi ile donatmaya çalışıyoruz. Sevmediğiniz kişiye nasihat etmezsiniz. Nasihat sevgiden kaynaklanır. Cennete gitmelerini istediğimiz için biz bu cemaate vaaz ediyoruz. Dinlerini hatırlatıyoruz. Biz maaş karşılığı vaaz ü nasihat ediyor görünsek de içimizde bulunan dine hizmet duygusu ve kaygısı cemaatimizin güzelliklerle donanması noktasına yöneliktir. Aksi takdirde diniyle teayyüş eden insanlar olarak hesabını veremeyiz arkadaşlar. Biz dini yaşama malzemesi olarak kullanıyoruz. Maaşlar bunu ifade eder. Artı bir şeyler yapmamız lazım. O zaman dini ile teayyüş etmenin vebalini hafifletmiş belki de tamamen ondan kurtulmuş olabiliriz.

Meslektaşlarım, İhvân-ı İslâm olma düşüncesi, toplumsal bazda cemaatinize anlatacağınız ilk ve temel ilke olsun; İhvân-ı

⁹ Buhari, Fedâilü'l-ashâb 5; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 3

¹⁰ *Safahat*, s. 196 (İstanbul, 1987 baskısı).

falan şeyh olmak değil, ihvân-ı İslâm olmak. Allah Teala bize niye sen falan şeyhin eteğinden tutmadın diye sormayacak! Ama niye Kitap ve Sünnet çizgisini takip etmedin diye soracak. Allah o sorguda da bu dünyada da hizmetlerimizde de bize rahmetiyle yardımcı olsun. İhlâsımız ve samimiyetimiz ölçüsünde O bize yardım edecektir.

Arkadaşlar! Davanız, çağrınız, eleminiz, zevkiniz, başarınız, ümmet-i Muhammed'e Kitap-Sünnet çizgisinde hizmet etme yolundaki gayretleriniz sizin takip ve takdir edilmenizin gerçek sebebi olsun. Size şimdiden bu çerçevedeki gayretlerinizde hepinize ayrı ayrı başarılar diler, beni dinlediğiniz için kulaklarınıza, sunumu izlediğiniz için de gözlerinize sağlık der, teşekkür ederim. Vesselamü aleyküm.

KUR'ÂN - SÜNNET İLİŞKİSİ VE BİRLİKTELİĞİ¹¹

Prof.Dr. Raşit KÜÇÜK

Türkiye Diyanet Vakfı
İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Başkanı

¹¹ İSAV (İslâmî Araştırmalar Vakfı) tarafından tertip edilen ve aynı isimle kitap haline getirilen “Sünnetin Dindeki Yeri” adlı sempozyuma sunulan tebliğin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

Prof.Dr. Raşit KÜÇÜK

Antalya Akseki’de (Menteşbey köyünde) doğdu (1947). Antalya İmam-Hatip Okulu’ndan (1966) ve Konya Yüksek İslâm Enstitüsü’nden (1970) mezun oldu. Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi’nde doktora çalışmalarına başladı (1978); doktora kabulü için “Abdullah İbnü’l-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri” ve “Hicrî İkinci Asır Müellifleri” adlı iki ayrı çalışma takdim etti. Doktorasını “Kur’an ve Sünnette Sevgi Kavramı: Özellikle Allah Sevgisi” adlı teziyle (danışman: Prof.Dr. Salih Tuğ) daha sonra geçiş yaptığı Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamladı (1984). 1997’de doçent, 2003’te profesör unvanını aldı. Erzurum İmam-Hatip Okulu’nda dört yıl öğretmenlik ve idarecilik yaptıktan sonra Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü’nde Hadis ve İslâm Ahlâkı Öğretim Görevlisi olarak çalışmaya başladı (1975); aynı zamanda idarî görevlerde bulundu. Daha sonra İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü’ne naklen tayin oldu (1981).

Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi’nde uzun yıllar boyunca bu fakültenin hadis ana bilim dalında öğretim üyesi olarak çalıştı, çeşitli akademik ve idarî görevlerde bulundu; 2007-2011 yılları arasında dekanlık yaptı. Aynı dönemde Marmara Üniversitesi Senatosu ve Marmara Üniversitesi Yönetim Kurulu üyelikleri yanında, Yüksek Öğretim Kurulu İlâhiyat Millî Komitesi üyeliği ve başkanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu Yurt Dışı İlâhiyat Alanı Denklik Alt Komisyonu başkanlığı görevlerinde bulundu. 2011-2014 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu başkanlığı yaptı ve buradan emekli oldu. Aynı yıl başladığı Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) başkanlığı görevini halen sürdürmektedir. Aynı zamanda çok sayıda vakıf, dernek ve sivil toplum kuruluşunun kurucusu ve üyesidir.

Sevgi Medeniyeti adıyla yayımlanan doktora tezi ile Türkiye Yazarlar Birliği tarafından “fikir” dalında birincilik ödülüne (1991), lâayık görüldü.

İlmî ve akademik çalışmaları hadis ve siyer alanlarında yoğunlaşmıştır.

Giriş: Konunun tanımı, kapsamı, dinin iki temel kaynağı

İslâm ümmeti, Hz. Muhammed'i Allah'ın elçisi olarak kabul edip Kur'ân-ı Kerîm'le muhatap olduğu günden beri Kitap-Sünnet ikilisini birlikte ana gelmiştir. Sadece ümmetin uleması ve mütefekkirleri değil, diğer fertleri de mahiyetini bilerek ya da bilmeyip imanının gereği kabul ederek Kur'an-Sünnet birlikteliğinin farkındadırlar. İslâm toplumlarının asırlar boyu geliştirdiği çeşitli ilim dallarında meydana getirmiş olduğu binlerce eserden herhangi birini okuyanlar veya İslâm'ın tebligat ve talimatına muhatap olanlar, öncelikle Kur'an ve Sünnet'ten haberdar olurlar. Sadece bu durum bile Kur'an ile Sünnet'in birbirinden ayrılmazlığını, bütünlüğünü ve birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koyucu niteliktedir.

Bu tebliğde, Kur'an-Sünnet ilişkisinin ana unsurları İslâmî ilimler geleneği içinde kalınarak ve konunun detaylarına, münakaşalarına, ekol ve şahıs yorumlarına fazla girilmeden özetlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca İslâm mezhepleri içinde Sünnî anlayışın yaklaşımı öne çıkarılacaktır. Kendimize böyle bir sınır çizmemizin sebebi, herhangi bir mezhebi veya fırkayı önemsememek veya dışlamak değil, boyutları çok geniş olan bir konuyu kısa bir tebliğ metni ve sunum müddeti içinde yeterince ele alamama endişesidir. Bir başka ve bizce önemli

olan sebep ise, ele aldığımız konuda bütün İslâm mezheplerinin genel kabulünün oluşudur. Teferruattaki ayrılıklar konunun önemini azaltmadığı gibi, temelden reddine de mesned kılınmaz.

Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin Sünnet'i İslâm Dini'nin iki temel kaynağını teşkil eder. Delilini bu iki kaynaktan almayan her düşünce ve tavır, hareket ve davranış, tartışmaya, kabul veya redde açıktır. Kaynağını Kur'an ve Sünnet'ten alan konular bilimsel olarak müzâkere ve münakaşa edilebilir, değişik yorumlar ortaya konulabilir, uygulama ile ilgili biçim ve yöntem farklılıkları ortaya çıkabilir, ancak temelden reddi söz konusu değildir. Bu yorum ve anlayış farklılıkları mezheplerin ve değişik icthadların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sapkın ve bâtil olarak nitelenenler dışındaki bütün İslâm mezhepleri dinin iki temel kaynağının Kur'an ve Sünnet olduğu görüşünde ittifak halindedirler. Diğer şer'î delillerin geçerliliği, kabul veya reddi de bu iki ana kaynağa mutabık oluşlarına dayanır. Durum böyle olunca, Kur'an ve Sünnet ilişkisinin, birlikteliği, bütünlüğü ve vazgeçilmezliği şer'in, yani dinin, aklın ve mantığın gereğidir. Şer'in gereğidir, çünkü delilini Kur'an ve Sünnetten almaktadır. Aklın ve mantığın gereğidir, çünkü Kur'an kendisine indirilen ve vahye muhatap olan, yani Allah'la irtibatı olan bir peygamber, onu en iyi anlayan, bilen, yorumlayan ve uygulayandır. Allah'ın elçiliği görevi ve tebliğ mesuliyeti bunların hepsini ihtiva eder ve gerekli kılar.

Kur'an'ın birçok ayeti Hz. Peygamber ile ilgili yaklaşımımızın nasıl olması gerektiğinin temel prensiplerini bize bildirir. Bunlara ana başlıklar halinde işaret etmemiz, peygambere ve sünnetine bakış açımızın itikâdî ve ahlâkî boyutlarını görmemizi sağlayacaktır.

Klasik İslâm kaynaklarının hemen hepsi, Kur'an ile Sünnet ilişkilerinden söz ederken delil olarak aynı âyet ve hadisleri kullanır. Bunun neticesinde âlimler arasında benzer yaklaşımların, görüş birliğinin teşekkül ettiğini görürüz. Bu durum, şaşılacak ve tenkit edilecek bir husus değil, kanaatimizce gıpta edilecek ve saygı duyulacak bir anlayış örneğidir. Bu sayede ümmetin inanç ve amel birliği azamî

derecede sağlanmış, yeryüzü coğrafyasının her yerindeki Müslümanlar arasında müşterek bir hayat tarzı ortaya çıkmıştır.

A. KUR'ÂN ÂYETLERİ IŞIĞINDA HZ. PEYGAMBER VE SÜNNETİ

1- Peygamberlere iman

Kur'an, Hz. Peygamber'e iman ve onun getirdiği ilâhî hükümleri kabul ve tasdik etmenin vücûbiyetini kesin ifadelerle bize bildirir: *"Allah'a, peygamberine ve indirdiğimiz nura (Kur'an'a) îman ediniz."*¹² *"Allah'a ve O'nun ümmî peygamberi olan elçisine iman ediniz."*¹³ *"Şüphesiz biz seni şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Ki Allah'a ve Resulüne inanasınız, onu destekleyesiniz, ona saygı gösteresiniz ve sabah akşam O'nu teşbih edesiniz."*¹⁴ *"Kim Allah'a ve Resulüne inanmazsa bilsin ki, biz, kâfirler için alevli bir ateş hazırlamışızdır."*¹⁵

Görüldüğü gibi bu âyetlerde Allah'a iman ile Resulüne iman ayrı ayrı, peş peşe, birbirini tamamlayıcı nitelikte zikredilmiştir. Bu şekilde inanmayanların mü'min sayılmayacağı, bir yoruma ihtiyaç hissettirmeyecek açıklıkta ortaya konulmuştur.

Peygamberimizin hadislerinden seçtiğimiz şu örnekler yukarıdaki âyetleri açıklayıcı niteliktedir: *"Ben insanlarla "Lâ ilahe illallah" deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Kim "Lâ ilahe illallah" derse, benden canını ve malını korumuş olur."*¹⁶ Kelime-i tevhîd yani "Lâ

¹² et-Teğâbün (64), 8.

¹³ el-A'râf (7), 158.

¹⁴ el-Feth (48), 8-9.

¹⁵ el-Feth (48), 13.

¹⁶ el-Buhârî, Muhammed İbn İsmâîl, el-Câmiu's-sahîh, İstanbul (offset), b.t.y., Zekât 1, İstîtâbe 3, İ'tisâm 2; Ebu'l-Hüseyn Müslim İbn Haccâc, el-Câmiu's-sahîh, el-Kâhira, 1374/1955, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İmân 32-33; Ebû Dâvûd, Süleyman İbnu'l-Eş'as, es-Sünen, Beyrut, b.t.y., Zekât 1; et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed İbn İsmâ, es-Sünen, el-Kâhira 1356, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, İmân 1; en-Nesâî, Ebû Abdur-

ilahe illallah” hüküm cümlesi; “*Muhammedün Resûlullah*”ı da bünyesinde barındırır.

Cibril hadîsi diye bilinen rivayette Cebrail, Hz. Peygamber’e “İslâm nedir?” diye sorunca, Resûl-i Ekrem: “*Allah’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in O’nun elçisi olduğuna şahitlik etmendir*” şeklinde cevap vermiş sonra da İslâm’ın diğer esaslarını sıralamıştır.¹⁷

İslâm’ın beş esas üzerine bina kılındığını ifade eden meşhur rivayetin ilk şartı da, “*Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in O’nun kulu ve Resulü olduğuna şahitlik etmek*” diye başlar.¹⁸

Kur’ân-ı Kerim’in konu ile ilgili pek çok âyetini¹⁹ burada ele almamız, sahih hadis külliyyatının özellikle iman ve tevhîd bölümlerindeki onlarca rivayete yer vermemiz düşünülemez.

2. Peygambere itaat

İtaat, emre uymak, icabet etmek ve tâbi olmaktır; bu anlamda ibadetten daha şümullü bir anlam ifade eder. Çünkü ibadet sadece Allah’ı tazimdir, itaat ise hem Allah’ın emirlerini hem peygamberin emirlerini hem de itaat edilmesi emredilenlerinkini kapsar.²⁰ İtaat, imanın bir gereği, tezahürü ve neticesidir. Peygamber’e iman, ona itaati zorunlu kılar. Bundan dolayı peygambere iman farz olduğu gibi, itaat da farzdır. Peygambere itaat, onun getirdiği ve uyulmasını em-

rahmân Ahmed İbn Şuayb, es-Sünen (bi şerhi’l-Hâfız Celâlüddin es-Süyûtî ve Hâşiye-ti’l-İmâm es-Sindî), Beyrut, 1414/1994, Zekât 3, Cihâd 1. Bu konudaki çeşitli rivayetleri bir arada görmek için bk. İbn Receb el-Hanbelî, Câmiu’l-ulûnî ve’l-hikem, Beyrut, 1413/1993, thk. Şuayb el-Arnaût ve İbrahim Bâcis, I, 226-237.

¹⁷ Müslim, İmân 1, 7; Ebû Dâvûd, Sünnet 17; Tirmizî, İmân 4; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezîd, es-Sünen, el-Kâhire, 1952, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Mukaddime 9.

¹⁸ Buhârî, İmân 12; Müslim, İmân 19-22; Tirmizî, İmân 3; Nesâî, İmân 13.

¹⁹ Meselâ, bk. Âl-i İmrân (3), 179; en-Nisâ (4), 136, 170; en-Nûr (24), 47, 62; el-Hadîd (57), 28.

²⁰ Ebu’l-Bekâ, Eyyûb İbn Mûsâ, el-Külliyât, Beyrut, 1413/1993, thk. Adnan Derviş ve Muhammed el-Misrî, s. 583; Râgıb, el-Huseyn İbn Muhammed el-İsfahânî, el-Müfredât, Beyrut, 1412/1992, s. 529-530.

rettiği bütün prensipleri yerine getirmeyi gerektirir. Kur'an'ın pek çok âyeti peygambere itaati ve ona karşı çıkılmamasını emreder:

*“Ey iman edenler! Allah’a ve Resulüne itaat edin, işittiğiniz halde ondan dönmeyin; işitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın. Allah katında hayvanların en kötüsü, düşünmeyen sağır ve dilsizlerdir.”*²¹

Bu ayetler, Resûlullah'ın sözünü işitip ondan faydalanmayan, onu gönüllerine sindiremeyen, o sözlerle önem vermeyen kimselere bir uyarıdır. Böyle kimseler dinleyip anlasalar bile anladıklarını icra edip yerine getirmezler. Sanki hiç duymamış, işitmemiş gibi hareket ederler. Böyleleri sağır ve dilsiz hayvanlara benzetilmiştir.²²

*“De ki: Allah’a ve peygambere itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse muhakkak ki Allah kâfirleri sevmez.”*²³

Ayette geçen ‘yüz çevirmek’le kastedilen, Allah ve Resûlüne itaatten yüz çevirmek, onların emirlerini kabullenmemektir.²⁴ Oysa Hz. Muhammed’e sırf Allah'ın Resulü, görevlendirdiği peygamberi, dinin tebliğcisi, hidayetinin ve emirlerinin bildiricisi ve habercisi olduğundan dolayı uymak ve izinden gitmek gerekir. Bir elçiye tanımak, onun kendisini değil, onu görevlendirip gönderen makamı tanımaktır. Meselâ bir devletin elçisini, memurunu reddetmek, o devleti ve onun kanunlarını reddetmek demek olduğu gibi, Allah'ın elçisi demek olan peygamberini kabul etmeyip reddetmek de Allah'a küfür ve saygısızlıktır.²⁵

Söz ve davranışlarında Hz. Muhammed'in yolu üzere olmayanlar, onu sevmiş ve ona itaat etmiş sayılmazlar. Aksini iddia edenler

²¹ el-Enfâl (8), 20-22.

²² Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, sadeleştirenler: İsmail Karaçam ve arkadaşları, İstanbul, b.t.y., II, 343.

²³ Âl-i İmrân (3), 32.

²⁴ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ahmed, el-Câmî' li ahkâmî'l-Kur'ân, Beyrut, 1408/1988, IV, 40.

²⁵ Yazır, II, 343.

ise yalancı sayılır.²⁶ Şu hadis, konuyu daha iyi anlamamızda anahtar vazifesi görür: *“Yaptığı bir iş bizim emrimiz doğrultusunda olmayan kimsenin o işi merduttur, kabul edilmez.”*²⁷ Yapılan iş ister ibadet cinsinden ister hayatın diğer alanlarıyla ilgili olsun, Kur’an ve Sünnet’e aykırı düşmemeli, Resûlullah’ın talimatına uygun olmalıdır. Çünkü Kur’an’ın emir ve nehiyelerinin icra şeklini Allah Resulü bizzat kendileri tanzim etmişlerdir. İleride temas edileceği gibi, bu yetkiyi kendisine veren Cenâb-ı Hak’dır.

Âyet-i Kerîme, peygamberden yüz çevirmenin küfre düşmek olduğunu açıkça beyan ettiği gibi, Allah resulü de benzer şekilde izah etmiştir: *“Yüz çevirenler dışında ümmetimin hepsi cennete gireceklerdir”*.

“Yüz çevirenler kimlerdir?” diye sorulunca:

*“Bana itaat eden cennete girer, bana isyan eden yüz çevirmiş olur”*²⁸ buyurmuştur.

*“Resule itaat eden Allah’a itaat etmiş olur”*²⁹ âyeti, peygambere itaatin Allah’a itaatin gereği ve lâzım-ı gayr-ı müfârıkı olduğunu bildirir. Resule itaatten maksadın, sadece Kur’an’ı kapsadığını, sünnete şümulü bulunmadığını iddia etmek gerçeği ret anlamı taşır. Nitekim şu âyet konuyu perçinleyici bir özellik taşır: *“Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedir.”*³⁰

Bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin müşterek gaye ve hedefi, ona inananların, peygambere itaatin gereği olarak, onun emirleri üzere amel etmeleri, yasak kıldıklarından uzak durmaları, ahlâk ve edeplerine uygun bir hayat sürmeleridir. Kur’an bunu açıkça belirtir: *“Biz her peygamberi, Allah’ın izniyle, ancak kendisine itaat edil-*

²⁶ el-Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn, Mehâsinu’t-te’vîl, el-Kâhira, 1376/1957, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, III, 828.

²⁷ Buhârî, İ’tisâm 20, Büyü’ 60, Sulh 5; Müslim, Akdiye 17-18; Ebû Dâvud, Sünnet 5; İbn Mâce, Mukaddime 2.

²⁸ Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, Beyrut (ofset), b.t.y., II, 361; Buhârî, İ’tisâm 2.

²⁹ en-Nisâ (4), 80.

³⁰ el-Feth (48), 10.

mesi için gönderdik.”³¹ Hz. Nuh’dan Hz. İsmâ’ya kadar her peygamber kavmini Allah’a şu şekilde davet etmiştir: *“Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.”*³² Bu âyet bir sure içinde yedi ayrı yerde yedi ayrı peygamberin dilinden kavimlerini dine davet cümlesi olarak geçer. Demek ki bütün peygamberlerin daveti aynıdır. Peygamberimizin: *“Bana itaat eden Allah’a itaat etmiş olur; bana isyan eden de Allah’a isyan etmiş sayılır”*³³ anlamındaki hadisleri bu ayetlerle tam mutabakat arz eder.

Kur’an’ın bu konudaki âyetlerinde Allah’a ve Resulüne itaatin, Allah’ın Resulüne itaatin sonuçlarına dikkat çekilir. Örnek verecek olursak şunları görürüz: Allah’a ve Resulüne itaat eden rahmete nail olur;³⁴ Resule itaat eden hidayete erer;³⁵ Allah’a ve Resulüne itaat edenler, Allah’ın nimet verdiği peygamberler, sıddîkler, şehitler ve salih kişilerle beraberdir.³⁶ Allah’a ve peygamberine itaat edenleri Cenâb-ı Hak zemininden ırmaklar akan cennete koyacak ve orada devamlı kalacaklar, büyük kurtuluşa ereceklerdir.³⁷ Allah’a ve Resulüne itaat mü’min olmanın gereğidir.³⁸ Allah’a ve Resulüne itaat eden büyük bir kurtuluşa erer.³⁹ Allah’a ve Resulüne itaat edenin Allah işlerinden hiçbir şeyi eksiltmez.⁴⁰

Kur’an’dan örnek olarak seçtiğimiz bu âyetler yanında peygamberimizden nakledilen birkaç hadis, Allah’a itaatle Resulüne itaatin birlikteliğini, ayrılmazlığını, lüzumunu, kapsam ve sonuçlarını ortaya koyucu niteliktedir.

³¹ en-Nisâ (4), 64.

³² eş-Şuarâ (26), 108.

³³ Farklı rivayetleri için bk. Buhârî, Cihâd 109, Ahkâm 1, İ’tisâm 2; Müslim, İmân 32-33; Nesâî, Bey’at 27; İbn Mâce, Mukaddime 1, Cihâd 39.

³⁴ Âl-i İmrân (3), 132.

³⁵ en-Nûr (24), 54.

³⁶ en-Nisâ (4), 69.

³⁷ en-Nisâ (4), 13.

³⁸ el-Enfâl (8), 1.

³⁹ el-Ahzâb (33), 71.

⁴⁰ el-Hucurât (49), 14.

3. Peygambere ittibâ'

İtaatle ittibâî ayrı ele alışımızın sebebi, itaatin hem Allah ve Resulüne, hem de beşer cinsinden birine olabilmesine karşılık, ittibâin Allah'ın kişi veya şey niteliğinde yarattıklarına has olmasındandır.

İttibâ, uymak, izlemek, birinin veya bir şeyin peşine düşmek anlamında olup, kendisine ittibâ olunan bir kimse, bir cisim, bir iz ve bir emir olabilir.⁴¹

Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin kime ve neye uyması, kime ve neye uymaması gerektiği açıklanır. Kur'ân-ı Kerîm'in hassasiyetle birbirinden ayırdığı üç terimin farklılıklarına dikkat etmemiz gerekir. Bunlar ibâdet, itaat ve ittibâdır. İbâdet sadece Allah'a; itaat, Allah'a, Resulüne ve itaati caiz olan kullara; ittibâ ise Allah'ın uyulmasını istediği kişi ve şeylere mahsustur. Her üçündeki sapmalar şiddetle kınanır ve yasaklanır. Biz burada sadece peygambere ittibâ konusuna temas etmekle yetineceğiz. Ayette şöyle buyrulur: *“De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.”*⁴²

Allah sevgisinin temel unsurlarının başında peygambere tabi olmak, uymak ve onun emirlerine boyun eğmek gelir. Söz, davranış, ahlâk ve tavırlarında Hz. Peygamber'e muhalefet edenler, Allah'ın gazabına ve kahrına uğrayanlardan sayılır. Allah'a ve Resulüne itaat edip, söz ve davranışlarında, ahlâk ve edeplerinde peygambere tâbi olan, ona uyanlar ise Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerden kabul edilirler.⁴³

Kur'an, Kitap ehli olanlardan Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları elçiye, yani Hz. Muhammed'e tâbi olanları över.⁴⁴ Peygambere uymayanlar sadece hevâ ve heveslerine uymuş olurlar ki, onlar *“Allah ta-*

⁴¹ Râğib, a.g.e., s. 162-163. 23. Âl-i İmrân (3), 132.

⁴² Âl-i İmrân (3), 31.

⁴³ Muhammed Habîbullah Muhtar, es-Sünnetü'n-nebeviyye ve mekânethâ fi dav'i'l-Kur'ani'l-Kerîm, Pakistan, 1407/1986, s. 36.

⁴⁴ el-A'râf (7), 157.

*rafından gelen bir yol gösterici olmaksızın sırf kendi hevesine uyan-
dan daha sapık kim olabilir?”⁴⁵ tehdidine muhataptırlar. Cenab-ı Hak
peygambere kendisine vahyolunana uymayı emretmiştir.⁴⁶ Dolayısıy-
la peygambere uyanlar da hakka uymuş ve hakkı uygulamış olurlar.
Çünkü peygamberin uyulacak en güzel ve yegane örnek olduğu ger-
çeği yine Kur’an’ın bir emri, bir tavsiyesidir: “*Andolsun ki Allah’ın
Resulünde sizin için, Allah’ı ve âhireti arzu eden ve Allah’ı çok zikre-
den kimseler için en güzel bir örnek vardır.*”⁴⁷*

Bu örnek oluş, Allah resulünün bütün tavır ve davranışlarını,
hareketlerini kapsayıcı bir özellik taşır. Onun örnekliğinin ümmet için
bir vücûbiyet/zorunluluk mu, müstehaplık/güzel bulunan bir davranış
mı ifade ettiği konusunda ihtilâf edilmiş, vücûbiyete delil getirileme-
yen konularda müstehap, müstehaplığına delil getirilmedikçe de va-
cip olduğu kabul edilmiştir. Din işlerinden sayılan hususlarda vâcib,
dünyalık işlere taalluk eden hususlarda ise müstehap olduğunu söy-
leyenler de olmuştur.⁴⁸ Âyet, Resûl-i Ekrem’in yalnız sözleriyle değil,
fiil ve hareketleriyle de rehber ve kendisine uyulan bir peygamber
olduğunu hükme bağlamaktadır.⁴⁹

4. Peygambere muhalefet ve karşı gelme

Peygambere iman, itaat ve ittibâ farz olunca, ona karşı muhale-
fet ve karşı gelişin yasak ve haram oluşu da kolayca anlaşılmış olur.
Biz, bu konu ile ilgili âyetlerden birkaçına işaret etmekle yetineceğiz.
Kur’ân-ı Kerîm peygambere muhalefetin bir sapıklık ve neticesinin
elim bir azap olacağını haber verir. “*Peygamberin emrine aykırı hare-*

⁴⁵ el-Kasas (28), 50.

⁴⁶ el-En’âm (6), 106. Ayrıca bk. Yûnus (10), 109; el-Ahzâb (33), 2.

⁴⁷ el-Ahzâb (33), 21.

⁴⁸ Kurtubî, XIV, 102-103.

⁴⁹ Yazır, VI, 307.

ket edenler, başlarına bir belânın gelmesinden yahut kendilerine acı bir azabın uğramasından sakınsınlar.”⁵⁰

Peygamberin emri denilince, onun sözleri, davranışları ve takrirleri yani başkasına ait olup onayladığı fiiller bütünü kastedilmiş olmaktadır. Çünkü bunların her biri, peygamberin sünnetinin çeşitlerinden ibarettir ve aynı kıymeti haizdir.

İmam-ı Mâlik, kendisine bir hususta fetva soran kimseye:

“Resûlullah bu konuda şöyle buyurmuştur” diye sünnetle cevap vermişti. Adam: “Peki senin görüşün nedir?” deyince, imam yukarıda meali verilen âyeti okudu ve sünnetin olduğu yerde kendisinin görüşünün söz konusu olamayacağını ifade etti.⁵¹ Esasen bütün mezhep imamlarının tavrının bundan farklı olmadığı kaynaklarda zikredilir.⁵²

Peygambere karşı çıkmak ve mü'minlerin yolundan başka bir yola sapmak cehenneme gidiş sebebidir: *“Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra kim peygambere karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka bir yola girerse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir.”⁵³*

Allah ve Resulüne karşı gelmek alçalma ve aşağılanma sebebi-
dir: *“Allah ve Resulüne karşı çıkanlar, tıpkı daha öncekilerin aşağılan-
dığı gibi aşağılanıp kahrolacaklar.”⁵⁴*

Peygambere karşı çıkma yasaklanmış olup, o bir konuda hüküm verdiği zaman ona uyma mecburiyeti vardır: *“Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi istekle-
rine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah’a ve Resulüne karşı gelir-
se, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”⁵⁵*

⁵⁰ en-Nûr (24), 63.

⁵¹ es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, Miftâhu'l-cenne fî'l-ihcâcî bi's-sünne, Beyrut, 1407/1987, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, s. 64.

⁵² Mesl.bk. el-Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn, Kavâidü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs, el-Kâhira, b.t.y., thk. Muhammed Behcetü'l-Baytâr, s. 52-53

⁵³ en-Nisâ (4), 115. Ayrıca bk. el-Enfâl (8), 13; el-Haşr (59), 4.

⁵⁴ el-Mücâdele (58), 5. Ayrıca 20. âyete de bk.

⁵⁵ el-Ahzâb (33), 36.

Bu âyetin hükmü, bütün işleri kapsayıcı niteliktedir. Burada nü-zul sebebinin özel oluşunun hükmün umumiliğine engel teşkil etmeyeceği kuralını hatırlamalıyız. Bu konuya delil getirilen başka âyetler de vardır.⁵⁶ Mü'minler için Resulün emri Allah'ın emri makamında olup âyetler bunun açık delilidir. Çünkü peygamberin kendi hevâ ve hevesinden bir şey konuşmayacağı gerçeğini Kur'an bize hatırlatır.⁵⁷

Allah ve Resulünün emirlerinden yüz çevirmek, emir ve yasaklara uymamak veya bunları hafife almak şiddetle kınanır: *"Allah'a itaat edin, Resule de itaat edin ve kötülüklerden sakının. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki Resulümüzün vazifesi apaçık duyurmak ve bildirmektir."*⁵⁸ *"Bazı insanlar Allah 'a ve peygambere inandık ve itaat ettik diyorlar, ondan sonra da içlerinden bir grup yüz çeviriyor. Bunlar inanmış değillerdir."*⁵⁹

Kur'an'da kınanmış olan bu tür davranışlar mü'minlere yakışmaz. Mü'minler dil ile söylediklerine kalben inanır, ibadetleri ve davranışları ile de imanlarını isbat ve teyid ederler. İnandık deyip gereğini yapmamak ise münafıkların alâmetidir.

Kur'an, peygambere muhalefetin, ona karşı çıkmamanın, itaat etmemenin neticesine de dikkat çeker: *"O gün zâlim kimse parmaklarını ısırarak şöyle der: Keşke ben peygamberle beraber hakka giden bir yol tutsaydım."*⁶⁰

Böyle bir yol tutmayanların son pişmanlığı şu âyetlerde daha açık ifade edilir: *"Yüzleri ateşe evrilip çevrildiği gün: Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, peygambere de itaat etseydik, derler. Rab-bimiz derler, biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik. Onlar bizi yoldan çıkardılar."*⁶¹ *"İnkâr edip Allah'ın Resulüne karşı gelenler, o gün*

⁵⁶ Mesl. bk. en-Nisâ (4), 14, 65; en-Nûr (24), 63; el-Cin (72), 23.

⁵⁷ Kâsimî, XIII, 4862-4863.

⁵⁸ el-Mâide (5), 92. Ayrıca bk. el-Enfâl (8), 20; en-Nûr (24), 54; et-Teğâbün (64), 12.

⁵⁹ en-Nûr (24), 47.

⁶⁰ el-Furkân (25), 27.

⁶¹ el-Ahzâb (33), 66-67.

yerin dibine geçirilmeyi temenni ederler ve Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler."⁶²

Peygambere muhalefet etme, karşı çıkma, itaat etmeme ve bu davranışların sonuçlarıyla ilgili âyetler işaret ettiklerimizden ibaret değilse de, konunun önemi ve boyutlarını görme açısından yeterli örneklerdir.

5. Peygamberin verdiği hükme teslim olmanın gerekliliği

Kur'ân-ı Kerîm, mü'minlerin herhangi bir konu ile ilgili aralarındaki anlaşmazlık halinde peygamberin hakemliğine başvurmalarını ve vermiş olduğu hükümleri tereddütsüz kabul etmeleri gerektiğini bize hatırlatır. Bu aynı zamanda mü'min sayılmanın da temel şartlarından biridir. Konunun tartışılmasına ihtiyaç hissettirmeyecek kadar açık olan Kur'an âyetlerinden birkaçına işaret etmekle yetineceğiz: *"Hayır, Rabbine ant olsun ki onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükme karşı içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan onu tam manasıyla kabullenmedikçe îman etmiş olmazlar."*⁶³

Bu âyetten anlıyoruz ki, Allah resulünün verdiği hükme razı olmayan mü'min olamaz. Hükme razı olan, buna zahirde rızâ göstermiş olacak, yani açıktan itirazı olmayacak. Çünkü kalben rıza gösterip göstermediği bilinemez. Zira kalbin meylini, bir şeye yönelişi neticesinde ona karşı sevgi veya nefretini kavramak beşer gücünün dışında bir durumdur. Bu iki şarta ek olarak hükme rızâ gösteren kişi, Allah'ın elçisinin verdiği hükmün hak ve doğru olduğuna kalben de inanıp teslim olacak, kalbi o hükmü kabul edip etmeme hususunda duraksamayacak ve zahirdeki kabulüne ters düşmeyecek. Dili ile kalbi tam bir uyum ve teslimiyet içinde olacak.⁶⁴ Hz. Peygamber'in Allah adına

⁶² en-Nisâ (4), 42.

⁶³ en-Nisâ (4), 65.

⁶⁴ Bilgi için bk. Kâsımî, V, 1368-1369. İslâm âlimlerinin âyetten istinbat ettiği hükümler için bk. a.g.e., V, 1361-1382.

tebliğ ettiklerinde ve verdiği hükümlerde sıdkından, son derece güvenilir olduğundan şüphe edilemez.⁶⁵

Şu âyet-i kerîme konuya daha da açıklık kazandırıcı niteliktedir: *“Ey îman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin ve içinizden kendilerine yetki verdiğiniz yöneticilere itaat edin. Bir konuda anlaşmazlığa düştüğünüzde -eğer Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız — o hususta Allah’a ve Resulüne başvurunuz. Böyle yapmanız hem daha hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir.”*⁶⁶

Âyette Resûle götürme ile kastedilen, onun sünnetidir; çünkü Kitap ve Sünnet’e uymayan kendi arzu ve isteğine, nefsinin yönelişlerine uyar.⁶⁷

Cenâb-ı Hak, münakaşa edilen, hakkında anlaşmazlığa düşülen bir konunun Allah’ın Kitabı ve Resûlü’nün Sünnet’ine başvurularak halledilmesini emretmektedir. Peygamber hayatta iken bizzat kendisine, vefatından sonra ise Sünnet’e başvurmak gerekir. Mücâhid, A’miş ve Katâde gibi meşhur imamların görüşleri de bu yönde olup, doğru ve isabetli olan görüş budur. Nitekim Hz. Ali: *“Bizim yanımızda Allah’ın Kitabı ve şu sahifede olanlar dışında bir şey yoktur. Bir de müslüman bir insana verilen anlayış kabiliyeti vardır”*⁶⁸ demiştir. Yanındaki sahife ile kastettiği Hz. Peygamber’den yazdığı sünnetlerdir, hadislerdir.⁶⁹

Peygamberimizden nakledilen şu hadisler âyetlerdeki maksadı anlamamıza yardımcı olmaktadır:

*“Size bir şeyi yasakladım sa ondan mutlaka kaçınınız; emrettiğim bir şeyi ise gücünüz nispetinde yerine getiriniz.”*⁷⁰

⁶⁵ Kurtubî, V, 173.

⁶⁶ en-Nisâ (4), 59.

⁶⁷ ez-Zemahşerî, Cârullah Mahmûd İbn Umer, Tefsîru’l-keşşâf, el-Kâhira, 1397/1977, thk. Muhammed Mursî Âmir, I, 252.

⁶⁸ Buhârî, İlm 39.

⁶⁹ Bilgi için bk. Kurtubî, V, 168-169; Kâsimî, V, 1346.

⁷⁰ Buhârî, İ’tisâm 2; Müslim, Fezâil 130, Hac 412; Nesâî, Hac 1; İbn Mâce, Mukaddime 1.

Hadisin anılan kaynaklarının bazısında daha önceki ümmetlerin helak oluş sebeplerinden birinin peygamberlerinin emir ve yasakları konusunda aykırı görüşlere sahip oluşları, sağlıksız ihtilaflara düşmeleri, çok ve anlamsız sorular sormaları olduğu beyan edilir. Bazı rivayetlerinde de Hz. Peygamber:

“Size bıraktığım konularda siz de beni rahat bırakın” buyurarak, ileride ortaya çıkacak birtakım meselelerin ümmetin âlimlerinin ictihadlarına terkedilmiş olduğunu hatırlatır.

Konuyla ilgili pek çok hadisten dikkat çekici olan bir rivayet şöyledir: *“Sakın ha! Sizden birinizi rahat koltuğuna yaslanmış vaziyette, benim emrettiğim veya nehyettiğim bir şey kendisine geldiğinde şöyle derken bulmayayım: Biz (başka şey) anlamayız, Allah’ın kitabında bulduğumuza uyarız.”*⁷¹ Tirmizî’nin aynı bâbdaki bir rivayetinde: *“Allah’ın Resulü’nün haram kıldığı, Allah’ın haram kıldığı gibidir”*⁷² ilâvesini görürüz. Ebû Davud’un aynı bâbındaki bir hadiste ise Resûlullah’ın haram kıldıklarından bir kısmı sayılır.⁷³

Peygamberin emirlerine uyma ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’in daha kapsamlı bir âyetinin anlamı şöyledir: *“Peygamber size ne verirse onu alın, neyi yasakladıysa ondan da sakının.”*⁷⁴ Ayette geçen “âtâ=verir” kelimesinin “emera=emreder” anlamına geldiğine müfessirler dikkat çekerler. Nebî (s.a.v.)’in emrettiği her şey, Allah’tan bir emir olarak kabul edilme mecburiyeti vardır. Âyet ganimetlerle ilgili nazil olmuş olsa bile, Peygamberin emir ve yasaklarının tamamı bu âyetin hükümüne dâhildir.⁷⁵ Nitekim, sahabenin de âyeti bu tarzda anladığının az sayılmayacak delilleri vardır. Sünnetten zikrettiği her şeye Kur’an’dan delil getirmekle meşhur olan Abdullah İbn Mes’ud, yine peygamberin sünnetine istinaden, Allah’ın kendilerine lanet ettiği kadınlardan bahsedince, Benî Esed Kabilesinden Kur’ân’ı okuyan ve

⁷¹ Ebû Dâvud, Sünnet 6; et-Tirmizî, İlmi 10; İbn Mâce, Mukaddime 2.

⁷² Bk. Tirmizî, İlmi 10.

⁷³ Bk. Ebû Dâvud, Sünnet 6.

⁷⁴ el-Haşr (49), 7.

⁷⁵ Kurtubî, XVIII, 13.

iyi anlayan bir kadının: “Ben Mushaf’ın iki kapağı arasında onu görmedim” şeklindeki itirazına bu âyeti delil getirmiştir.⁷⁶

Zemahşerî, güzel ve doğru olan anlayışın, Resûlullah’ın emrettiği ve nehyettiği her şeyin bu umûmî emre dahil olduğunu, ganimetin de bunun içinde yer aldığını söyler.⁷⁷ Ulemânın büyük çoğunluğunun kanaati de Resûl-i Ekrem’den sahih olarak sabit olan her şeyin Kur’ân’ın bu emrine dahil olduğu yönündedir⁷⁸. Çünkü Sünneti almak gerçekte Kur’ân’ı almaktır; Sünnet’ten yüz çevirmek de Kur’an’dan yüz çevirmektir⁷⁹

6. Hikmet-Sünnet ilişkisi

Buraya kadar verilen bilgiler ve Kur’ân-ı Kerîm’in Hz. Peygamber’e nasıl bakılması gerektiğine dair emir ve tavsiyeleri, Sünnet’e yaklaşım tarzımız hakkında da bir yöntem tayininin esaslarını belirlemiş bulunmaktadır. Öneme ve işaret edilmesi gerektiğine inandığımız hususlardan biri de, Kur’ân’ın 20 ayrı âyetinde geçen “hikmet”le neyin kastedildiği yönündeki anlayışlardır.

Birçok Kur’an tabir ve teriminde olduğu gibi, hikmetin her geçtiği âyette aynı anlamda kullanılmadığı açıktır. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen hikmet kelimesinin, adalet, ilim, hüküm, nübüvvet, Kur’an, İncil, bir şeyi yerli yerine koymak gibi anlamlarda kullanıldığı ifade edilmiştir.⁸⁰ Bu anlamlarının yanında, Kur’ân’ın bazı âyetlerinde geçen hikmetin sünnet mânâsına geldiğini pek çok âlim ifade etmiştir.

⁷⁶ Buhârî, Büyü’ 25, 113, Tefsîru sûre (59), 4, Talak 51, Libâs, 82, 87; Müslim, Libâs 19; Ebû Dâvud, Tereccül 5; Tirmizî, Libâs 25, Edeb 33; Nesâî, Talâk 13, Zînet 23, 25; İbn Mâce, Nikâh 52. Ayrıca bazı örnekler için bk. Kurtubî, XVIII, 13-14; Yazır, VII, 497-499; Muhammed Habîbullah Muhtar, a.g.e., s.79-84.

⁷⁷ Zemahşerî, VI, 98.

⁷⁸ Kâsimî, VI, 98. 63. el-Haşr (49), 7.

⁷⁹ el-Bûtî, Saîd Ramazân, es-Sünnetü’n-nebeviyye ve menhecühâ fi binâi’l-ma’rife ve’l-hadâra, Amman 1992 (içindeki “es-Sünne masdaran li’t-teşrî’ ve menhecü’l-ihticâci bihâ” adlı tebliği), II, 461.

⁸⁰ Çeşitli anlamları için bkz. Rağîb, a.g.e., s. 249; Ebu’l-Beka, a.g.e., s. 282

Hikmetin ilim ve ameli, sünnetin de söz ve davranışı tanzim ettiği söylenir.

Meselâ Katâde: *“Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara Kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder”*⁸¹ âyetindeki hikmetten maksadın sünnet olduğunu söyler.⁸²

İmâm Şafiî *“Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitap ve hikmeti öğreten, bilmediklerinizi öğreten bir resûl gönderdik”*⁸³ âyetinde geçen hikmet sünnettir demiştir.⁸⁴ *“Allah sana Kitab’ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir.”*⁸⁵ âyetindeki hikmet de sünnet anlamındadır.⁸⁶

*“Evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın”*⁸⁷ âyetinde geçen hikmet, peygamberin sünnetidir. Kur’an ve Sünnet’te insanlar için tercih edilecek hayatın, dünya ve ahirete ait mutluluk yollarının, uyulması istenilen edep kurallarının ve ahlâkın en doğrusu vardır.⁸⁸ *“Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, kendilerini temizleyen, kendilerine kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lûtufta bulunmuştur.”*⁸⁹ âyetindeki hikmet sünnetten başka bir şey değildir.⁹⁰

Benzer âyetleri daha da çoğaltmak mümkündür. İslâm âlimleri, Kitâb’ın yani Kur’an’ın hemen peşinden zikredilen hikmetin sünnetten başka bir şey olmayacağı kanaatinde ittifak etmiş gibidirler. Çünkü Allah Teâla’nın peygamberine inzal ettiğiinden bahsettiği hikmet, bir nevi vahyin ürünü olan sünnetten başkası olamaz. Beyzâvî

⁸¹ el-Bakara (2), 129.

⁸² Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 382.

⁸³ el-Bakara (2), 151.

⁸⁴ Kâsimî, I, 309.

⁸⁵ en-Nisâ (4), 113.

⁸⁶ Kâsimî, V, 1541.

⁸⁷ el-Ahzâb (33), 34.

⁸⁸ Kurtubî, XIV, 119; Kâsimî, XIII, 4859.

⁸⁹ Âl-i İmrân (3), 164.

⁹⁰ Zemahşerî, I, 211; Kâsimî, IV, 1028.

(ö.641/1243)'nin belirttiği gibi Kitâb'ın ve sünnet demek olan hikmetin özellikle zikredilmiş olması, bu ikisinin şerefının, üstünlüğünün izhârı maksadıyladır.⁹¹

Kitâb ve hikmetten her ikisiyle de kastedilenin Kur'an olduğu yönündeki görüşler isabetli kabul edilemez. Çünkü Arap dilinin temel kaidelerinden biri, "vav" harfiyle birbirine atfedilen kelimelerin birbirlerine muğâyir, birbirlerinden farklı, fakat aynı işte ve bir noktada müşterek olmasını gerektirir.⁹²

7. Sünnet ve Kur'an birlikteliğini belirleyen önemli alanlar

Kur'ân-ı Kerîm'in Hz.Peygamber için tayin ve tesbit ettiği konumu, genelde sadece sınırlı sayıda ayetlerin ışığında belirtmeye çalıştık. Bu belirlemenin çok büyük bir öneme sahip olduğunu ifade etmeliyiz. Allah'ın peygamberini nasıl bir konumda görmemiz gerektiğini yine Yüce Allah'ın ayetleri bize apaçık beyan etmiş bulunuyor. Peygamberin konumunun tespiti, Sünnet'in dindeki mevkiinin tespiti- nin de temelini teşkil eder. Çünkü makamın üstünlüğü, oradan sâdır olacak emir ve talimatların da üstün, önemli ve uyulması gerektiğinin ispatı ve delilidir. Allah'ın elçisi olarak kendisine vahyolunan Kur'an'ı eksiksiz tebliğ eden Hz. Peygamber'in görevinin bu kadarıyla bitmediği, aynı zamanda Kur'an'ın beyanı, tefsiri vazifesinin de kendisine verildiği inkârı mümkün olmayan bir hakikattir. Bunun yanında Kur'an'ın hayata uygulanmasını sağladığı ve yirmi üç yıl süren peygamberlik döneminin hemen her anının bunu ispat edici nitelikte olduğu herkesçe kabul edilen târihî bir gerçekliktir. Bir başka gerçek, Hz. Peygamber'in hayatının her safhasının, beşer tarihinde onun dışında hiçbir ferde nasip olmayacak tarzda ve sahih bir şekilde tespit edilip, bir nesilden diğerine hem sözlü hem yazılı vesikalarla intikal

⁹¹ el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebu'l-Hayr, Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl, Beyrut, b.t.y., I, 152.

⁹² Muhammed Habîbullah Muhtar, a.g.e., s. 119.

ettirilmiş olmasıdır. İşte sünnet ve onun yazılı vesikaları olan hadisler, adeta Kur'an'ın canlı şekli olan bir hayatın, kavi, fiil veya takrir olarak yansımasından ibarettir denilebilir.

Kur'an ve Sünnet birlikteliği ve bütünlüğünden bahsederken, bu yönde birtakım anlayış ve yaklaşım farklılıkları olduğu gerçeğini göz ardı etmek doğru olmaz. Herhangi bir ayırım yapmaksızın sünneti ve hadisleri kabul etmeyen ve Kur'an'la yetinme yanlısı olan ifratçı görüşle, yine bir ayırım gözetmeksizin her çeşit rivayeti sünnet diye nitelendiren tefritçi görüşü bir yana bırakmak gerekir. Her alanda olduğu gibi, sünnet konusunda da ifrat ve tefritte olanların sayıca az, düşünce ve görüşlerinin de itibara değer olmadığını görmekteyiz. Varlığı sabit olan bir şeyi yok saymak, ilim, akıl, mantık ve insafla bağdaşmaz. Şu kadar var ki, var olan bir şeyin vasfı, değeri veya değersizliği, makbul olup olmadığı, akıl, nakil ve his kanunları açısından kıymeti tartışılabilir. İşte müdekkik İslâm âlimlerinin yaptığı da budur.

Çeşitli İslâmî ilim dallarına mensup âlimlerin sünnet ve hadis anlayışlarını tariflere yansıyan farklılıklardan anlamak mümkündür. Burada bunların her birine ayrı ayrı yer vermemiz, konunun hudutlarını aşar. Ancak, verilecek birkaç örnek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Muhaddislere göre sünnet, Resûlullah'dan sâdır olan söz, fiil ve takrirler, onun halkı (yaratılış özellikleri), hulku (ahlâkî tavır ve davranışları) ve sîreti (yaşadığı hayat) ile alâkalı rivayetlerin bütünüdür. Bunların peygamberlikten önce veya sonra olması arasında da bir fark yoktur. Bu şekildeki sünnet anlayışı ve tarifi, bazı âlimlerin de isabetle belirttikleri gibi hadis terimiyle eş anlamlıdır.

Fıkıh usulü âlimlerine göre sünnet, Hz. Peygamber'in şer'î bir hükme medar olan söz, fiil ve takrirleridir. Fakihlere göre sünnet, farz ve vâcib olmaksızın peygambere nispeti sabit olan şeylerdir. Onların bir başka sünnet tarifi de şöyledir: Bazı kere özürsüz olarak terk etmiş olsa bile, Resûl-i Ekrem'in, hulefâ-ı râşidîn'in veya onlardan birinin ibadet olarak işleyip devam ettikleri amellerdir.

Kelâm âlimlerine göre sünnet, bid'atın zıddı olan şeydir.

Çeşitli ilim dallarının usul kitapları başta olmak üzere değişik eserlerinde bu ve benzeri tariflere rastlarız.⁹³ Bu tariflerin her biri ilgili olduğu ilim disiplini içinde farklı âlimler tarafından değerlendirilerek kabul veya reddedilebilir. Nitekim gerçek de bundan ibarettir. Yeni tarifler de ortaya konulabilir, bu yönde denemeler ve öneriler olabilir. İlmî açıdan tutarlı ve gerçekçi olmak, tenkide açık olmak şartıyla bunda bir sakınca görülemez. Nitekim günümüz âlimlerinden Seyyid Süleyman en-Nedvî, Sünnet'i şöyle tarif etmektedir: Sünnet, gerçekte mütevâtir amelin adıdır. Ben bununla Hz. Peygamber'in biz-zat kendisinin işlediği sonra sahabenin, onlardan sonra tâbiûnun devam ettikleri ve günümüze kadar böyle gelen uygulamalarını kast ediyorum. Bunların lâfzî rivayetle mütevâtir olması şart değildir. Bir şeyin amelî olarak mütevâtir olması da mümkündür. Lâfzan mütevâtir olmayabilir. Bir olayın oluş şeklinin beyânında lâfzî rivayetlerin muhtelif olması caizdir... Müslüman bir kimsenin –bu anlamdaki– sünnetleri terki veya onlara muhalefeti caiz olmaz. Aksi takdirde o kişinin İslâm'dan nasibi yoktur.⁹⁴

Burada bir hususa sadece dikkat çekmek istiyoruz. İslâm âlimlerinin bir kısmı sünnetle hadisi, özellikle ilk dönemlerde ayrı ele almışlar ve birbirinden farklı mütalaa etmişlerdir. Biz sadece sünnet tariflerinin birkaçı ile iktifa ettik. Sünnetle hadis arasındaki farka usul eserlerinde temas edilir.⁹⁵ İlk asırların hadis imamlarından bazıları,

⁹³ Çeşitli tarifler için bk. Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 497-498; eş-Şevkânî, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed, İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki ilmi'l-usûl, Beyrut, 1412/1992, thk. Ebû Mus'ab Muhammed Saîd el-Bedrî, s.67 vd.; el-Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay, Tuhfetü'l-ahyâr bi ihyâi sünneti seyidi'l-ibrâr, Haleb, 1412/ 1992, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, s. 68-86; Kâsimî, Kavâidu't-tahdîs, s. 144-146; Abdülganî Abdülhâlik, Hucciyyetü's-sünne, Beyrut, 1407/1986, s. 51-68; Muhammed Ebû Zehv, el-Hadîs ve'l-muhaddisûn, s. 9; es-Sibâî, Mustafa, es-Sünne ve mekânetuhâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî, Dimaşk, 1398/1978, s. 47-49; el-Hatîb, Muhammed Accâc, Usûlü'l-hadîs, Beyrut, 1409/1989, s. 17-26.

⁹⁴ en-Nedvî, es-Seyyid Süleyman, Tahkîku ma'ne's-sünne ve beyâni'l-hâceti ileyhâ, Mekke, 1399, trc. Abdülvahhâb ed-Dihlevî, s. 20-21.

⁹⁵ Mesl. bk. Hatîb, Muhammed Accâc, a.g.e., s. 26.

sünnette imam olanla hadiste imam olanları veya her ikisinde imam seviyesinde bulunanları ayırma ihtiyacı duymuşlardır. Meselâ Abdurrahman İbn Mehdî (ö.198/813)'ye, Süfyân es-Sevrî (ö.161/778), Evzâî (ö.157/774) ve İmâm Mâlik (ö.179/795)'in ilimdeki mevkileri sorulunca: "Süfyân es-Sevrî hadiste imamdır, fakat sünnette imam değildir; Evzâî sünnette imamdır, ama hadiste imam değildir; İmâm Mâlik ise hem hadiste hem de sünnette imamdır" demiştir.⁹⁶ Kaynaklar bize buna benzer misaller nakleder. Bu yaklaşımlardan yanlış anlamlar çıkarmak yerine, henüz sahabe sonrası erken dönemde yetişmiş ilk ulemanın konuyu ne kadar ciddiyetle ele aldıklarını iyi anlayıp kavramak gerekir. Yaygın olarak uygulanan bir amelî sünnet âhad bir hadisle nakledilmiş olabilir. Sahih olmak kaydıyla, âhâd haberler dinî ahkâmın temelini teşkil eder. Bu sebeple mütevâtir olmayan hadisleri hesaba katmamak tarzındaki düşüncelere itibar edilmez. Hadis ilimlerinin olduğu gibi hadis çeşitlerinin her biri üzerinde hassasiyetle durulması ve her bir hadisin hem sened hem metin açısından değerlendirilmesi konunun arz ettiği bu önem sebebiyledir.

İmâm Nevevî (ö.676/1277): "Şüphesiz bizim şariatımız Kitâb-ı azîz ve Sünen-i merviyât üzerine bina olunmuştur. Fıkâh ahkâmın çoğu sünnetler üzerinde dönüp dolaşır. Fürûâtla ilgili âyetlerin pek çoğu mücmel olup, açıklamaları muhkemâttan olan sünnetlerdedir. İslâm âlimleri, kâdî ve müftî olan müctehidin şartlarından birinin hüküm hadislerinin âlimi olması gerektiğinde ittifak etmişlerdir" der.⁹⁷ Sadece fıkâh alanında değil, İslâmî ilimlerin her alanında Kur'an ve Sünnet bilgisinin müsterekliğine ihtiyaç vardır. Esasen bu vasfa sahip olmayanların âlim sayılamayacağı yönündeki görüşlere hak vermek mümkün değildir.

Sünnet'in dindeki yeri ve önemi üzerine çok şey söylenebilir. Nitekim, ilk dönem hadis külliyyâtından başlamak üzere, günümüze ka-

⁹⁶ ez-Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdilbâkî, Şerhu'l-Muvatta', el-Kâhira, 1381/1961, s. I, 3.

⁹⁷ Kâsimî, a.g.e., s. 44.

dar yazılmış pek çok eserde bu konudaki âyet, hadis, eser ve selefin sözleri ile İslâm âlimlerinin görüşlerine yeterince yer verildiğini görmekteyiz. Özellikle Buhârî'nin Sahîh'inin "Kitabû'l-i'tisâm", Ebû Davud'un Sünen'inin "Kitâbu's-sünne" bölümleri ile daha sonraki dönemlerde yazılan konuyla ilgili müstakil eserler bu husustaki pek çok ve çeşitli malzemeyi ihtiva etmektedir. Onlar üzerinde pek çok tez çalışması yapılabilir. Biz bu yöndeki ilmî mesailerin semereli olacağı kanaatini belirttikten sonra, Kitap ve Sünnet bütünlüğü ve birlikteliğinin en belirgin olduğu alanları bir kere daha hatırlatmakla yetinmek istiyoruz.

a. Mücmeli beyân

Mücmel, bir mânâyâ delâleti açık olmayan, maksadın kesin olarak anlaşılması için açıklanması gereken söze denir. Mücmel oluşun bir değil, birçok sebebi olabilir.⁹⁸ Ayrıca mücmelin neveleri ve hükmü hakkında fıkıh usulü eserlerinde etraflı bilgiler verilir.⁹⁹ Bu gayretler, Allah kelâmının daha iyi anlaşılması ve hayata uygulanmasına yönelik ciddî, ilmî mesailerden ibarettir. İslâm âlimleri Kur'an âyetlerinin hangilerinin mücmel olduğu ve bunların hangi sünnet ve hadis malzemesiyle beyân olunduğu konusunda da çok önemli çalışmalar yapmış, ümmet için ön açıcı çabalar sarf etmişlerdir.

Sünnetin en önemli işlevlerinden biri, Kur'an'ın mücmellerini beyân edip açıklamasıdır. Meselâ Kur'an'ın namazla ilgili emirleri mücmeldir. Çünkü Kur'an, namazın nasıl kılınacağını, kaç vakit ve kaç rek'at kılınacağını, farzlarının, vâciblerinin ne olduğunu, namazı bozan ve bozmayan şeyleri bize açıklamaz. Hz. Peygamber: "*Beni nasıl*

⁹⁸ es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân, el-Kâhira, b.t.y., II, 18-19; Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 42, 846; eş-Şevkânî, a.g.e., s. 283.

⁹⁹ Bk. Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuku İslâmiyye ve Istılahâtı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1967, I, 79.

*namaz kılariken görüyorsanız siz de öylece namaz kılınız*¹⁰⁰ buyurmak suretiyle, hem bizzat göstererek hem de gerekli açıklamaları yaparak Kur'an'ın en önemli emirlerinin başında gelen namazı beyân edip açıklamıştır. Kur'an'ın namazla ilgili âyetlerinin tefsirine ve fıkıh kitaplarının namaz bahislerine baktığımız zaman, konunun tamamen sünnet ve hadislerle açıklandığını görürüz. Bu durum, Kur'an'la Sünnet'in birbirini nasıl tamamladığını ve Kur'an'ın aktif hayata yansımaları demek olan Sünnet olmaksızın bazı âyetlerin anlaşılmasının ve uygulanmasının mümkün olamayacağını gösterir.

İkinci bir misâl olarak hac ibâdetini ele alacak olursak, burada da aynı durumla karşılaşırız. Haccın vakti, farzları, vacibleri, şartları, haccı ifsâd eden ve etmeyen şeyler vs. hep sünnetle tesbit edilmiştir. Yine Peygamberimiz: *"Haccınızın esaslarını (menâsik) benden alınız"*¹⁰¹ buyurarak hacle ilgili uygulamaları ashabına talim etmek suretiyle öğretmiş, onlar da bunları sonraki nesillere sahih bir şekilde ulaştırmışlardır.

Kur'an'da farziyyeti kesin olan zekât ile ilgili bütün uygulamalar da sünnet ve hadisler ile açıklığa kavuşmuştur. Hangi mallardan ne miktar zekât alınacağı Hz. Peygamber tarafından görevlilere öğretilmiş, hatta yazılı talimat haline getirilmiştir.

Kur'an'da farz kılınmış olan oruç emrinin detaylarıyla ilgili bilgileri de yine Resûl-i Ekrem'in sünnetinden öğrenmekteyiz. Bu yön-deki listeyi uzatmak mümkündür. Birkaç örnek daha vermek gerekirse: Şarabın yasaklanmasıyla ilgili âyet¹⁰² *"sarhoşluk veren her şey haramdır"*¹⁰³ hadisiyle beyân olunmuştur.

¹⁰⁰ Ahmed İbni Hanbel, el-Müsne'd, V, 53; Buhârî, Ezan 18, Edeb 27, Âhâd 1; Müslim, Salât 42.

¹⁰¹ Ahmed İbn Hanbel, el-Müsne'd, III, 318; Nesâî, Menâsik 220.

¹⁰² el-Mâide (5), 90.

¹⁰³ Buhârî, Edeb 80, Ahkâm 22; Müslim, Eşribe 73-75; Ebû Dâvud, Eşribe 5, 7; Tirmizî, Eşribe 1, 2; İbn Mâce, Eşribe 9, 13, 14.

Allah'ın alış verişi helâl, ribâyı haram kıldığını bildiren Kur'ân âyeti¹⁰⁴ ile, müslümanların aralarında mallarını bâtil yolla yememele-
rini emreden âyeti¹⁰⁵ Hz. Peygamber'in şu hadisleri beyân etmiştir:
*"Altına mukabil altın, gümüşe mukabil gümüş, buğdaya mukabil buğ-
day, arpaya mukabil arpa, hurmaya mukabil hurma, tuza mukabil tuz
peşin olarak ve misli mislinedir. Kim fazla verir veya fazla alırsa mu-
hakkak ribâ yapmıştır."*¹⁰⁶

Bir hak olmadıkça Allah'ın haram ettiği cana kıyılmamasını em-
reden âyet,¹⁰⁷ peygamberin şu buyruğuyla beyân olunmuştur:

*"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın Resulü oldu-
ğuma iman eden hiçbir müslüman kişinin kanı helâl olmaz. Ancak şu
üç şeyden birini yapan müstesna: Adam öldürmek, evli iken zina et-
mek, dinden çıkarak Müslüman toplumdan ayrılmak."*¹⁰⁸

Hz. Peygamber'in beyân ettiği mücmel Kur'an âyetleri sadece
ahkâmla ilgili olanlardan ibaret değildir. Bunlar arasında gaybla ilgili
olanlar, yaratılışın başlangıcını konu edinenler, kaderle ilgili olanları
vuzuha kavuşturanlar, kalbin hallerini açıklayanlar, istikbale ait ha-
berleri, kıyamet ahvalini, cennet ve cehennemin vasıflarını bildirenler,
ahlâkî konuları disipline edenler, hatta Kur'an kıssalarından mücmel
olanları beyân edenler vardır¹⁰⁹

Netice itibariyle, Kur'ân-ı Kerîm'in mücmel olan, beyâna ve
tefsîre ihtiyaç hissettiren birçok âyetleri, Hz. Peygamber'in sünneti ve
hadisleri ile açıklanmış, uygulama alanına konulmuş ve ümmetin ha-
yat tarzı haline gelmiştir. Böylece sünnet bir nevi "yaşayan ve yaşa-
nılan Kur'an" olma özelliğine sahip olmuştur. Hatta Kur'an ve Sünnet

¹⁰⁴ el-Bakara (2), 275.

¹⁰⁵ en-Nisâ (4), 28.

¹⁰⁶ Çeşitli rivayetleri için bk. Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, II, 262, 437; Buhârî, Büyü' 78; Müslim, Müsâkât 81-83; Ebû Dâvud, Büyü' 12; Nesâî, Büyü' 50; İbn Mâce, Ticârât 48.

¹⁰⁷ el-En'am (6), 151.

¹⁰⁸ Buhârî, Diyât 6; Müslim, Kasâme 25.

¹⁰⁹ Bazı misaller ve bilgi için bk. Yıldırım, Suat, Peygamberimiz'in Kur'an'ı Tefsiri, İstanbul, 1983, s. 110 vd.

ilişkisinin bu denli çokluğu, Resûlullah'ın Kur'an'ın tamamını mı yoksa bazı âyetlerini mi tefsir edip açıkladığı yolunda münakaşaların yapılmasına ve bu konuda iki tarafın görüşlerinin delillerinin teşekkülüne ve ekolleşmelerin meydana gelmesine vesile olmuştur. Her iki ekolün mensupları kendi görüşlerine Kur'an ve Sünnetten deliller getirmişler, aklî ve mantikî yorumlarını da bunların üzerine bina etmişlerdir.¹¹⁰

b. Âmmı tahsis

Herhangi bir şekilde hasr edilmeyen, bir konuya has kılınmayıp Müslümanların tamamını şâmil olan lâfızlara âmm lâfızlar denir. Kur'ân-ı Kerîm'de birtakım âmm lâfızlar vardır. Bunlar bazı kere bizzat Kur'an ile bazı kere de sünnet ile tahsis olunurlar. Şu kadar var ki, âmmın hem tarifi hem de ahkâmı ile ilgili birtakım görüş ayrılıkları vardır.¹¹¹ Ancak onları sayıp dökmenin yeri burası değildir. Biz sadece genel kabuller ve birkaç misalle yetinmek istiyoruz.

Allah Teâlâ meyyeti, yani usulüne göre boğazlanmaksızın ölmüş olan hayvanların etlerini ve kanı yemeyi haram kılmıştır.¹¹² Bu umûmî bir hükümdür. Peygamberimiz balığın ve çekirgenin ölüsünün, kanlardan karaciğer ve dalağın helâl olduğunu belirterek,¹¹³ âmm olan bu hükmü tahsis etmiştir. Zina suçu işleyen erkek ve kadına yüz değnek vurulmasıyla ilgili Kur'ân âyetinin¹¹⁴ umûm ifade eden hük-

¹¹⁰ Bilgi için bk. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, Câmiu'l-beyânan te'vîli'l-Kur'an, Mısır, 1374/1955, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmûd Muhammed Şâkir, I, 84 vd.; ez-Zehebî, Muhammed Huseyn, et-Tefsîr ve'l-müfessirûn, el-Kâhira, 1381/1961, I, 48-53; Yıldırım, Suat, a.g.e., s. 53-71. 97. el-Buhârî, Diyât 6; Müslim, Kasâme 25.

¹¹¹ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 600; Şevkânî, a.g.e., s. 197 vd.; Bilmen, a.g.e., I, 69-74; ed-Devâlîbî, Muhammed Ma'rûf, el-Medhal ilâ ilmi usûli'l-fıkh, Dimaşk, 1385/1965, s. 145-159.

¹¹² el-Mâide (5), 3.

¹¹³ "Denizin suyunun temiz, ölüsünün helâlligi" için bk. Ebû Dâvud, Taharet 41; Tirmizî, Taharet 52; İbn Mâce, Taharet 38. "İki ölünün ve iki kanın helâlligi" için bk. İbn Mâce, Et'ime 31.

¹¹⁴ en-Nûr (24), 2.

mü, Hz. Peygamber tarafından bekâr zinâkârlar olarak belirlenip uygulanmış ve böylece tahsis edilmiştir.¹¹⁵

Ganimetle ilgili taksimatın hükmünü ifade eden âyette¹¹⁶ geçen “Resûlullah’a akrabalığı bulunanlar” ifadesini, Hz. Peygamber Benû Hâşim ve Benû Abdilmuttalib olarak tahsis etmiş, Benû Nevfel ve Benû Abdişems’i dışarıda bırakmıştır.¹¹⁷ Kur’an’daki âmm lâfızları sünnetin tahsisi ile ilgili pek çok misâlleri ilgili eserlerde bulabiliriz.¹¹⁸

c. Mutlakı takyîd

Mutlak, bir has lâfızdır ki, delâlet ettiği efrattan lalettayin birini ifade eder, bu efradın hepsine şayi olursa da ihata veçhile şâmil olmaz.¹¹⁹ Kendi cinsinde müşterekliğe delâlet eden şeydir diye de tarif edilmiştir.¹²⁰ Takyîd ise, delâlet ettiği efrattan herhangi birine şayi olmayıp bunlardan muayyen birini veya bir nevini ifade eder.

Kur’ân-ı Kerîm’in birtakım mutlak lâfızları ve hükümleri vardır ki, sünnet bunları takyîd etmiştir. Bu durum da Kur’an ve Sünnet birlikteliğinin ve müşterekliğinin unsurlarından biri kabul edilir. Bütün bu konuları bir ayrıma tabi tutmaksızın, tamamını Hz. Peygamber’in Kur’an’ı beyânından sayanlar da vardır¹²¹ Onlara göre takyîd de beyanın nevilerinden biridir. Kanaatimizce bu lafzî ihtilâflar ve anlayış kolaylığına yönelik farklı anlatım biçimleri esası değiştirici nitelik arz etmez.

¹¹⁵ Rivayetler için bk. Müslim, Hudûd 13; Ebû Dâvud, Hudûd 23; İbn Mâce, Hudûd 7.

¹¹⁶ en-Nisâ (4), 86.

¹¹⁷ Ebû Dâvud, Harâc 20.

¹¹⁸ Bilgi için özellikle bk. eş-Şâfiî, Muhammed İbn İdris, er-Risâle, Mektebetü dâri’t-türâs, 1399/1979, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, s. 64-73; Bilmen, a.g.e., I, 69 vd.; Yıldırım, Suat, a.g.e., s. 246 vd.

¹¹⁹ Bilmen, a.g.e., I, 67.

¹²⁰ Bazı tarifler için bk. Şevkânî, a.g.e., s. 278 vd.; Devâlîbî, a.g.e., s. 212.

¹²¹ Mesl. bk. eş-Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm İbn Mûsâ, el-Muvâfakât fî usûli’l-ahkâm, thk. Abdullah Dîrâz, el-Kâhira, IV, 12-24. Beyan ve nevileri için bk. Şâfiî, a.g.e., s. 21 vd.

Mutlakı takyîd hakkında da bir iki misalle iktifa etmek istiyoruz. Kur'an'ın hırsızlık yapan erkek ve kadının elinin kesilmesini emreden âyetinde geçen¹²² “yed=el” lâfzı mutlak olup, omuzdan parmak uçlarına kadar olan uzvun tamamı için kullanılmaktadır. Ayrıca insanın sağ ve sol olmak üzere iki eli bulunmaktadır. Peygamberimiz bunu sağ el ve bilekten diye belirlemiş ve böylece uygulamıştır¹²³ Böylelikle mutlak olan bu lafzın hükmünü takyîd etmiştir.

Namazda, herkesin Kur'an'dan kolayına geleni okumasını emreden âyeti¹²⁴ Hz. Peygamber: “*Fâtihatü'l-Kitâbı okumayanın namazı yoktur*”¹²⁵ hadisiyle takyîd etmişlerdir. Böylece kolay kıraat Fatiha sûresi olarak tayin edilmiştir.

Sünnetin Kur'an'ı beyânının bunlar dışında da birtakım alanları ve çok misalleri vardır. Kısaca, Kur'an âyetlerinin hükmünü tekîd ve te'yîd, müphemînin tefsiri, ahkâmın şerhi, gözetilen hedef ve gayelerin tahakkukunu gösterir.¹²⁶

d. Hz. Peygamber'in Sünnet veya hadisle birlikte ayet okuması

Kur'an ve Sünnet'in birlikteliğini ve ayrılmazlığını gösteren delillerden birinin de, bazı hadislerden sonra Peygamberimizin bazı Kur'an âyetlerini okuması olduğu ifade edilir. Bu durum, Sünnet'in ve hadislerin Kur'an'a râci olduğuna dair örnekler sayılmalıdır. Her hadisten sonra bir âyet okunmasının beklenilmeyeceği açıktır. Nitekim sahâbîler ve daha sonraki nesiller içinde yetişen âlimler de bu davranışı kendilerine örnek alarak benzer uygulamalarda bulunmuşlardır.

¹²² el-Mâide (5), 38.

¹²³ Çeşitli rivayetler ve değerlendirmeler için bk. es-San'ânî, Muhammed İbn İsmâîl, Sübülü's-selâm, Beyrut, 1960, IV, 27-28.

¹²⁴ el-Müzzemmil (73), 20.

¹²⁵ Buhârî, Tevhîd 48; Müslim, Salât 34; Tirmizî, Salât 115; Nesâî, İftitâh 24; İbn Mâce, İkâme 11.

¹²⁶ Bilgi için bk. Şâfiî, a.g.e., s. 21 vd.; Devâlîbî, a.g.e., s. 71-76; el-Hatîb, Muhammed Accâc, a.g.e., s. 46-50.

Peygamberimiz bazı hadislerini söyledikten veya bazı davranışlar ortaya koyduktan sonra ashaba: “Dilerseniz şu âyeti okuyun” dedi. Meselâ: Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: *“Hiçbir mümin yoktur, ancak ben, ona dünya ve ahirette daha yakınam. İsterseniz ‘Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır’¹²⁷ âyetini okuyunuz. Herhangi bir mü’min ölür de mal bırakırsa, bu mala kim olursa olsunlar; onun asabesi varis olsun. Herhangi bir mü’min de borç yahut fakir bir aile bırakırsa, o da bana gelsin. Ben onun velisiyim.”¹²⁸*

Hz. Peygamber’in bir başka hadisleri de şöyledir:

“Şüphesiz cennette bir ağaç vardır ki, bir süvari onun gölgesinde yüz sene yürüse, yine de o gölgeyi kat’ edemez, dilerseniz ‘uzamış daimî gölgeler,’¹²⁹ âyetini okuyunuz.”¹³⁰

Benzer örnekleri hadis eserlerinde ve özellikle tefsirlerde görmek mümkündür. Ancak bu alanda yaygın bir rivayet bolluğu içinde olduğumuzu söylemek mümkün değildir.

Bu tür rivayetlerin bir başka geliş şekli de sahâbîlerin, Hz. Peygamber’in sözünü veya sünnetini naklettikten sonra “şu âyeti okudu”, “sonra Resûlullah şu âyeti okudu”, “sonra Resûlullah şu âyeti tilâvet etti” tarzındaki açıklamalarıdır. Bunlardan da kısa örneklerle yetineceğiz.

Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Zekâtını vermeyen herkesin karşısına kıyamet gününde boynuna dolanacak çok zehirli bir erkek yılan dikilir”. Sonra şu âyeti okudu: “Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır.”¹³¹*

İmrân İbn Husayn’ın naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Kim evinde oturduğu halde Allah yolunda bir nafaka*

¹²⁷ el-Ahzâb (33), 6.

¹²⁸ Buhârî, İstikraz 11.

¹²⁹ el-Vakıa (56), 30.

¹³⁰ Buhârî, Tefsîru sûre (56); Tirmizî, Sıfatu’l-cenne 1.

¹³¹ Âl-i İmrân (3), 180. Hadis için bk. Nesâî, Zekât 9.

gönderirse, onun her dirhemine karşılık yediyüz dirhem vardır. Her kim bu uğurda infak ettiği halde, Allah yolunda nefsiyle de cihad ederse, onun her bir dirhemine karşılık yediyüzbin dirhem vardır.”¹³² Sonra şu âyeti tilâvet etti: “Allah dilediğine kat kat fazlasını verir.”¹³³

Ebû Saîd el-Hudrî, Resûlullah (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu nakleder: *“Mü’minin ferasetinden sakının. Zira o Allah’ın nuru ile bakar.”¹³⁴ Daha sonra Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki bunda feraseti olanlar için işaretler vardır.”¹³⁵*

Hz. Peygamber’in bazı hadislerinden veya uygulamalarından sonra Kur’an’dan bir âyet okumasını, hadisin Kur’an’a arzına delil alanlar olduğu gibi, bu tür rivayetleri müdrec kabul edenler de vardır.¹³⁶ Ancak biz konunun bir talim, yani Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in sahâbîlerine ve dolayısıyla ümmete bir öğretim biçimi şeklinde anlaşılabilceği tarzında düşünülmesinin de mümkün olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca bu yol, Hz. Peygamber’in Kur’an’ı tefsirinin bir şekli de olabilir. Hangi şekli benimsersek benimseyelim, bunların her biri Kur’an Sünnet birlikteliği ve bütünlüğünün delilidir.

e. Hz. Peygamber’in Kur’an dışında vahiy alması

Daha önce çeşitli Kur’an âyetlerinin Hz. Peygamber’i takdimi vesilesiyle işaret ettiğimiz gibi, ona gelen vahiy sadece Kur’an’dan ibaret değildi. Peygamberimizin Kur’an dışında da vahiyler aldığı biz-zat kendi ifadeleriyle sabittir. Bu sebeble vahyin “metlûv” ve “gayr-i metlûv” olmak üzere iki çeşidinin olduğu İslâm âlimlerinin hemen hemen genel kabulüdür.¹³⁷ Bu durumda, sünnetin tamamının mı yoksa belli bir kısmının mı vahiy mahsulü olduğu yönünde görüş ayrılık-

¹³² İbnMâce, Cihâd 4.

¹³³ el-Bakara (2), 261.

¹³⁴ Tirmizî, Tefsîru sûre (15).

¹³⁵ el-Hicr (15), 75.

¹³⁶ Konuyla ilgili bir çalışma olarak bk. Çakın, Kamil, Hadisin Kur’an’a Arzı Meselesi, A.Ü.İ.F.D., c. XXXIV, s. 237-262.

¹³⁷ Bilgi için bk. Hamidullah, Muhammed, İA., “Sünnet” maddesi.

ları ve tartışmalar olduğunu belirtmeliyiz. Burada bu münakaşalara girmemiz doğru olmaz. Ancak bu yönde gelen sahih rivayetlerden birkaç misâl vermek yerinde olur.

Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki Allah bana sizin mütevazı olmanızı vahyetmiştir.”¹³⁸ Mi’rac olayını anlatan uzun hadiste, sidretü’l-müntehâ’da gördüklerini anlatmış ve: “Derken Allah bana neler vahyettiye etti”¹³⁹ buyurmuştur.

Yine, Peygamber Efendimiz zamanında meydana gelen bir güneş tutulması hadisesini anlatan rivayette Allah Resulü (s.a.v.): “Bana vahy olundu ki, sizler çok yakında kabirlerinizde deccalin fitnesinden imtihan olunacaksınız”¹⁴⁰ buyurmuşlardır.

Bu misalleri çoğaltmak mümkündür. Sadece Allah “bana vahyetti” ifadesiyle değil “Allah bana bildirdi”, “Cibril bana öğretti” vb. ifade tarzlarıyla da gelen pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, Hız. Peygamber’in komşu hakkında Cibril’in kendisine tavsiye ve telkinde bulunduğunu belirtmesi,¹⁴¹ kendisine salât ve selâm edene, Allah’ın da salât ve selâm edeceği müjdesini Cibril’in verdiğini bildirmesi,¹⁴² beş vakit namazın vaktinin Cibril tarafından öğretildiğini haber vermesi,¹⁴³ ilk vahyi getirdiğinde peygambere abdest almayı, namaz kılmayı Cibril’in öğrettiğini beyan etmesi¹⁴⁴ İsrâ ve mi’racda Peygamberimiz’e Cibril’in rehberlik etmesi¹⁴⁵ ve Cibril hadisi olarak bilinen rivayette soruları soranın da tasdik edenin de Cebrail olduğunun Hız. Peygamber tarafından açıklanması gibi¹⁴⁶ misaller Kur’ân-ı Kerîm vahyi dışında vahyin olduğunun açık delilleridir.

¹³⁸ Müslim, Cennet 64; Ebû Dâvud, Edeb 40; Tirmizî, Menâkıb 67; İbn Mâce, Zühâd 16, 23.

¹³⁹ Buhârî, Tevhîd 37; Müslim, İmân 259.

¹⁴⁰ Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, VI, 238, 248; Buhârî, İlm 24, Vüdû’ 37, Küsûf 10; Müslim, Küsûf 11.

¹⁴¹ Buhârî, Edeb 28; Müslim, Birr 140; İbn Mâce, Edeb 4.

¹⁴² Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, IV, 161.

¹⁴³ Ebû Dâvud, Salât 2; et-Tirmizî, Mevâkîf 1.

¹⁴⁴ Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, IV, 161.

¹⁴⁵ Müslim, İmân 264.

¹⁴⁶ Buhârî, İmân 37; Müslim, İmân 1, 5, 7.

İşte bu açık misâller ve yaygın rivayetler Hassan İbn Atiyye'nin: "Cibril, Resûlullah'a tıpkı Kur'ân'ı indirdiği gibi Sünnet'i de indirir, kendisine Kur'an'ı öğrettiği gibi Sünneti de öğretirdi" kanaatine mesnet teşkil etmektedir.¹⁴⁷ Bu istikamette kanaat beyân eden pek çok âlim vardır. Hatta bazıları, Hz. Peygamber'e Kur'an dışında vahiy geldiği hususunda İslâm âlimlerinin icmaı olduğunu söyler.¹⁴⁸

Bütün bu rivayetler ve onlar üzerine bina kılman düşünce ve hükümlerden çıkarılabilecek netice, Kur'an ve Sünnet birlikteliği ve bütünlüğünün temelinde vahiy müsterekliği olduğudur. Bu ise, işin temelini teşkil eder. O halde Sünnet'i ve sahih hadisleri hesaba katmaksızın bir İslâmî duyarlılıktan ve yapılanmadan bahsedilemez. İslâm âlimlerinin en önemli niteliklerinin başında gelen hadislerin ihmâlini değil, i'mâlini esas alma, tesebbüt ve tevakkuf gibi konular bizim için de önem taşımalıdır. Çünkü bu tavır bizi araştırmaya, incelemeye, sorumluluk duygusuna, kolaycılıktan uzak durmaya, peşin kabul ve retlerden yana olmamaya sevk eder. Özellikle sünnet ve hadis alanında bu kadar çeşitli ilim dalının teşekkül etmesinin sebebi de bu hassasiyet olmalıdır.

B. HADİSLERDE SÜNNETİN YERİ VE ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerîm'in Resûl-i Ekrem'in konumu ile ilgili âyetlerinden bir kısmının muhtevasına buraya kadar özet halinde ele alınan konular içinde, ana hatlarıyla işaret edildi. Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi, Kur'an'ın Peygamber Efendimiz ile ilgili âyetlerinin bizim konumuz içinde zikredilenlerden ibaret olmadığı açıktır. Ayrıca anılan âyetlerin her birinin ilk bakışta konu ile doğrudan ilişkili olmadığı gibi bir düşünce akla gelebilir. Fakat olaya geniş açıdan baktığımız zaman kullanılan her âyetin Kur'an ile Sünnet bütünlüğünün bir cihetiyle alâkalı olduğunu görmek mümkün olacaktır. Kur'an'ın

¹⁴⁷ ed-Dârimî, Abdullah İbn Abdîrrahman, Beyrut, 1407/1987, thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî ve Hâlid es-Sebi' el- âlemî, es-Sünen, Mukaddime 49.

¹⁴⁸ Abdulganî Abdulhâlik, a.g.e., s. 338.

herkes tarafından anlaşılabilir nitelikteki bu genel prensipleri yanında Hz. Peygamber, kendisinin sünnetinin ve hadislerinin Kur'an'ın yanındaki yeri ve önemine bir kısım hadislerinde özellikle dikkat çekmiş, bu yönde bazı açıklama ve uyarılarda bulunmuştur. Bu sahih rivayetler, Kur'an'ın ilgili âyetlerinin bir tefsiri, açıklaması, muhkem bir nassının te'kid ve teyidi de kabul edilebilir. Kur'an ve Sünnet ilişkisi ve birlik-teliğinin önemli delillerinden birini de Peygamber Efendimiz'in sahih sünnetinin ve hadislerinin teşkil edeceği şüphesizdir. Biz Hz. Peygamber'in konumuzla ilgili hadislerinin belki pek azına bile burada yer verecek değiliz. Ancak, daha önce Kur'an âyetleri ile ilgili olarak yaptığımız gibi, hadislerden de önemli ve özellikli gördüğümüz birkaçına işaret etmekle yetineceğiz.

1. Hadislerin Kur'an'a arzı

Yukarıda kısaca temas ettiğimiz gibi, bazı âlimler sünnetle hadis arasında bir ayrıma gitmekte iseler de, genel olarak sünnet ile hadisin birbirinin mürâdifi olduğu görüşü daha çok benimsenmektedir. Durum böyle olunca hadislerin Kur'an'a arzı ile ilgili olarak nakledilen ve bazı çevrelerin sıkça bahsettiği bir rivayeti ele almamız gerektiği kanaatindeyim. Çünkü Kur'an ve Sünnet bütünlüğünün önemli yönlerinden birinin, sünnetin ve hadislerin Kur'an'a arzı olması gerektiğini düşünmek tabî'dir. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz sizler benden sonraya kalacaksınız. Size benden bir şey gelince onu Allah'ın Kitabına arz ediniz. Eğer ona uygunsa alınız, muhalifse benden değildir."*¹⁴⁹ Bir başka rivayet şekli de şöyledir: Sevbân'dan nakledildiğine göre, Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Benden size gelen şeyleri Allah'ın Kitabına arz ediniz. Eğer Allah'ın Kitabına uygunsa onu ben söylemişimdir; şayet muhalifse ben söyle-*

¹⁴⁹ Rabî' İbn Habib, el-Müsned, Mektebetü's-sakafe, b.t.y., I, 13.

*memiştir.*¹⁵⁰ İlk bakışta böyle bir hadisin bulunması insana gayet makul ve mantıklı görünebilir. Fakat konu derinliğine düşünülüp ele alındığında ve Resûl-i Ekrem'in dindeki konumu hesaba katılınca meselelerin bir arka plânının bulunması gerektiğinin gözden uzak tutulmaması icap eder. Bir insana hem birtakım yetkiler verilmesi, hem de bu yetkiyi kullanamazsın denilmesinin abesliği hesaba katılmalıdır. Bu yetkiyi veren Allah Teâlâ olunca, O'na abes isnat edilmesinin abesliği anlaşılmış olur. Nitekim aklın kanunlarına uygun olmayan bu durum, naklin kanunlarına göre de bu ve benzeri hadislerin hiçbirinin muteber kaynaklarda yer almaması suretiyle teyid edilmiş olmaktadır. İmâm Şafiî bu konuda şöyle der: "Bir kişi dese ki: Sen, Nebî salallahu aleyhi ve sellem'in "Benden size gelen bir rivayeti Allah'ın Kitabı'na arzediniz..." buyurduğunu rivayet eden kimseye bir hüccet bulabildin mi?" Ben derim ki: "Küçük veya büyük, önemsiz veya önemli bir hususta hadisi sabit olan hiçbir kimse bunu rivayet etmemiştir. Bu, mechûl bir kişiden gelen munkatı' bir rivayettir. Biz, hiçbir konuda buna benzer bir rivayeti kabul etmeyiz."¹⁵¹

Cerh ve ta'dîl ilminin önde gelen imamlarından sayılan kişiler bu rivayetin uydurma olduğunu söylemişlerdir. Yahya İbn Maîn (ö.233/847) "Şüphesiz bu Zenâdîka fırkasının uydurduğu bir sözdür" der.¹⁵² Abdurrahman İbni Mehdî (ö.198/813) de aynı kanaatte olup, "Zenâdîka ve Havâric bu hadisi uydurmuşlardır"¹⁵³ hükmünü verir. İlim ehlinde sayılan bütün araştırmacı âlimler bu rivayetin sahih olmayacağı inancındadırlar. Onlara göre bu rivayetin bizzat kendisi Kur'an'a muhaliftir. Çünkü böyle bir hadis Haşr Sûresi'nin 7, Âl-i İmrân sûresi'nin 31 ve Nisa sûresi'nin 80'inci âyetleriyle çelişmekte-

¹⁵⁰ et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman İbn Ahmed, el-Mu'cemu'1-kebîr, II, 97; XII, 316; İbn Abdilber, Ebû Umer Yûsuf, Câmiu beyâni'l-ılm ve fadlih, Dâru İbni'l-Cevzî, 1416/1996, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî, II, 1191.

¹⁵¹ Şafiî, a.g.e., s. 224.

¹⁵² el-Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed İbn Muhammed, Meâlimü's-Sünen, Hınis. 1388/1969 (Sünenü Ebî Davud'un hamisinde), V, 11; Ayrıca bk. Şevkânî, a.g.e., s. 68.

¹⁵³ İbn Abdilber, II, 1191; Şevkânî, a.y.

dir.¹⁵⁴ Hattâbî (ö.388/998)'ye göre, hadisin Kur'an'a arzedilmesine ihtiyaç yoktur; çünkü Resûlullah (s.a.v.)'den geldiği kesinlikle sabit olan sünnetin ve hadisin bizzat kendisi başlı başına bir delildir. Hadisin Kur'an'a arzı ile ilgili hadis Şam'lıların bir rivayeti olup Yezîd İbn Rebîa- Ebû'l-Eş'as - Sevbân tarikiyle gelmiştir. Hadisin ravilerinden Yezîd İbn Rebîa mechûl bir ravi olup Ebû'l-Eş'as'dan hadis işittiği bilinmemektedir. Buhârî, onun hadislerinin münker olduğunu söyler. Nesâî, metruktür derken, Ebû Hatim zayıf bir ravi olduğunu belirtir¹⁵⁵ Ebû'l-Eş'as ise Sevbân'dan rivayette bulunmamıştır. Onun Sevbân'dan rivayeti, Ebû Esmâ er-Rahabî tarikiyledir; dolayısıyla bu senette ittisal bulunmamaktadır. Hadisin diğer tariklerinden de sahih olanı bulunmamaktadır. Seneddeki ravilerden bir kısmı kezzâb olarak bilinen, bir kısmı da yalancılıkla itham edilen veya metrûkü'l-hadis olarak nitelendirilen kişilerdir.¹⁵⁶ Ayrıca bu hadis, sahih tarikle gelen ve sünnete uymanın zarûrîliğinden bahseden birçok rivayete aykırıdır. O rivayetlerin bir kısmına aşağıda ayrıca temas edilecektir. Ahmed Muhammed Şâkir, bu mânâda hiçbir sahih ve hasen hadis bulunmadığını, bu konuda gelen bütün lâfızların ya tamamen uydurma ya da son derece zayıf olduğunu, onların hiçbirinin ihticâca veya istişhâda elverişli olamayacağını söyler.¹⁵⁷ İbn Hacer, hadisin geliş tarihlerinin hepsi hakkında söz söylenildiğini belirtirken, Sağânî bunun uydurma bir rivayet olduğu hükmünü verir.¹⁵⁸

Arz hadisi diye bilinen bu rivayetlerin sahih olmayışı, Hz. Peygamber'in hadislerinin Kur'an'a arzedilmesinin ve herhangi bir rivayetin Kur'an'a aykırılığı sebebiyle mevzu sayılmasının önünde bir engel teşkil etmez. Zira bir rivayetin sahih sayılmasının ilk ölçüsü onun

¹⁵⁴ Şevkânî, a.y.

¹⁵⁵ ez-Zehebî, Muhammed İbn Ahmed, el-Muğnî fî'd-duafâ, Beyrut, b.t.y., thk. Nûreddîn İtr, II, 748.

¹⁵⁶ Hattâbî, a.g.e., V, 10-11; İbn Hacer el-Heysemî, Mecmeu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid, I, 170.

¹⁵⁷ Şâfiî, a.g.e., 224 (Dipnot 4).

¹⁵⁸ el-Aclûnî, İsmâîl İbn Muhammed, Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs, Beyrut, b.t.y., I, 86.

Kur'an'ın sarih nassına aykırı olmaması gerektiğidir. Resûl-i Ekrem'den sahih olarak geldiği sabit olan bir haberi kabul etme mecburiyeti vardır. Ondandır geldiği sabit ve sahih olan bir haber, bize ilk bakışta Kur'an'a aykırı intibai verebilir. Gerçekte ise onun Kur'an'a aykırılığı söz konusu olmayabilir. Yani her bir haberi Kur'an'a doğrulamak veya Kur'an'da o haberin aynısını aramak gibi bir mantık geçerli olamaz. Saîd İbn Cübeyr (ö.95/714)'in belirttiğine göre, bir gün kendisi Nebî (s.a.v.)'den bir hadis nakletmişti. Bir adam, bunun Allah'ın Kitabı'na muhalif olduğunu söyledi. Bunun üzerine Saîd: "Dikkatli ol! Ben sana Resûlullah (s.a.v.)'den bir hadis naklediyorum; sen onu Allah'ın kitabına arz ediyor, onunla çeliştğini söylüyorsun. Allah'ın Resulü (s.a.v.), Allah'ın Kitabı'nı senden daha iyi biliyordu" dedi.¹⁵⁹

2. Hz. Peygamber'e Kur'an ile birlikte benzerinin verildiği

Mikdâm İbn Ma'dîkerib'den rivayet edilen bir hadise göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Dikkatinizi çekerim! Bana Kur'an'la birlikte onun benzeri de verildi. Dikkat ediniz! Yakında rahat koltuğuna kurulmuş karnı tok saygısız bir adam şöyle der: Size bu Kur'an yeter; onda neyi helâl bulursanız helâl kabul ediniz; neyi de haram bulursanız haram kabul ediniz."*¹⁶⁰ *"Şüphesiz Resûlullah (s.a.v.)'in haram kıldıkları da Allah'ın haram kıldığı gibidir."*¹⁶¹ Peygamber Efendimiz bu rivayetlerin bazısında kendisinin haram kıldığı şeylerin bir kısmını da saymıştır.

Hattâbî, Kur'an'ın Cebrail tarafından peygambere indirilip okunan bir vahy-i zahir, bu hadiste bahsedilen Kur'an dışında Peygamberimiz'e verilenle kastedilenin ise Cebrail'in getirdiği fakat Kur'an ola-

¹⁵⁹ Dârimî, Mukaddime 49.

¹⁶⁰ Dârimî, Mukaddime 49; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, Beyrut, (ofset) b.t.y., IV, 130-131; Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Tirmizî, İlim 10; İbni Mâce, Mukaddime 2; İbn Belbân, Alâuddîn Alî, el-İhsân bi tertibi Sahihi İbni Hibbân, Beyrut, 1407/ 1987, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, I, 107.

¹⁶¹ Dârimî, Mukaddime 49; Ahmed İbni Hanbel, Müsned, IV, 132; Tirmizî, İlim 10; İbn Mâce, Mukaddime 2.

rak okumadığı vahy-i bâtın olduğunu söyler. Ona göre bir başka ihtimal de, vahiy olarak verilenin Kur'an, onun dışında verilenin Kur'an'ın beyânı, açıklanması görevi olduğudur.¹⁶² Esasen bu görevi peygambere verenin Cenâb-ı Hak olduğunu Kur'an kesin bir ifadeyle bildirir.¹⁶³ İşte bu sebeple Sünnet, Kur'an'ın bir beyanı olduğu için ve beyânın unsurlarından biri de Kur'an'da hakkında hüküm bulunmayan konularda Allah Teâlâ'nın Resulüne hükmetme yetkisi vermesi olduğundan dolayı, Yahya İbni Ebî Kesîr'in: "Sünnet, Kur'an üzerine hüküm koyucudur; fakat Kur'an Sünnet üzerine hüküm koyucu değildir"¹⁶⁴ sözü, bazı kimselerin zannettiği gibi Sünnet'i değil, Kur'an'ı en üstün ve aşılmaz öncü tutmanın delilidir. Allah'ın, Hz. Peygamber'e bu yetkiyi kesin olarak verdiğini ortaya koyan âyetlere önceki bölümde işaret etmiş ve beyânın neleri kapsadığını da kısa örneklerle ve ana hatlarıyla açıklamıştık.

Şu halde Hz. Peygamber'den bize sahih tarikle ulaşan ve sahabe asrından bu yana ümmetin kabulüne mazhar olmuş sünnet ve hadisler, verilen bu yetkinin kullanılmasının yansımalarından ibarettir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, sünnetin bu önemi sebebiyle İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu onun vahyin bir çeşidi olduğu görüş ve kanaatindedirler. İbni Hazm (ö.456/1062), "Biz sadece Kur'an'da bulduğumuzu alır, onunla amel ederiz" diyerek sünneti dışlamaya kalkan bir kimsenin kâfir sayılacağı hususunda ümmetin icmâi olduğunu söyler. Böyle düşünen bir kimseye, zeval ile akşam arasında bir rek'at, fecrin doğuşu ile de başka bir rek'at namaz olarak yeterlidir. Çünkü sadece Kur'an'dan anlaşılan namaz bu kadardır. Namaz denilmesi için de en az bir rek'at kılınması kâfidir. İbn Hazm'ın beyanına göre böyle düşünen ve böyle söyleyen bir kimse, şirke düşmüş bir kâfirdir. Onun kanı ve malı helâldir. Kâfirliklerinde ümmetin ittifak ettiği müf-

¹⁶² Hattâbî, A.g.e., V, 10.

¹⁶³ en-Nahl (16), 44.

¹⁶⁴ Dârimî, Mukaddime 49.

rit Râfizîler'den başka böyle düşünen yoktur.¹⁶⁵ Hassan İbn Atiyye (ö.120/738'den sonra) de: "Cibril, Resûl-i Ekrem'e Kur'an'ı indirdiği gibi Sünnet'i de indiriyordu"¹⁶⁶ demiştir. Bu cümleden olmak üzere, Resûl-i Ekrem Efendimiz'in pek çok kaza hükümleri ve fetvalarının olduğu, ictihad ve kıyaslarının bulunduğu bilinen bir gerçektir. Hattâ bu konuların ayrı ayrı her birine tahsis edilmiş ve mukaddem dönemden itibaren telif edilmeye başlanılmış müstakil kitaplar vardır. Ümmetin âlimleri bunların her birini büyük bir hassasiyetle korumuşlardır.

3. Kur'an'ın yanında Sünnet ile de hükmetmenin gerekliliği

Kur'an ve Sünnet'in birbirinden ayrılmazlığının bütün mezhepler ve cumhuru ulemânın genel kabullerinden sayıldığını daha önceki kısımda konuya delâlet eden âyet ve hadislerin ışığında ortaya koymaya çalışmıştık. Durum böyle olunca, Hz. Peygamberin sünnetinin Kur'an'ın yanında dinin ikinci temel kaynağını teşkil ettiği hususunda Müslümanlar arasında ittifak olduğu söylenilebilir. İstisnaların kaideyi bozmayacağı gerçeği burada da hatırlanmalıdır. Dolayısıyla sünnet, Kur'an'dan sonra dinî ahkâmın en önemli kaynağıdır. Resûl-i Ekrem'in uygulamalarında bunun pek çok misallerini gördüğümüz gibi, istisnasız bütün mezheplerin fıkında da sayısız örneklerini bulmak mümkündür. Çünkü sünnetle hükmetme gereğini sahâbîlere bizzat öğreten ve onları bu yönde eğiten Peygamber Efendimiz olmuştur. Kendisinden sonra hulefâ-i râşidîn ve seçkin sahâbîler bu yolda yürümüş, sonraki nesillere örnek olmuşlardır. Ümmetin imamı ve âlimleri de onların yolunu takip etmişlerdir.

Peygamberimiz, Muaz İbn Cebel'i Yemen'e görevli olarak gönderirken aralarında şu konuşma geçmişti:

— *Sana, hakkında hüküm vermen gereken bir mesele arz olduğunda nasıl hüküm verirsin¹?*

¹⁶⁵ İbn Hazm, el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm, Mısır, 1387/1968 II, 76-82.

¹⁶⁶ Dârimî, Mukaddime 49; Abdülmecîd Mahmûd, el-İtticâhâtü'l-fıkhiyye inde'l-muhaddisîn, Mısır, 1399/1979, s. 213.

— *Allah'ın Kitabı'na göre hüküm veririm.*

— *Şayet Allah'ın Kitabında bulamazsan?*

— *Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sünnetiyle hükmederim.*

— *Ne Allah'ın Kitabı'nda ne de Resûlullah'ın sünnetinde bulamazsan?*

— *Kendi reyimle içtihat ederim.*

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

*"Allah elçisinin elçisini muvaffak kılan Allah'a hamd ederim."*¹⁶⁷

Senedi itibariyle muttasıl olmayan bu hadis, ihticaca ehil bir rivayet olarak kabul edilmiştir. Çünkü bu hadisin muhtevasını teyid edici başka sahih rivayetler vardır. Herhangi bir yere görevli gönderilen başka sahâbîlerin uygulamalarının da aynı istikamette olduğunu görmekteyiz. Öte yandan bütün râşid halifelerin uygulaması Kur'an'da hakkında hüküm bulunmayan konularda sünnete başvurmak şeklinde olmuştur. Bu açıdan Hz. Peygamber'in şu emri dikkat çekicidir:

*"Sizin üzerinize gerekli olan benim sünnetime ve doğru yolda olan râşid halifelerin sünnetine uymaktır; sünnete sımsıkı sarılınız."*¹⁶⁸

Peygamberimiz bu sözlerinin başlangıcında ashâb-ı kirama Allah'tan gerektiği şekilde korkmayı, iyice dinleyip güzelce itaat etmeyi, başlarına Habeşli bir köle bile emir tayin edilse ona itaatten geri kalmamayı tavsiye etmiştir. Sonra da böyle yapmayanların bid'ata düşmüş olacaklarına dikkat çekmişlerdir. Şu halde sünneti kabul etmemek bid'ata düşmek demektir. Bid'atın ise sapkınlık olduğu bilinen bir gerçektir. Bir toplum dinlerinde bid'ata düşerlerse, Allah Teâlâ onları

¹⁶⁷ Dârimî, Mukaddime 20; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, V, 230, 236, 242; Ebû Dâvûd, Akdiye 11; Tirmizî, Ahkâm 3; Beyhakî, es-Sünen X, 114; İbn Abdilber, Câmiu beyâni'l-ilm, II, 844-846.

¹⁶⁸ Dârimî, Mukaddime 16; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, IV, 126-127; Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 16; İbni Mâce, Mukaddime 7; el-Hâkim, Ebû Abdillâh en-Nîsâbü'rî, el-Müstedrek ale's Sahîhayn, Beyrut, b.t.y., I, 96-97; İbn Belbân, a.g.e., I, 104.

sünnetlerden uzaklaştırıp mahrum bırakır da, artık o sünnet kıyamet gününe kadar kendilerine geri dönmez.¹⁶⁹ Bu sebeple İslâm âlimleri toplumda sünnetlerin uygulanıp yaygınlık kazanmasını bid'atların önlenmesinin en sağlıklı yolu olarak kabul etmişler ve bu yönde ellerinden gelen bütün gayreti göstermişlerdir.

Kur'an'dan sonra Sünnet'in esas alınması gerektiği yönündeki uygulama her zaman geçerliliğini korumuştur. Nitekim Kâdî Şüreyh (ö.78/697), Halife Ömer İbn Hattâb'a hüküm verme hususunda nasıl bir hiyerarşi takip edeceğini sorduğunda, halife kendisine yazılı olarak bildirdiği talimatında öncelikle Kur'an'la, onda bulamazsa Hz. Peygamber'in sünneti ile, orada da bir hüküm yoksa ümmetin üzerinde icmâ ettiği görüşle, bunların hiçbirinde yoksa daha önce bu konuda râşid halifelerin ve salih nesil olan sahâbîlerin verdiği bir hüküm varsa onunla hükmetmesini veya ictihad yapmasını, netice itibariyle bekleyip kalmamasını emretmiştir.¹⁷⁰

Hz. Peygamber, sünnetinden yüz çevirenin kendisinden yani İslâm ümmetinden sayılmayacağını sarahatle belirtmiştir.¹⁷¹ Bu belirlemenin evlenmekle ilgili bir tutum neticesinde söylenilmiş olması, başka sünnetlere şamil kılınmasına engel teşkil etmez; aksine bütün sünnetler bu genellemeye dahil edilebilir. Nitekim bu sözün söylenilmesine sebep olan hadiste sahâbîlerden bir kısmının evlenmemeyi, bir kısmının et yememeyi, başka bir kısmının uyumamayı, bir grubun da iftar etmeksizin oruç tutmayı adadıklarını görmekteyiz. Resûl-i Ekrem ise bunların hiçbirini kendisinin tasvip etmediğini, yani bu tavır ve davranışlarının sünnetine uymadığını ve kendi yoluna uymayan kimselerin, sünnetine aykırı davranmış olacaklarını hatırlatmıştır. Sünnetten yüz çevirmek, peygamberi hesaba katmamak ve ümmetinden olmayı kabullenmemek anlamına gelir.

¹⁶⁹ Dârimî, Mukaddime 16.

¹⁷⁰ Bununla birlikte benzer misaller için bk. Dârimî, Mukaddime 20; Nesâî, Âdâbu'l-kudât 11; İbn Abdilber, Câmiu beyânî'l-ılm, II, 846-847.

¹⁷¹ Dârimî, Nikâh 3; Ahmed İbni Hanbel, el-Müsned, II, 158; III, 241; 259; 285; V, 409; Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5; Nesâî, Nikâh 4.

4. Doğruyu tesbit ve sapmayı önlemede Kur'an ile Sünnet müşterekliği

Dinin gayesi ve hedefi insanlara istikamet göstermek ve onları hidâyete ulaştırmaktır. Bunu sağlayan Kur'an ve Sünnet'tir. Nelerin doğru sayılacağını öğrenmek ve kabul edip uygulamak bu iki ana kaynak sayesinde mümkün olduğu gibi, birtakım sapmaları tesbit ve önlemede de Kur'an ile Sünnet müşterektir. Bunu en açık biçimde ifade eden hadislerinden birinde Peygamber Efendimiz şöyle buyurur: *"Sizin aranızda iki şey bıraktım. Bu ikisine sımsıkı sarıldığınız müddetçe sapıklığa düşmezsiniz: Allah'ın Kitab'ı ve benim Sünnet'im."*¹⁷² Bu hadis, Kur'an ve Sünnet'in doğrudan veya dolaylı olarak ihtiva ettiği pek çok âyet ve hadis nassının bir özeti ve formüle edilmiş ifadesidir. Aynı zamanda, Hz. Peygamber'in sünnetinin Kur'an'ın hayata yansımış şekli olduğu yönündeki anlayışın ne kadar isabetli ve doğru olduğunun da bir göstergesidir. Abdullah İbn Mes'ûd'dan gelen bir rivayete göre esasen Resûl-i Ekrem (s.a.v.) namazlarında teşehhûdden sonra şöyle buyururlardı: *"Sözün en güzeli Allah'ın sözüdür; hidâyetin en güzeli de Hz. Muhammed'in takip edip uyguladığı yoldur."*¹⁷³ Allah'ın sözünden maksadın Kur'an olduğu açıktır. Hz. Muhammed'in takip ettiği hidâyet yolu ise onun sünneti diye adlandırılır. O yolun Kur'an'ın yolundan başka hiçbir şey olmayacağı daha önce âyetlerle ortaya konulmuştu. Bu yolun hem teorik anlatımı hem de uygulanış şekli bize en sahih tariklerle ulaşmış bulunmaktadır. Hadisler arasında zayıf ve mevzu rivayetler bulunması, bu yolun değerini sadece daha çok yüceltir; çünkü makbul sayılanlar dışındaki rivayetlerin bir kıymetinin olmadığı bütün ulemânın üzerinde ittifak ettikleri bir husustur. Yani, hadisler arasında zayıf ve uydurma olanlar vardır; o halde rivayetlere güvenilmez demenin akıl ve mantıkla bağ-

¹⁷² İbn Abdilber, Câmiu beyâni'l-İlm, II, 1161. Hadisle ilgili değerlendirme için bk. Nâsiruddîn el-Elbânî, Silsiletü ehâdîsi's-sahîha, no: 1761.

¹⁷³ Nesâî, Sehv 65.

lantısı kurulamaz; zira o rivayetlerin değerini veya değersizliğini ortaya koyanlar öncelikle bu ilmin en önde gelen muhaddis imamlarıdır. Kaldı ki bu rivayetlerin her biri ilmî kurallar içinde kalınmak şartı ile her zaman olduğu gibi günümüzde de, gelecek zamanlarda da değerlendirmeye açıktır.

Abdullah İbn Mes'ûd şöyle der: “Şüphesiz sözün en güzeli Allah'ın Kitabı, hidâyetin en güzeli de Muhammed (s.a.v.)'in hidâyetidir, îşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkarılan bid'atlardır.” Sonra da şu âyeti okurdu: *“Size va'dedilen muhakkak gelecektir; siz onun önüne geçemezsiniz”* [En'âm sûresi (6), 134]¹⁷⁴. Bazı kaynaklarda onun bu sözü hep tekrarladığı, özellikle cuma akşamları veya perşembe günleri konuşmalarında hatırlattığı haber verilir.¹⁷⁵ Abdullah'ın üzerinde önemle durduğu ve sıkça tekrarladığı anlaşılan bu sözlerin Resûl-i Ekrem Efendimiz'in hatırlatmalarının bir tekrarı veya İslâm toplumuna sürekli hatırlatılması gereken bir prensip olduğu söylenebilir. Çünkü başka sahâbîlerin de benzer söz ve davranışlarına şahit olmaktadır. Meselâ Hz. Ömer: *“Kur'an'ı öğrendiğiniz gibi ferâizi ve sünneti de öğreniniz”*¹⁷⁶ der. Yine onun şu sözü çok önemlidir: *“Bir topluluk gelecek, onlar sizinle Kur'an'ın müteşabihlerini öne çıkararak mücadele edecekler. Sünnetlerle onlara karşı koyunuz. Çünkü sünnetleri iyi bilip uygulayanlar Allah'ın kitabını en iyi bilenlerdir.”*¹⁷⁷

Birçok sahâbînin kişilerin davranışlarında ve toplumda gördükleri yanlışları düzeltirken onlara Kur'an'ın yanında Hz. Peygamber'in sünnet veya hadislerini de delil getirmeleri, bu iki kaynağı birbirinden ayrılmaz gördüklerinin önemli göstergelerinden biridir. İslâm âlimleri başta olmak üzere ümmetin dînî hassasiyete sahip bütün fertleri bu gerçeği böylece kabul edip bir hayat düsturu haline getirmişlerdir.

¹⁷⁴ Buhârî, Edeb 70; İ'tisâm 2.

¹⁷⁵ Mesela bk. Dârimî, Mukaddime 23; İbni Mâce, Mukaddime 7; İbn Abdilber, Câmiu beyâni'l-ilm, II, 1162.

¹⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, Bombay, 1983, X, 459; el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed İbnu'l-Huseyn, es-Sünenü'l-kübrâ, Haydarâbâd, 1352, VI, 209.

¹⁷⁷ Dârimî, Mukaddime 17; İbn Abdilber, Câmiu beyâni'l-ilm, II, 1010.

İmâm Şâfiî'nin, er-Risâle ve Cimâu'1-ilm adlı eserlerinde sünnet ile ilgili olarak ortaya koyduğu yaklaşım, o güne kadar İslâm toplumunun genel kabulüne mazhar olmuş doğru anlayışın, yanı sıra ısrar eden kişi veya anlayışa karşı kapsamlı, susturucu, fakat munsif, mantıklı, ilmî ve ahlâkî bir cevabı niteliğindedir. İmâm eş-Şâfiî'den önceki dönemde, özellikle hicrî ikinci asırda yaşamış olan ulemânın bu yöndeki tutum ve davranışlarının da onun seslendirdiği anlayıştan çok farklı olmadığı söylenilebilir. Çünkü onların bu yöndeki referansları sahâbî ve tabiîn dönemidir.

5. Sünnetin ve hadislerin tebliğinin emredilmiş olması

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in kendisine inzal olunan Kur'an sûre ve âyetlerini aynen Cebrâil (a.s.)'dan aldığı gibi tebliğ ettiğini ve ayrıca sayıları hiç de az sayılmayacak kadar çok olan vahiy kâtiplerine yazdığını biliyoruz. Başlangıçta sünnetin ve hadislerin yaygın olarak yazılmadığını, hatta yazılmalarının yasaklandığını da birtakım rivayetlerden öğrenmekteyiz. Şu kadar var ki, bu genellemenin dışında tutulan sahâbîler de olmuştur. Meselâ, Abdullah İbn Amr bu özellikli sahâbîlerden biridir. Hz. Peygamber'in yasaklamasına rağmen onun hadisleri yazmasına Kureyşliler karşı çıkınca, Abdullah yazmaktan vazgeçmiş ve durumu Resûl-i Ekrem'e de bildirmişti. Bunun üzerine Peygamberimiz ağzına işaret ederek: *"Yaz! Canımı gücü ve kudretiyle elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, buradan haktan başka bir şey çıkmaz"* buyurarak onun yazmaya devam etmesini istedi¹⁷⁸ Bu özel izin, Abdullah'ın Kur'an ile Sünnet'i ayırabilecek kabiliyet ve kapasitede bir sahâbî olmasıyla açıklanır. Daha sonraları yazma izninin umûmî bir şekil aldığı da kaynakların bize verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.

¹⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, IX, 49; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, II, 162, 192; Ebû Dâvud, İlim 3; el-Hatîbü'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed İbn Ali, Takyîdü'l-İlm, Dimaşk, 1949, thk. Yûsuf el-Aş, s. 80; İbn Abdilber, Câmiu beyâni'l-İlm, I, 299-300.

Unutmamak gerekir ki, o günün şartlarında ve toplumun geleceğinde sözlü rivayetler büyük bir önem taşımakta ve bir bilgiyi benimsemenin, özümsemenin delili kabul edilmektedir. Sünnet ve hadis malzemesinin daha İslâm'ın ilk günlerinden itibaren hafızada güzelce korunmasının ve sözlü olarak nakledilmesinin Peygamberimiz tarafından emredildiği sahih rivayetlerden öğrendiğimiz bir başka gerçektir. Böylece, hem Allah kelâmı olarak Kur'an'ın, hem de Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları olarak Sünnet'in tebliğinin gerekliliği ve ayrılmazlığı vurgulanmış olmaktadır. Bu konudaki hadislerden sadece dikkat çekici birkaç örnekle yetineceğiz. Çünkü bu konu, hem Sünnet'in Kur'an'ın yanındaki mevkii ve değerini, hem de dinin tebliğinde Kur'an'dan ayrı düşünülmemesi gereken bir temel unsur olduğunu göstermektedir. O günün Arap toplumunda sözlü rivayetlerin ne kadar yaygın ve güvenilir kabul edildiği asla hatırdan çıkarılmamalıdır. Çünkü Arap toplumunun tarihi, edebiyatı, şiiri başta olmak üzere bütün bilgi alanları büyük oranda hafızaya ve sözlü nakle dayanmaktadır.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Bizden bir söz işitip, o sözü aynen işittiği gibi koruyan ve başkalarına ulaştıran kimsenin Allah yüzünü ak etsin.”*¹⁷⁹ Bu hadis, çeşitli ifade tarzları ve farklı bilgileri ihtiva etmek üzere Abdullah İbn Mes'ud, Zeyd İbn Sabit, Enes İbn Mâlik, Cübeyr İbn Mut'im gibi sahâbe-i kiramın ileri gelenleri tarafından rivayet edilmiştir. Sahâbîler peygamberlerinin bu duasına nail olmak arzusuyla ondan görüp işittiklerini eksiksiz rivayet etmek için bütün gayretlerini sarf etmişlerdir. Onlar, naklettikleri bilginin sıhhatine kesin olarak kani olmadıkça, hadis ilmindeki ifade tarzıyla te-sebbüt vâki olmadan bir haberi nakletmemişler; sahabenin büyük çoğunluğu çok az rivayette bulunmuş, yine ilmî söyleniş biçimiyle iklâle a'zami derecede riâyet etmişlerdir.

¹⁷⁹ Dârimî, Mukaddime 24; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, I, 437, III, 225, IV, 80, 82, V, 183; Ebû Dâvud, İlim 10; Tirmizî, İlim 7; İbn Mâce, Mukaddime 18; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Şerrefu ashâbi'l-hadîs, Ankara, 1972, thk. Muhammed Saîd Hatiboğlu, s. 17, 18; İbn Abdilber, Câmiu beyâni'l-İlm, I, 175-182.

Peygamber Efendimizin bir başka talimatı şöyledir: *“Sizden bir haberi görüp işitmede hazır bulunanlar, orada bulunmayanlara tebliğ edip ulaştırın. Umulur ki kendisine bir haber ulaştırılan kimse, onu, işitenden daha iyi ezberleyip koruyabilir.”*¹⁸⁰ Peygamberimiz, hayatının en kalabalık insan topluluğuna hitap etme imkânı bulduğu Veda haccı hutbesinde de, orada bulunanların bulunamayanlara kendisinin sözlerini ulaştırmasını emretmişti. Bir önceki hadis gibi bu hadisi de sahâbe-i kirâmın önde gelenlerinden pek çokları Peygamberimizden rivayet etti. Sadece rivayet etmekle kalmayıp, Resûl-i Ekrem’in sünnet ve hadislerini işitmeyenlere duyurma ve bilmeyenlere öğretme yönünde bugünün gelişmiş teknik imkânları ve ulaşım kolaylıkları içinde dahi yerine getirilmesi güç görünen ve insanı şaşırtacak derecede geniş bir coğrafyayı kapsayan ilim seferberliğine çıktılar. Bu sayede Kur’an ile birlikte Sünnet ve hadisler de İslâm coğrafyasının her yerinde yaygınlık kazandı.

Şayet Sünnet ve hadisler Kur’an’ın yanında önemli ve lüzumlu olmasaydı, Hz. Peygamber sahâbîlere ve ümmetine konu ile ilgili olarak bu kadar sıkı tembihlerde bulunmaz, ashâb-ı kirâm da hayatları boyunca günümüzde bile gıpta ve hayranlıkla karşılanan ilmî gayretler içinde olmazlardı.

C. SONUÇ

Kur’an ve Sünnet’in birbiriyle ilişkisi ve bütünlüğünü ele almaya çalıştığımız bu çalışmada, yine bu iki temel kaynağın malzemelerinden konuyla ilgili görülen âyet ve hadislerin, sadece delil niteliği taşıdığı kabul edilen bir bölümüne yer verebildiğimizi tekrar ifade etmeliyiz. Kur’an’ın daha birçok âyeti ile Hz. Peygamber’in pek çok hadislerinin konumuzla doğrudan ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca

¹⁸⁰ Dârimî, Menâsik 72; Ahmed İbn Hanbel, IV, 31, 32; V, 4, 37, 39, 40, 45, 72, 342, 366, 411; VI, 385, 456; Buhârî, İlim 9, 10, 37; Hac 132; Sayd 8; Edâhî 5; Meğâzî 51; Fiten 8; Tevhîd 24; Müslim, Hac 446; Kasâme 29, 30; Ebû Dâvud, Tetavvu’ 10; Tirmizî, Hac 1; Nesâî, Hac 111; İbni Mâce, Mukaddime 18.

sahabe başta olmak üzere, İslâm âlimlerinin konuyla ilgili görüş ve düşünceleri de üzerinde durulmaya değer niteliktedir. Ancak bir tebliğin bütün bu boyutları kapsaması beklenemez. Kanaatimizce bu yön- de bazı güzel örnekleri bulunan ve bundan sonra devamını temenni ettiğimiz müstakil çalışmalar, ilim hayatımıza önemli katkılar sağlayacak ve sünnetin Kur'an'ın yanındaki konumu ve değeri ile ilgili görüş ve düşünceleri daha sağlam zeminde konuşup değerlendirme imkânı verecektir.

Kur'an ve Sünnet'in açık nasları ışığında ele almaya çalıştığımız bu kısa çalışmadan şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. İslâm'ın gerektirdiği iman, Hz. Peygamber'e ve onun getirdiklerine inanmayı, peygambere itaat ve ittiba etmeyi, karşı çıkmama ve muhalefet etmemeyi zorunlu kılar.

2. Cenâb-ı Hak, birçok âyet-i kerîmede ümmetin Hz. Peygamber'e uymasını ve onun sözünü alıp uygulamasını, onu örnek edinmesini emretmiştir. Bu emrin içine peygamberin sünnetinin dâhil olduğunda ümmetin icmâının olduğu söylenebilir. Esasen başta muhad-dislerin büyük bir hassasiyetle tesbit edip ortaya koyduğu zayıf ve uydurma birtakım rivayetlerin varlığı öne sürülerek bu genel prensibi aşmaya çalışmak, ümmetin büyük çoğunluğunun üzerinde ittifak ettiği tevhid akidesini ve din olarak hayatına uyguladığı amelî birliği ortadan kaldırır; inanç ve amelde birtakım bid'atlara sürüklenmesine vesile olur.

3. Sahih sünnetle amel etmek, Kur'an ile amel etmek anlamına gelir. Çünkü dinin hükümlerinin ve bu hükümlerin hayata nasıl uygulanacağını bilgisini tamamen Kur'an'dan anlayıp öğrenmek mümkün değildir. Bu konuda sünnetin yol göstericiliğine ihtiyaç vardır. Unutmamak gerekir ki, Hz. Peygamberin din olarak açıklayıp ortaya koyduğu ve uyguladığı hükümler Allah'ın emriyle olmuştur. Bunun aksini düşünmek, peygamberlik müessesesini tanımamak anlamına gelir. Çünkü peygamberler, peygamberlik vasıflarıyla masumdurlar.

4. Sahih sünnet, müstakil olarak dinde hüküm kaynağıdır. Hz. Peygamber'in getirmedığı ve tasvip etmediği, insanların kendi hevâ ve heveslerine göre icad edip ortaya koydukları şeyler bid'attır ve bütün bid'atlar merduttur, kabul edilmez. Bid'atın her çeşidini önlemenin yolu sünneti ihya edip yaşatmaktır.

5. Hz. Peygamber'in emrettikleri ve nehyettikleri, Allah'ın emredip nehyettikleridir. Çünkü bir peygamberin bunun aksini yapması düşünülemez. Böyle bir anlayış ve davranışı peygamberlik vasfıyla bağdaştırmak mümkün değildir.

6. Sünnet ve hadislerin güvenilirliği ile ilgili araştırmalara her asırda büyük bir önem verilmiştir. Günümüzde de bu yönde yapılacak ilmî çalışmalara son derece ihtiyaç vardır. Sünnet gerçeğini toplumda canlı tutmanın yolunun bu olduğu kanaatindeyiz. Hz. Peygamber'in sünnetini ve hadislerini iyice hıfzedip, koruyup başkalarına tebliğ edenlere yönelik emirleri, tavsiyeleri ve dualarının ümmetin bu yönde gayret gösteren bütün fertlerine şâmil olduğu inancındayız. Bu inanç, bizi sünnet ve hadis uğrunda gücümüz nisbetinde çalışmaya sevken en büyük âmildir.

İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARINDA HUKUK METODOLOJİSİNİN ÖNEMİ (İSTİHSAN ÖRNEĞİ)

Prof.Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ

29 Mayıs Üniversitesi Kurucu Rektörü

Prof.Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ

1974'te Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden, 1976'da ise İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Kürsüsünde doktorasını tamamladı (1981). 1986 yılında doçent, 1991 yılında profesör unvanını aldı.

1977 yılında o zamanki ismiyle İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne asistan olarak intisap etti, bu tarihten emekli olduğu 2010 yılına kadar Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak, ayrıca 1994-1997 yılları arasında aynı fakültenin dekanı olarak görev yaptı. Cezayir, Emir Abdülkadir, Annabe, Malezya Uluslararası İslam ve Frankfurt Goethe Üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak bulundu.

TDV İslam Ansiklopedisi'nin fıkıh ilim heyetinde yer aldı, bir süre bu heyetin başkanlığını yürüttü, İSAM Yönetim Kurulu üyesi olarak görev yaptı.

2010 yılından itibaren 29 Mayıs Üniversitesi'nin kurucu rektörü olarak görev yapmaktadır.

Öncelikle nazik davetinden dolayı İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü Muhterem Dr. Adil Bor Beyefendiye içtenlikle teşekkür ediyor, bu kıymetli ilim müessesesinde bütün zamanlarını ilme, irfana, kendini geliştirmeye hasretmiş olan siz değerli genç meslektaşlarımın çalışmalarını feyizli kılmasını Yüce Mevlâ'dan diliyorum.

“İslam hukuku araştırmalarında hukuk metodolojisinin önemi” şeklinde genel bir başlıkla yetinerek yola çıkılacak olursa, bir konferansa ayrılan zaman dilimi içinde konu hakkında çok sınırlı açıklamalar yapılabilir ve fayda düzeyi azalır. O sebeple bu konuya “İstihsan Örneği” ışığında bir bakış yapmaya çalışacağız.

Sözlükte “metodoloji (yöntembilim)”; metotlar ilmi anlamına gelir. “Metot”; bir amaca ulaşmak, bir hedefi gerçekleştirmek veya bir sorunu çözmek için izlenmesi gereken yol demektir. Terim anlamıyla metodoloji ise, değişik bilim dallarında gerçekliğin (realitenin) anlaşılması ve açıklanmasına yönelik bilgilerin üretilmesinde kullanılan veya kullanılması gereken yöntemleri inceleyen ilmî disiplin şeklinde tanımlanabilir. Bir başka anlatımla metodoloji ilimlerin mantığıdır, teorisidir. Hukuk metodolojisi de, kısaca, hukuk ilminin mantığı demektir.

Hukuk metodolojisi, bir yönüyle hukuk felsefesi kapsamında bir ilmî disiplin olduğu gibi, bir yönüyle de genel metodolojinin bir parçası sayılır. Bu itibarla, hukuk metodolojisinde ele alınan meseleler ve bu disiplinin terminolojisi ile hukuk felsefesi ve genel metodoloji arasında yakın bir ilişkinin ve ortak kesitlerin bulunması tabîîdir.

Hukuk metodolojisinin başlıca konuları arasında hukuk denen fenomenin gelişim seyri, özellikle pozitif hukukun gelişimi, bu gelişim karşısında tabîî hukukun konumu, bunun uzantısı olarak da hukuk kavramının neyi ifade ettiği, yani “hukuk”un tanımı meselesi önemli yer tutar. Diğer önemli bir konu hukuk normlarıdır; bu çerçevede bu normların menşei, hukuk normu ve tabiat kanunu normlarının çeşitleri ve değişik açılardan tasnifleri üzerinde durulur.

Bu disiplinin adının hemen hatıra getirdiği konu ise, hukukta metot yani hukukî tefekkür kanunları meselesidir. Bu bağlamda birçok metottan söz edilebilir. Bizim ele alacağımız “istihsan” delili bakımından özel bir önemi haiz olduğu için, bu sohbetimizde “intikadî” metoda (tenkid metoduna) ağırlık vermiş olacağız.

Kısaca belirtecek olursak, intikadî metodun görevi, hukukun mantıkî sıhhatini, ahlakî sıhhatini, sosyal ve kültürel sıhhatini kontrol etmektir. Bunu biraz açacak olursak, bu metotla hukuk sistemi (veya hukuk doktrini) mantıkî irtibat, insicam ve tutarlılığa sahip olup olmama açısından incelenir, eleştiriye tâbi tutulur, değerlendirilir. Bununla birlikte hukuk metodolojisi eserlerinde mantıkî tenkid metodunun yegâne görevinin hukuk sistemlerinin kusurlarını bulmaktan ibaret olmayıp hukuk sisteminin konstitütif ölçülerinin (sistematik, teori ve uygulamanın istinat ettiği ilkelerin) araştırılmasının da bu metodun görevlerinden olduğu belirtilir. Diğer yandan intikadî metotla hukuk sisteminin âdil olup olmadığı, ahlakî açıdan tutarlı olup olmadığı yani o sistemin en azından kabullendiği ahlakî değerlerle bağdaşıp bağdaşmadığı incelenir. Şöyle bir tasvir yapılır: Hukukun mantıkî tutarlılığını denetlemek onun hâricî âhengini; ahlakî tutarlılığını denetlemek ise onun derûnî âhengini incelemek demektir. Bu

metodun fonksiyonlarından biri de sosyal ve kültürel sıhhatin denetlenmesi, yani hukuk sisteminin içerdiği normların o toplumun kültürel ve sosyal nitelikleri ile bağdaşıp bağdaşmadığının incelenmesi ve bu açıdan kontrol edilmesidir.

Bu genel bakıştan sonra, istihsan metodunun analizi ışığında bu söylediklerimize bir nebze açıklık getirmeye çalışacağım.

İstihsan sözlükte “husn” kökünden türetilmiş olup iyi/ güzel bulmak, iyiliğine/ güzelliğine inanmak anlamına gelir. Terim olarak **istihsan**; fakihin bir meselede kıyastan vazgeçip -daha kuvvetli bulunduğu bir delil/ gerekçe (“vech”) sebebiyle- başka bir hüküm vermesini ifade eder. Bazı tanımlarda “kıyastan vazgeçme” yerine “benzerlerinde (nezâir) verilen hükümden” vazgeçme şeklinde ifade edilir. Burada iki sorunun cevaplandırılmasına ihtiyaç vardır: Birincisi; “kıyastan veya benzerlerinde verilen hükümden vazgeçme” ne demektir? İkincisi; “daha kuvvetli delil/ gerekçe” ile kastedilen ne? Bunlar açıklandığında belli başlı istihsan türleri/ tipleri de açıklık kazanmış olur.

Önce birinci soruyu cevaplandıralım:

Kıyastan veya benzerlerinde verilen hükümden vazgeçme diye ifade edilen durumları iki başlığa ayırmak mümkündür:

a) Fıkıh usulünde bilinen anlamıyla, yani tikelden tikele geçiş şeklindeki kıyasın verdiği sonuçtan/ çözümden vazgeçmek. İşin gerçeği şu ki bu durumda kıyastan değil, o meselede ilk hatıra gelen benzerlikten vazgeçilip başka bir benzerlik esas alınıyor ve yine kıyas yapılıyor; ilk kıyas işlemine “açık (zâhir) kıyas”, ikincisine “gizli (hafî) kıyas” deniliyor; bu şekilde hüküm veremeye de “gizli kıyas istihsanı” adı veriliyor.

b) Naslarda yer alan veya fıkhıta yahut mezhepte kabul gören yerleşik bir genel kuraldan veya hükümden vazgeçmek. İstihsan delilini kullananlar bu kuraldan/ hükümden de “kıyas” diye söz ediyorlar. Fakat burada fıkıh usulünde bilinen anlamıyla, yani tikelden tikele geçiş anlamında değil, tümelden tikele geçiş anlamında bir kıyas kas-

tediliyor. İşte karşılaşılan meselenin böyle bir kuralın/ hükmün kapsamı dışında tutulmasına kanaat getirilince, bu yönde hüküm verilmesinin delillendirilmesine ihtiyaç duyuluyor ve yapılan işlem, dayatılan gerekçeyle göre değişik isimlerle anılıyor.

İkinci soruya, yani “daha kuvvetli delil/ gerekçe” ile kastedilenin ne olduğuna gelince:

Yukarıda zikrettiğimiz birinci başlıkta sözünü ettiğimiz istihsan tipinde kıyastan vazgeçmenin gerekçesi şöyle açıklanır: Biçimsel olarak bakıldığında ilk kıyas daha belirgindir, ilk hatıra gelen odur; fakat hükmün amacı açısından bakılırsa ikinci kıyas daha kuvvetlidir (Serahsî birincisi için “mâ da’ufe te’sîruh”, ikincisi için “mâ kavâ eseruh” ifadesini kullanır). Belirtelim ki istihsan adı verilse de, Hanefî usulcüler bunda gerçekte bir kıyas işleminin söz konusu olduğuna dikkat çekerler.

İkinci başlıkta ele aldığımız genel kuraldan/ hükümden istisna şeklindeki istihsan örnekleri ise fıkıh ve usul literatüründe değişik gerekçelerle açıklanır. Öne çıkan gerekçelere göre değişik istihsan tiplerinden söz edilir; gerekçe o meseleye dair özel bir nas ise yapılan istihsan “istihsânü’n-nass”, icma ise “istihsânü’l-icmâ”, örf ise “istihsânü’l-’urf”, zaruret ise “istihsânü’d-darûra” adıyla anılır. İstihsan tiplerini bir arada ele alarak gerekçelere toplu bakış yapan yazarlar birinci başlıkta zikrettiğimiz “istihsânü’l-kıyâsi’l-hafî”nin gerekçesini ise “gizli kıyas sebebiyle” şeklinde ifade ederler.

Bu arada bir hatırlatma yapmam gerekiyor: Hanefî usulcüler, yazılı hukuk sistemlerinde kanunların anlam bakımından uygulanması bağlamında “hâkimin takdir yetkisi” diye ifade edilen durumlara karşılık gelen bazı fikhî değerlendirmeler için de istihsan tabirini kullanırlar; fakat bunun ihtilaf konusu olan istihsan kavramının çerçevesi dışında olduğunu vurgularlar. Mesela nafaka hükmü âyet tarafından vazedilmiş, fakat bunun miktarının takdiri müçtehide/ hâkime

bırakılmıştır. Şu hâlde burada istihsan tipleri derken bu anlamdaki istihsanı kapsam dışında tuttuğumuza dikkat edilmelidir.

İstihsanla ilgili analizlerimize ışık tutması açısından “gizli kıyas istihsanı” ile “**genel kuraldan/ hükümden istisna şeklindeki istih-san**” tipleri için bazı örnekleri hatırlamamız faydalı olur.

“Gizli kıyas istihsanı” için usul öğretiminde yararlanılan örneklerden birini ele alalım: Hanefî mezhebinde, bir tarım arazisinin satım işlemine konu edilmesi durumunda, şayet sözleşme sırasında tasrih edilmemişse, irtifak hakları sözleşme kapsamına dahil sayılmamaktadır. Diğer taraftan bir tarım arazisinin icâre işlemine konu edilmesi durumunda, sözleşme sırasında tasrih edilmiş olmasa bile, irtifak hakları kendiliğinden sözleşme kapsamına dahil sayılmaktadır. Bu, Hanefî mezhebinde yerleşik bir hükümdür.

Peki, söz konusu arazinin vakıf tasarrufuna konu edilmesi durumunda hüküm ne olmalıdır? Hanefî fakihler öncelikle vakıf ile satım arasında benzerlik kurulması gerektiğini düşünürler. Niçin? Çünkü her ikisi de ferağ muamelesidir. İşleme konu olan mebî’ (tarım arazisi), işlemi yapanın mülkiyetinden çıkmaktadır. Sonra diyorlar ki; evet bu celî (açık) bir kıyastır, ama hükmün amacı bakımından bu benzerlikte bir zaaf vardır. Buna karşılık ilk bakışta hatıra gelmeyen vakıf ile icâre arasındaki benzerlik hafî (gizli) olsa da kıyasta bu benzerlik esas alınmalıdır. Çünkü celî benzerlik için şeklî yönünü açıklamakta, hafî benzerlik ise işin özüne inmektedir.

Şöyle ki: İcâre akdinde amaç, müste’cirin me’curdan istifâde etmesidir. Oysa vakıf muamelesinde amaç “mevkufun leh”in vakfedilenden yararlanmasıdır. Gerek icâre gerekse vakıfta, işlemten yararlanacak olanların (müste’cir, vakıf lehtarı) mülkiyet kazanma gibi güçlü bir hak elde etme durumu yoktur, onlar sadece yararlanma hakkı elde etmektedir; irtifak hakları dahil olmazsa bu yararlanma eksik kalır. Öte yandan satımda alıcı satım konusu mal üzerinde tam tasarruf yetkisi elde ettiği gibi, istese bu hakların sözleşme kapsamı-

na dahil edilmesini talep edebilir; vakıf lehtarının ise böyle bir imkânı bulunmamaktadır.

Konuyla şeklî açıdan bakılacak olursa, son tahlilde burada yapılan usûlî işlem tikelden tikele geçiş şeklindeki bir kıyastan ibarettir. Nitekim bazı usulcüler buna istihsan denmesinin yanlış anlaşılması için bu noktaya özellikle dikkat çekerler. Fakat bizim esas aldığımız açıdan bakılırsa, yani işin metodolojik yönü, buradaki hukukî tefekkürün arka planı incelenirse görülür ki, Hanefi fukahası doktrin içindeki tutarlılığı kontrol etme amaçlı bir zihni faaliyet yürütmektedir.

Evet, hukukun mantıkî sıhhati açısından vakıf işleminin satım sözleşmesine benzetilmesinde sorun görülmeyebilir; fakat hükmün amacı; hakkaniyet düşüncesi, pratik mülahazalar, hukukun sosyal ve kültürel sıhhati bakımından fakihi rahatsız eden bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Genel kuraldan/ hükümden istisna şeklindeki istihsan” tiplerinden “**nas sebebiyle istihsan**” için verilen örneklerden birini hatırlayalım:

Naslardan çıkan genel hükme göre, belirlenen süre içerisinde oruç yasaklarından birinin gerçekleşmesi durumunda oruç bozulur. Fakat özel hüküm içeren bir hadis-i şerifte oruçlunun unutarak yemesi durumunda orucunun bozulmayacağı bildirilmiştir. Genel olarak fakihlerin böyle bir durumda söyleyebileceği kestirme sonuç bellidir: Burada özel bir nas tarafından yapılmış bir istisna söz konusudur; unutarak yiyen kimsenin orucu bozulmaz. Hanefiler de bu sonuç hakkında farklı düşünmüyorlar. Ama onlar, fikhî hükümler örgüsü içinde dikkat çeken doku farklılığı varsa ona özel bir izah getirme ihtiyacı duyuyorlar. Bu metodolojik izahı şöyle özetlemek mümkündür:

Orucun rüknü “imsâk”tır, yani oruç süresi içerisinde oruç yasaklarından kaçınmaktır. Eğer oruç yasaklarında -unutarak da olsa- bir ihlal meydana gelirse, o rükün yok olur, yani artık orucun varlığından

söz edilemez. Ancak bu durumla ilgili özel bir nas bulunduğu için orucunun bozulmadığına hükmedilir. Görüldüğü gibi burada iç tutarlılık kaygısı taşıyan fakihin böyle bir meselede niçin farklı hüküm verildiği sorusuna gerekçeli bir cevap sunma çabası söz konusudur.

Bir başka anlatımla; aynı konudaki fikhî hükümlere bütüncül bakış yapılarak **mantıkî sıhhat kontrolü** gerçekleştirilmekte, bu açıdan sorunlu görünen durumlar varsa bunların gerekçesi özel bir vurgu ile ortaya konulmaktadır. Meselâ Şâfiî fakih aynı sonucu (bu durumda orucun bozulmadığını) söyler; fakat böyle bir izah yapmayı gerekli görmez. Bu bir metod meselesidir. Bu yaklaşımın Hanefîlerin belirli özellikler açısından ortak kümelerde birleştirilebilecek fikhî hükümleri kurallaştırma ve bu anlayışa dayalı kavramlaştırma eğilimiyle temâyüz etmeleri ile yakından ilgili olduğu söylenebilir.

Malikîlerin de mezhep fikhının iç tutarlılığının yani mantıkî sıhhatinin denetlenmesine özel önem atfetmenin göstergesi sayılabilecek metotları kullanma hususunda istihsan dışında da Hanefîlerinkine benzer tavırlar sergilediklerinin örnekleri mevcuttur. Bu bağamda İmam Mâlik'in İslam teşrîinin genel ilkelerine veya mezhebin temel kabullerinden olan “Amel-i Ehl-i Medine”ye uymadığına kani olduğu bazı haber-i vâhidlerle amel etmemesini hatırlayabiliriz. Dolayısıyla istihsanın en fazla eleştiri alan tipi olan istihsânü'n-nassın bile mantıkî sıhhati kontrol amacıyla irtibatlı olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

“Genel kuraldan/ hükümden istisna şeklindeki istihsan” tiplerinden “**örf sebebiyle istihsan**” için verilen bir örneği gözden geçirelim:

İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde edimlerde bilinmezliğin (cehalet) bulunmaması gerekir. Fıkıh eserlerinde o günün şartlarında öne çıkan hamamlarda yıkanma meselesi bu açıdan incelenmiş, bir tür isti'câr olarak nitelenen bu akdin kurala göre geçersiz sayılması gerektiği ifade edilmiştir. Niçin? Çünkü gerek kullanılacak suyun mik-

tarı ve hamamda kalma süresi gerekse buna ödenecek bedel belirli değildir. Ödenecek bedel sabitlense dahi diğer edimde yine bilinmezlik bulunmaktadır. Fakat uygulamaya bakıldığında toplumun kültürel ve sosyal yapısının bunu çoktan kabullendiği, örf haline geldiği gözlemlenmiştir.

Peki nassa aykırı olan birtakım uygulamaları toplum kabullense dahi, fakih “kıyasa aykırı olsa da onu istihsanen kabul ediyorum” diyebilir mi? Elbette hayır. Fakih burada akdi ifsâd edenin ne olduğunu inceler. Mesela, burada bilinmezliğin (cehalet) fesad sebebi sayılmasındaki gerekçe, bu durumun taraflar arasında nizaa yol açma ihtimalinin güçlü olmasıdır. İşte bu sebeple bu yasak vardır. Yoksa işin özüne ilişkin bir yasak söz konusu değildir. Öyleyse bu yapılan, tamamen yasağın temelinde yer alan gerekçeyi tahlil etmeye dayanmaktadır. Sonuç olarak fakih, doktrinindeki bir hükmün toplumdaki ihtiyaçlarla, sosyal ve kültürel yapıyla uyumlu olmadığını tespit ediyor; sonra araştırdığında örf delilinden yararlanarak nizaa yol açma sakıncasının ortadan kalktığını yani yasağın asıl gerekçesinin söz konusu olayda varlığını yitirmiş olduğunu belirliyor ve “bu akit kıyasen (kurala göre) geçersiz olmakla birlikte **istihsanen geçerlidir**” sonucuna ulaşıyor.

Günümüzde gerek bu akit gerekse bilinmezlik noktaları içeren birçok akit bu gerekçeye binaen caiz görülmektedir. İşin konumuzu ilgilendiren yönü ise, özellikle “örf sebebiyle istihsan”ın hukukun sosyal ve kültürel sıhhatini kontrol işlevini yerine getirdiğinin açıklıkla görülmesidir. Bazı eserlerde bu mesele, öteden beri uygulanageldiği halde hiçbir müçtehidin karşı çıkmamış olduğu, dolayısıyla bunun cevazı hususunda icmâ meydana geldiği şeklinde bir izah yapılarak, “istihsânü’l-icmâ”nın örneği olarak zikredilir.

Usul öğretiminde pek yer almayan bazı istihsan örnekleri vardır ki bunlar iyi incelendiğinde; istihsanda **hukukun etik sıhhatini kontrol** işlevinin öne çıktığı belirgin bir biçimde müşahade edilebilir.

İmam Ebû Yusuf'un Kitâbu'l-Harâc'ında konunun bu yönüne ışık tutan bir örnek mevcuttur. Önce şu hususları göz önünde tutmamız gerekiyor: Zengin bir kadın düşünelim, hayatından ümit kesmiş, fıkıh terimiyle maraz-ı mevt (ölümle sonuçlanan hastalık) halinde bulunuyor ve bir sebeple kocasının mirasçı olmasını istemiyor. Akla ilk gelecek çözüm, evlilik bağının bir şekilde sona ermesini sağlamak olabilir. Fakat zamanında tevîz-i talâk kararlaştırılmamışsa talâk yoluna başvurması mümkün olmaz. Muhâlea yapalım dese mantıken koca buna razı olmaz. Mahkemeden tefrik talebinde bulunacak olsa Hanefî mezhebinde bu husus sıkı şartlara bağlıdır. Yani sonuç itibarıyla hukuken geçerli yöntemlerle amacına ulaşması mümkün görünmüyor. Fakat kadın bir kurnazlık yapıp -maâzallah- "dinimden döndüm" deyiveriyor. Sonuç ne olur? Olağan durumlarda fikhî kurallar silsilesi kocanın mirasçı olamaması sonucunu doğurur. Çünkü kadının dinden çıkmasıyla nikâh bağı sona erer; nikâh bağı sona erince mirasçılık sebebi de ortadan kalkmış olur. İmam Ebû Hanîfe de kıyasen (kurala göre/ normal şartlarda) kocanın mirasçı olamayacağını söylüyor; fakat "istihsanen mirasçı olacağına hükmederiz" diyor, ki İmam Ebû Yusuf kendisinin de bu kanaatte olduğunu belirtiyor. Onlara bunu dedirten gerekçe gayet açıktır: Kadının kanuna karşı hile yolunu tutmuş olması. Kuşkusuz İslam'ın ilkeleri ile bağdaşmayan böyle bir yola girilmesi fakihin vicdanını rahatsız eder. Katı bir şekilde hukukun uygulanması durumunda, sonucun hukuk sistemini yaralayacağını, ahlâkî tutarlılığının zedeleneceğini dikkate alarak, olağan durumlardakine (kıyasa) aykırı bir hüküm verir. İşte Hanefî fakihler böyle durumlar için de istihsan terimini kullanmaktadır. Bu gibi örneklerde istihsanın hukukun etik sıhhatini kontrol görevini üstlenmiş olduğu açıktır.

Son olarak şu örneğe bakalım: Bilindiği üzere sefeh yani harcamalarda tedbirsizlik, fakihlerin çoğunluğuna göre bir hacr sebebidir. Sefihe niçin hacr konuyor? Serbest bırakılsa, malı mülkü üzerinde dilediği gibi tasarruf etmesine müsaade edilse, bir süre sonra herkese

el açar duruma geleceği biliniyor da ondan. Bunun pratik sonucu nedir? Yasaklanan nedir? Mesela onun namaz kılmasına, hacca gitmesine, ticari tasarruflarda bulunmasına mâni bir durum yoktur, ama teberra muamelesi yapamıyor. Yani mal varlığında artış meydana gelmeksizin mal varlığında eksilme meydana getirecek hukuki tasarruflarda bulunamıyor.

Ama daha özel bir durumla ilgili bir soru ile karşılaşılıyor: Vakfın lehtarı kendisi olsa, sefihin vakıf muamelesi yapmasına müsaade edilemez mi? Hanefî fakihler bu hususta şöyle düşünüyorlar: Kıyasa (yerleşik kurala) göre hükmedilecek olursa, buna olumsuz cevap verilmesi gerekir. Ama dikkatli bir inceleme yapıldığında görülür ki, hükmün konuluş amacı bu kişi bakımından geçerli değil, çünkü mülkiyetin ferağı muamelesi ona zarar vermeyecek, aksine yarar sağlayacak, bir anlamda onun müktesep hakkı olarak hayatı boyunca ona destek olan bir maddi gelir sağlamış olacak. O halde istihsanen buna cevaz verilmelidir. Dikkat edilirse, burada kıyasa göre verilegelen hükümde ısrar edilmesinin hükmün amacına hizmet etmeyeceği fark ediliyor, bir yandan pratik ihtiyaçlar (maslahat), diğer yandan bu kişiyi katı kuralların kurbanı yapmanın ahlakî değerlerle ve hakkaniyet düşüncesiyle bağdaşmayacağı dikkate alınıyor ve İslam teşrîinin ruhuna daha uygun çözüme yöneliniyor. Hanefi fakihler böyle durumlar için de **istihsan** terimini kullanıyorlar. Bu gibi örneklerde istihsanın bir yandan hukukun sosyal ve kültürel sıhhatini, diğer yandan etik sıhhatini kontrol görevini üstlenmiş olduğu görülmektedir.

Esasen istihsan zengin muhtevalı bir kavram/ delil olup bu sohbetimizde istihsanı bütün yönleriyle ele almayı ve değerlendirmeyi hedeflemiş değiliz. İstihsan örneklerinden geniş bir yelpaze oluşturup bunların özel analizlere tâbi tutulması, bu yolla terk edilen çözümlerin terk edilme gerekçelerinin analiz edilip bu kavramın arkasındaki düşünce evreninin keşfedilmeye çalışılması kuşkusuz hukuk tefekkürü açısından yeni ufuklar açılmasını sağlar. Fakat bizim bu oturumda maksadımız, istihsan örneği üzerinden fıkıh düşüncesi ve fıkıh araş-

tırmaları bakımından hukuk metodolojisinin önemine dikkat çekmek-ten ibarettir. Bununla birlikte istihsan kavramının/ delilinin gerek biçim gerekse öz itibarıyla iyi teşhis edilebilmesi açısından şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtmemiz yararlı olur:

- İstihsan, hükmü bilinmeyen bir meselenin hükmünü elde etme (çözüm üretme) metodu değil, aksine bir meselenin benzerlerinde uygulanan hükümden -belirli gerekçelerle- vazgeçme (“*el-’udûl ‘ani’n-nezâir*”) metodudur.

- Bu özelliğinin tabii bir sonucu olarak, istihsandan söz edilebilmesi için mutlaka onun karşıtı olan (kendisinden vazgeçilen) bir çözümün bulunması gerekir. Bu karşıt çözümler için kullanılan ortak terim “**kıyas**”tır. Fakat bu bağlamda kıyas kelimesi yer yer fıkıh usulünde bilinen tikelden tikele geçiş anlamındaki kıyas ile ulaşılan çözüm kastedilse de, çoğu zaman daha başka anlamlarda kullanılır. Usul öğretiminde ağırlıklı olarak üzerinde durulan anlam **tümelden tikele geçiş** anlamındaki kıyastır. Bu da çoğu zaman naslarda ifadesini bulan veya mezhepte kabul gören genel bir kural veya hükümdür. Modern hukuk incelemelerinde bunlardan ilki “kanunî kıyas”, ikincisi “hukukî kıyas” olarak adlandırılır. Bunların yanısıra, vazgeçilen çözümleri belirtmek üzere kıyas kelimesinin başka durumları da ifade eden değişik kullanımları vardır. Mesela irade beyanları yorumlanırken bir kimsenin sözünden örf ve âdete göre ilk anlaşılan manaya kıyas denmekte, bu sözün belirli gerekçelerle başka manaya hamledilmesi istihsan olarak anılmaktadır.

Dikkatle izlediğiniz için çok teşekkür ederim.

FIKİH VE DİL SORUNU

Prof.Dr. Mehmet ERDOĞAN

M.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Emekli Öğretim Üyesi

Prof.Dr. Mehmet ERDOĞAN

1956'de doğdu. Develi'de başladığı İmam Hatip Okulu'nu devlet yatılı imkânlarıyla Kayseri'de tamamladı. 1979'da Erzurum İslâmî İlimler Fakültesi'nden mezuniyetini takiben Aralık kazasında müftülük görevine başladı. Ardından Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Haseki Eğitim Merkezi 3. Dönem İhtisas Kursunu tamamladı (1983). M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans ve doktora yaptı (1989). 1984 yılında görevlendirildiği İlahiyat Fakültesi'nde 13 yıl Arapça okutmanlığı yaptı. 1995'de Doçent, 2001'de Profesör oldu. 2019'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden emekli oldu.

2012'de bu yana bilgi, duygu ve mizah içerikli **garibce.blogspot.com** adresinde yazılar yazmaktadır.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1- *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (Doktora Tezi), İstanbul, XI. Basım 2019.
- 2- *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, VI. Basım, İstanbul 2019.
- 3- *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, VII. Basım, İstanbul 2019.
4. Ebû İshâk Şâtıbî, *el-Muvâfakât (İslâmî İlimler Metodolojisi)*, I-IV, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1990-1992.
5. Şah Veliyyullah Dihlevî, *Huccettullahi'l-Bâliğa I-II*, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
6. *Tesettür Meselesinden Türban Sorununa*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.
7. *Fıkıh İlmine Giriş*, DEM (Değerler Eğitimi Merkezi) Yayınları, İstanbul 2009.
8. *Torosoğlu Garibce Divanı Garibce Yazmış Diyeler* (Manzum), Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.
9. Maturîdî, *Tevîlât Tercümesi* (10. ve 17. Ciltler), Ensar Neşriyat, İstanbul 2019.
10. *İslam Düşüncesinde Siyaset Etmenin Temelleri: Yeryüzü Halifeliği*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019.

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bizi, sizlerle buluşturmaya vesile olan değerli müdürümüze teşekkür ediyorum. Mezun olduktan sonra bu benim ikinci defa burada sizlerle buluşmam. Sizler derken Haseki'yi dönemler değişse de hep aynı devam eden bir süreç olmuş olarak görmüş olduk yani. Ben de doğrusu sevakerek kabul ettim. Hocam dün aradı, bugün işte sizinle karşı karşıyayız, yüz yüze. Ne anlatayım diye düşündüm ve dedim ki konu “makâsıd” olsun. Hocam da çok genel bir konu olduğunu söyledi. Biraz düşüneyim dedim o zaman. Sonra arayıp dil sorunu olsun mu dedim? Yani “Fıkıh ve dil sorunu”. O da olsun, iyi olur dedi. Böylece anlaştık. Anlaştık ama sonuçta ben ne anlatacağımı hâlâ bilemiyorum...

Demin abdest alırken bir ipucu bulsam oradan sarmaya başlasam derken aklıma bir espri geldi. Adamın birisine ne sorsalar lafı dolandırır pireye getirir ve hep pireyi anlatırmış. Pireye gelince der, o konuyu çok iyi bildiği için ondan sonra artık anlatır dururmuş. Demişler ki: “Biz buna balığı soralım. Balıkta nasıl olsa pire olmaz.” Adam da demiş ki: “Balık suda yaşayan bir canlıdır. Eğer o da karada yaşasaydı onda da pire olurdu, pireye gelince...”

Şimdi bende doğrusu bu espriyle aklıma “şecere-i tayyibe” geldi. Dedim ben oradan tutarım, sarmaya başlarım, Allah ne veriyse artık...

Vaktiyle bu konuyu nüve halinde *Fıkıh İlmine Giriş* adlı kitapçıkta da “Fıkıh ve Diğer Temel İslam Bilimleri”¹⁸¹ başlığı altında yazmaya çalışmıştım. Konuyu İbrahim Suresi’nin 24-25. ayetleri üzerinden sunmaya çalışacağım.

Kuran-ı Kerim’in özelliklerinden bir tanesi de bolca temsile (metafor) yer vermesidir. Mesel ve model üzerinden bir anlatım biçimi vardır. Bu muhataplar üzerinde fevkalade bir etki oluşturuyor. Tabi bizim temel metinlerimizde verilen bu kabilden örnekler bakıldığında bunların kahir ekseriyetinin tarım ile ilgili olduğu görülür. Bu İncil’de de, Tevrat’ta da, Kuran’da da, hadislerde de böyledir Çünkü toplum tarım ile haşır neşir idi. Dünyanın öküzün boynuzlarının ucunda olduğu algısı vardı. Ama bu algı tarım gerçekliği üzerine kurulu idi ve doğru idi. Tarım olmasa ya da kuraklık ve bunun sonucunda yaygın kıtlık olsa, bu tarımla geçinen dünyanın kıyameti demektir. Böyle bir ortamda verilen örnekler de elbette tarım ile ilgili olacaktır. Bahsedeceğimiz âyetle verilen örnek de tarımdandır. Bir ağaç üzerinden örnek verilmiştir. Âyet-i kerime şöyledir:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾ تُوْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثِّلَتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

“Allah’ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmuş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır.” (İbrâhîm 14/24-26).

Bu ayette ‘kelime-i tayyibe’, ‘şecere-i tayyibe’ gibidir deniyor. Yani mücerret, soyut bir kavram olan Kelime-i Tayyibe somut görkemli bir ağaç üzerinden anlatılmak isteniyor. Kelime-i Tayyibe (hoş söz) ne olabilir? Mesela *İ’la-yı kelimetullah* dediğimiz zaman ne anlıyoruz? Bu, Allah’ın kelimesinin yüceltilmesi demektir. Buradaki keli-

¹⁸¹ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh İlmine Giriş*, II. Basım, İstanbul 2012, s. 18.

meden maksat elbette dindir. Zikrû'l-cüz irâdetü'l-küll kabilinden bir mecaz vardır. Dolayısıyla Allah'ın kelimesi demek Allah'ın dininin yüceltilmesi demektir. Buna göre *Kelime-i Tayyibe* yani Allah'ın dini *Şecere-i Tayyibe* gibidir.

Ayette Allah şecere-i tayyibenin evsafını veriyor. Aslında herkes ağacın nasıl olduğunu, ne olduğunu bilir. Hatta resmini bile yapabiliriz. Burada bahsedilen “asluhâ” yani onun dibinden maksat ağacın kökleridir, onlar yerin altındadır ve görünmüyor. “Fer’uhâ” ise ağacın göğe ağmış olan gövde ve dallarıdır. Bu dalların her ucunda da ağacın yemişi vardır. Allah bunun için ise “*ükül*” kelimesini kullanmıştır.

Burada ağacın üç unsuruna değinilmiş oldu: “*Asıl*” (ç. *usûl*) yani kökler, “*fer*” (ç. *Furû*) yani o köklerden dışarı vuran gövde ve dallar, “*ükül*” yani ağacın meyvesi/yemişi.

Allah dinini öyle bir ağaç örneği üzerinden anlatıyor ki aslında o şey her gün bakımını yaptığınız ve geçiminizin medarı olan bir şey oluyor. Biz burada hayatın içinden olan bir örnekten bahsediyoruz. Bugün biz din namına insanlara hitap ederken maalesef aynı şekilde onlara kendi hayatlarının içinden hitap edemiyoruz. Çünkü bugün dahi bizim verdiğimiz örneklerin hemen hepsi hâlâ tarım toplumuna ait. Biz insanlara tarım toplumuna ait örneklerle ulaşmaya çalışıyoruz, onlar da anlamıyorlar, çünkü hayatlarında bir karşılığı yoktur. Biz Allah Teâla'nın sünneti üzere hareket edecek olsak ancak o zaman başarılı oluruz. Allah bize burada ağaç ile hitap etmiş yani hayatımızın içinden bir örnek vermiştir. Bizim de **Sünnetullah'a uygun hareket** etmemiz için bugünkü nesle onların hayatlarının içinden örneklerle hitap etmemiz gerekiyor.

Ayete dönelim: Ağacın dibi sapa sağlamdır. Ağacın bu boyutu toprağın altında görünmeyen kısımdır ama yine de var olan, varlığından asla kuşku duyulmayan bir şeydir. Üzerinde yükselen kısım da zaten onun varlığının kanıtı olmaktadır.

Dinin tümü, bütün boyutlarıyla **insana bir cevap** olmak üzere gelmiştir. Şu hâlde din ve bütün boyutları ile insan karşılaştırıldığı zaman her ikisinin de birebir örtüşmesi gerekir. Buna göre insanın hangi boyutu bu sapa sağlam olan asla tekabül eder? Elbette ki kökler, insanların inançlarına tekabül eder. Nasıl ki ağaç kökleriyle toprağa tutunuyor, oradan besleniyorsa insan da inançlarıyla Allah’a bağlanır ve oradan beslenir, gücünü kuvvetini O’na bağlı olan inancından alır. “*La havle ve la kuvvete illa billah*” derken insan olarak bütün güç ve kudretimizi imanla bağlandığımız Allah’tan alıyoruz demiş oluyoruz. Yaptığımız her işin başında “*Bismillah*” derken, kendisine iman ettiğimiz, irade ve kudretiyle varlığımızı sürdürdüğümüz “Allah ile” ya da “Allah adına” demiş oluyoruz.

Inançların kök saldıği yer kalbimizdir. Şimdi siz bu inançları oraya koyduğunuz zaman bu inançları orada etkisiz bir hâlde tutabilir misiniz? Yani bir şekilde inandığınız ve kalbinize yerleşen bir inanç, öylece orada durabilir mi, yoksa illaki toprağın altına düşen herhangi bir tohumun belli bir ortam oluştuktan sonra çimlenip dışarıya çıkarak sürgünler vermesi gibi onun da dışarıya vurması gerekir mi? İlla ki vurur. Peki, nasıl vurur? Önce küçük bir filiz olarak toprağı yarar, derken büyür büyür, kocaman bir ağaç olur ve vakti gelince de meyve vermeye başlar. Peygamberimizin bir hadisini burada hatırlamak gerekir:

الإيمان بضْعٌ وسبعونَ أو بضْعٌ وستونَ شعبةً. فأفضلُها قول لا إله إلا الله. وأدناها إمطةُ الأذى عن الطريق. والحياءُ شعبةٌ من الإيمان

“İmanın yetmiş ya da altmış küsur dalı vardır. En üstünü “La ilahe illallah” sözü, en alt derecesi, yoldaki rahatsızlık veren şeyleri gidermektir. Utanma da imanın bir dalıdır.”¹⁸²

Bu hadiste denilmek isteniyor ki kalpte yer eden iman çekirdeğinden pek çok dal fışkırıyor. Bunların en yüce mertebesi özümüzdeki bu inancı dilimiz ile de bütün insanlığa haykırmamız ve kim olduğu-

¹⁸² Müslim, “İman”, 35.

muzu, kimliğimizi ortaya koymamızdır. İşte bu, dışa vuran sürgünler içinde en önemlisidir. Bu, özümüzü Hakk’a ve mutlak hakikate tanık kılmaktır (şehadet). Bu itibarla da şehadet, özümüzdeki imanın dışa vurması tezahürlerinin en yücesi olmaktadır. Hadiste ifade edilen imanın dışa vuran diğer bir sürgünü de; mesela yoldan giderken bak-tınız ki orada insanları rahatsız eden bir nesne var ve siz o nesneyi izale ediyorsunuz. İşte bu bile sizin imanınızın dışa vuran tezahürle-rinden biri oluyor. Bir başka hadiste de; “Bir Müslüman hayvan bo-ğazlayacağında ister besmele çeksın ister çekmesın onu Allah namı-na boğazlar.”¹⁸³ buyruluyor.

Bu ve benzeri diğer hadislerden de anlaşıldığına göre, insanın içselleştirdiği bir imanı varsa bütün eylemleri bu iman ile bağlantılı olur. Dolayısıyla sizin kalbinizin derinliklerine kök salmış inançlarınız orada kalmaz, illaki eylem olarak dışa vurur.

Biz bu eylemleri/insanın fiillerini kendi içerisinde tasnif edip sı-ralamışız. Buna göre önce kişinin kendi özü ile Allah arasında olan davranışları, **yaratıcısına karşı hukuku** gelir. Bunları ibadet olarak diğerlerinden ayırmış ve öncelikli kılmışız. Bunlarda taabbudîlik esastır. İfası, talep edilmiş şekline bağlıdır.

Sonra demişiz ki kişi tek başına hayata devam edemez, ancak bir aile içerisinde hayatını devam ettirebilir. Onların da birbirine karşı davranışları, hak ve hukukları vardır. Bu kısımdan olan hak ve hukuka da **aile hukuku** demişiz. Sonra da bu hak ve sorumluluklar halkasını yakın akraba ve komşulardan başlayarak en sonunda tüm insanlığı kucaklayacak şekilde genişletmişiz.

Sosyal birer varlık olarak bizler, tek başımıza hayatımızı sürdü-remeyiz, ihtiyaçlarımızı karşılayamayız. Bu itibarla aramızda gizli bir elle hikmetlice yönetilen bir iş bölümü olması gerekir. Bunun sonucu olarak da birbirimizle olan muamelelerimiz söz konusu olur. Kiminde

¹⁸³ المسلم يذبح على اسم الله سَمَى أو لم يُسمَ

İbnu'l-Mulakkan, *Hulâsatu bedri'l-münîr*, II, 375; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, 4/182))

alır, kiminde veririz. Yerine göre aramızda niza çıkar. Bunların da bir mekanizma ile giderilmesi gerekir.

Genelde başkalarıyla olan ilişkilerimiz, davranışlarımız şeklinde belirip ortaya çıkan bu kabilden olan eylemlerimizi de en geniş şekliyle “**muâmelât**” adıyla isimlendirmişiz.

Şimdi bütün bu inançlar ve onlardan beslenen davranışların illa ki semere şeklinde tabii sonuçları olacaktır. Bunlar aynı zamanda öncekilerin nihaî amacını da oluşturacaktır. Bunlar ağaca nispetle “**ükül**”/ meyve gibidir. İnsanın bu kabil semerelerine ise “**erdemler**” denilir. Bunlar insanın **ahlâkî** yönünü oluşturur.

Mesela ailede eşinize ve çocuklarınıza karşı görevlerinizi yerine getirdiyseniz ve bunları inancınızdan beslenmiş bir şekilde yaptıysanız; Peygamberimizin Cibril hadisinde “ihسان”¹⁸⁴ adını verdiği erdemlerin size ulaştırılması tabii/ doğal bir sonuç olacaktır. Mesela namazınızı inanç ile kıalarsanız bunun ihlas, huşu vs. gibi erdemleri sizde oluşturması beklenir. Ne demiş Yunus Emre:

“Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil.”

Bu dörtlük; “Şüphesiz namaz her türlü çirkin ve yadırganıcı şeylerden alıkoyar”¹⁸⁵ ayetinin Yunusça ifadesi olmaktadır.

Yani Yunus, eğer abdest adına yaptığın bu el yüz yıkamalar, namaz kılma adına yatıp kalkmalar seni “Beni anmak/zikir için namaz kıl!” ayeti fehvasınca O’nunla hemhal olma hâline ulaştırmayacak ise, her an seni davranışlarında sanki Allah görüyormuş gibi hareket ettirmeyecek ise; neden öyle yatıp kalkıyorsun ki... demiş oluyor. Müs-

¹⁸⁴ Müslim, “İman”, 8.

¹⁸⁵ أَتْلُ مَا أَوْحَى إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ
“Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah’ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.” (Ankebût 29/45).

lûmanlığın ayrıcalığı nerededir o zaman? Herkes yüzünü yıkıyor; sporcular senden benden daha çok spor yapıyor, daha çok duş alıp yıkıyor, bir sürü şınav çekiyorlar. Sen ise sadece birkaç defa yatıp kalkıyorsun yani onun bu kadar uğraşısı ile seninki aynı olacak ise - yani senin bu yaptıkların seni o zikir hâline, amaç olan huşu hâline ulaştırmayacaksa- niye boşuna uğraşıp duruyorsun?

Mesela oruç tuttun ama hâlâ gıybet ediyorsun, onun bunun dedikodusunu yapıyorsun, laf getirip götürüyorsun! O zaman neden aç kaldın ki? Allah'ın senin aç susuz kalmana ihtiyacı mı vardı? Üstelik de orucunu ona buna kızmaya bahane kılıyorsun. Öyle ise mutlaka imandan beslenen/ beslenmesi gereken bu davranışlarımızın tümünün bizi nihai olarak erdemlere ulaştırması lazımdır. Allah, ağacın her an meyve vermesinden bahsederken burada Müslümanı kast ediyor.

Burada şöyle bir sorun var; bu aynı zamanda modern bir problemimiz olmaktadır: Bizim bu davranışlarımızla ilgili dünyamızda bir ayırımın imkânı var mıdır? Mesela; burası Allah'ın alanı olsun, şurası da Kayser'in alanı olsun diyebilir miyiz?

Bizim temel metinlerimizde ve özellikle de bu şecere-i tayyibe benzetmesi üzerinden anlatımda böyle bir imkân gözükmüyor. Çünkü siz ağacın herhangi bir dalının en ücra yaprağını bile tutsanız, onun tutunduğu incecik bir dal, o dalın tutunduğu bir kol, kolun tutunduğu gövde ve nihayet gövdenin de illaki köklere bağlandığı görülüyor. Yani bu anlamda hiçbir davranışımızın inançlarımızdan ayrılması mümkün gözükmüyor. Yapıp ettiğimiz her bir eylemin özünü, aynen yapraklara ve dallara hayat veren özsuğu gibi, imanımızın oluşturmaması gerekiyor.

Bir de şöyle bir durum vardır: Bakıyorsunuz bu görkemli ağacın şurasında burasında şöyle böyle değişik bir yeşillik var yani canlı, kurumuş dal gibi değil de hayatıyeti olan daha değişik bir şey var. İğne yapraklı ağaçlarda olduğu gibi kayısı, erik gibi meyve ağaçların-

da da olur. Yazı dilinde buna “ökseotu” derler.¹⁸⁶ Bakıyorsunuz bu ökseotu bizim ağacın bir yerlerine yerleşmiş, ağacın köklerinden besleniyor, onun bünyesini sömürüyor ama genetik olarak bizim ağacın hiçbir yerine benzemiyor. Yaprığı yaprağına benzemiyor, sapı sapına benzemiyor, yemiş desen o da farklı. Peki, bu neyin nesi? Bu belli ki bizim bünyemize yapışmış bir asalak ve bizi emiyor, ağaç için değil kendi için çalışıyor. Bütün enerjisini bizden alıyor ama bize ait değildir. Biz bunlara dinî terminolojide “bidat” diyoruz. Bunlar bedeninize sülük gibi yapışmış kanınızı emiyor ama sizden değildir. Ne genetik olarak, ne görüntü olarak, ne de semere olarak size yani o görkemli şecere-i tayyibenize benzemiyor. Bunlardan tamamen kurtulmamız gerekir.

İslam ağacının bünyesine dadanan bu asalakları ayıkladıktan sonra onun diğer aksamının tümüne sahip çıkmamız ve geliştirmemiz gerekiyor. Bunlar ibadetlerimiz, aileyle ilgili hukukumuz, diğer insanlarla olan hukukumuz, savaş hukuku, barış hukuku vesairedir. Bizde özel hukuk kamusal hukuk gibi bir alan ayrımı yoktur. Çünkü bizim özelimiz de kamusalımız da hep aynı Rabb’in “halk” ve “emr”ine¹⁸⁷ bağlıdır. Dolayısıyla ağacın dalları gibi hepsinin aynı kökten emmesi, hepsine aynı gıdanın verilmesi ve hepsinin aynı membadan beslenmesi gereklidir.

Ağaç, meyve içindir. Ayet diyor ki maksut olan ‘her an yemiş veren bir ağaç’ olmasıdır, mevsimlik olsun değildir. Mesela siz ceviz ekiyorsunuz, bakımını yapıyorsunuz. Belli bir süre sonra sadece mevsiminde meyve veriyor. Ama İslam/ Müslüman öyle değildir, o her an meyve veren görkemli ulu bir ağaç gibi olmalıdır.

Aslında sıradan bir ağaç bile pek çok çeşit meyve verir: Baktığınız zaman manzarasıyla, salınımı ile gözümüzü okşar. Dersiniz ki ne

¹⁸⁶ Toroslarda buna “güvelek” derler.

¹⁸⁷ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“Bilesiniz ki, yaratma (halk) da buyurma (emr) da yalnız O’na aittir. Âlemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir.” (A’râf 7/54).

güzel bir meyve çıkarmış. Küçük kuşlar büyük kuşlardan kaçarken o ağacın dalları arasına sığınır, koruyuculuk meyvesi verir. Kuşlar yuva yapar, barınaklık meyvesi verir. Böcekler için reçinesi gıda olur. Havadaki tozları toplar, temizlik yapar; karbondioksit emer, fotosentezle oksijen salınımı yapar, dünyayı yaşanabilir hale getirir. Onun benzeri faydaları saymakla bitmez.

Hal böyle iken ağaç, ne zaman ki kökü ile irtibatı koparır; artık o ağaç olmaktan çıkar ve odun olur. Odun da ancak ateşe yakıt olur. Düzgünse belki ondan kereste de çıkabilir. Ama o kadar. Mesela bizim de bazı odunsu tavırlarımız vardır. Bunlar saf ve duru bir inançla bağlantısı olmayan ancak cehennemi hak edecek davranışlardır. Onları ancak ateş temizler. Bu odunsu davranışlar, hayat bahşeden o köklerle nasıl bağdaşabilir? Bunun üzerinde düşünmek gerekir.

Rabbimiz diyor ki herkesi insan olarak değerli (mükerrerem¹⁸⁸) bilecek ve ona göre davranacaksınız. Çünkü yaratılış itibarıyla hiç kimse- nin diğerinden üstünlüğü yoktur. Hazret-i Ali'nin Kiptîlerin yurdu olan Mısır'a vali atadığı Malik bin Eşter'e yazdığı talimat tam da bu cümleyi açıklar. Ona diyor ki; "Sakin gittiğin yerde ayrımcılık yapma. Sakın ha gittiğin yerde insanlara canavarın koyun sürüsüne baktığı gözle bakma. Bütün insanları yaratılışta eşin ama müminleri ayrıca kardeşin bil!"¹⁸⁹

Mesela beni kesseler kanım O Rh pozitif olarak akacaktır. Bir başkasının kanı da pozitif ya da negatif olmaktadır. Benim ve benimle aynı inancı paylaşmayan herkesin kanı sonuçta Allah yapısı değil midir? Hepsi aynı yaratıcının mührünü/ damgasını taşıyor mu? O yüzden biz organ nakli konusunda verici olan kişinin imanına bakmı-

¹⁸⁸ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

"Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık." (İsrâ 17/70).

¹⁸⁹ Bu talimatnamenin tümünü şu çalışmamızın mukaddime kısmında bulabilirsiniz: Muhiddîn Seydî Çelebi, *Buharî'de Yönetim Esasları*, trc. Mehmet Erdoğan, Darulhadis yayınları, İstanbul 2000.

yoruz; doku uyuşuyor mu uyuşmuyor mu ona bakıyoruz. Rahman olan Allah onları da benim gibi yaratmış, onlara da benim gibi rızık vermiş, o zaman bana ne oluyor da sırf benim gibi inanmadığı ya da düşünmediği için insanları horluyor, onları dışlıyor ve hatta onlara hayat hakkı tanımıyorum!

İmdi bu şecere-i tayyibeyi bütün boyutlarıyla yani usûlü, furûu ve semeresiyle bir bütün olarak anlama çabasına biz fıkıh diyoruz. Kur'ân buna "et-tefakkuh fî'd-dîn"¹⁹⁰ demektedir. Aynı kullanım şekli hadislerde de vardır.¹⁹¹ Fıkıh insanî entelektüel bir çabanın adı olmaktadır ve insanla kaim bir özelliştir. Anlamaya çabalayan zihinden ayrı hariçte kendinde varlığı olan bir olguya fıkıh denilmez. Eğer böyle insani bir çaba yok ise sahip olduğumuz şer'î bildirimler için kullandığınız kelime "el-ilm"dir. Yani bugünkü bilim dediğimiz şeyin karşılığı fıkıh, bizim eser dediğimiz hadisin vesairenin karşılığı da ilim olmaktadır. "er-Rihle fî talebi'l- 'ilm" yani ilim yolculukları denilirken kastettikleri hadis ve rivayete dayalı bilgi idi. İnsan zihninin ürettiği sistematik bilgi ise "fıkıh" oluyordu.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Allah, hakkında hayır dilediği kimseyi dinde fakih kılar"¹⁹² sözüyle kastedilen, fıkıh olarak şecere-i tayyibeyi yani dini bütün yönleriyle derinlemesine anlama ve kavrama çabasıdır. Bunun da usûlü, furû'u ve kökleri vardır. Kökleri ile uğraştığınız zaman ona "el-Fıkhu'l-ekber" diyoruz. Mesela İmam Ebu Hanife'nin risalesinin ismi de budur ve içeriği akaidir. Diğer iki kısmı da zahir fıkıh ve batın fıkıh diye ayırıyoruz. Fıkımız böylece konusu itibariyle

¹⁹⁰ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

"Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar." (Tevbe 9/122).

¹⁹¹ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِ مَيْمُونَةَ ، فَقَدَّمَتْ لَهُ وَضُوءًا مِنَ اللَّيْلِ ، فَقَالَتْ مَيْمُونَةُ : وَضَعْتَ لَكَ هَذَا عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمَهُ التَّأْوِيلَ

Bezzâr, *el-Bahru'z-zahhâr*, XI, 282.

¹⁹² مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

Taberanî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VII, 58.

üçe ayrılmış oluyor. Fıkıh-ı Ekber dediğimizde o, akaidi konu ediniyor, Fıkıh-ı Zahir ise mükellefin fiillerine ilişkin hükümleri ele alıyor ya da almaya devam ediyor, Fıkıh-ı Batın dediğimiz kısım da zühd, tasavvuf, ahlâk gibi adlarla anılan ilimlerin kendilerine konu edindikleri hususları, insanın vicdanî/ derûnî yönünü işliyor.

Bu ayrımla birlikte İmam Ebu Hanife'nin Fıkıhın "*Ma'rifetü'n-nefsi mâ lehâ vemâ aleyhâ*" şeklindeki harika tarifine "AMELEN" kelimesi eklenmiştir. Bu ayrım esasen zihinde olan bir ayrımdır. Ekber, Zâhir ve Bâtın fıkıhın hiçbirisi diğerlerinden ayrı düşünülemez. Bu ilimler anlamlı bir şekilde birbirini tamamlayıcı biçimde bir araya gelmedikçe tek başlarına bir anlam ifade etmezler.

Fıkıh kabaca böyle üçlü bir taksime tâbi tutulmuşken daha sonra karşımıza bir zındık çıktı ve biz fıkıh-ı ekber yani akaid ilminden faydalananarak ona ayetlerle Allah'ın bir olduğunu söyledik. Doğal olarak o bunu kabul etmeyecekti, çökü adam Allah'a inanmıyordu ki O'nun ayetlerini delil kabul etsindi. Dolayısıyla bir zorunluluk gereği aklın devreye sokularak inançlarımızın temellendirmesi ve dışarıya karşı -gayrimüslimlere karşı- inancımızın savunulması gerekti. Buna da Kelam ilmi dendi. Kısaca Akaid ilmi, inançların naslara dayalı olarak öğretimini, Kelam ilmi de, akla dayalı olarak inançların savunusunu üstlendi. Hükümlerin içsel, derûnî boyutu ile ilgilenmek için de zamanla ilm-i ahlak ve tasavvuf çıktı. Geriye hükümlerin zahir kısmı kaldı. Bundan böyle fıkıh denilince de bu kastedildi.

Gazali, "Din İlimlerini Diriltilmesi" adını verdiği "İhyâu 'Ulûmid-din" adlı eserinde inanç, eylem ve erdemle ilgili bu kopuştan bahsetmişti.¹⁹³ Zihnimizde biz bu ayrımı yapabiliriz fakat haricte böyle bir ayrım yapılamaz. Mesela insanın sindirim sistemini, dolaşım sistemini vs. zihinde bir imkân ile ayırabilirsiniz fakat vakıada böyle bir ayrım imkânsızdır. Ayetteki şecere-i tayyibe ifadesiyle kastedilen din de böyledir. Vakıada böyle bir ayrım söz konusu olamaz.

¹⁹³ bk. Gazzâlî, *İhyâ*, Beyrut ty., I, 32.

Fakat bugün biz bu bütünlüğü maalesef kaybettik. Mesela bugün fıkıh dersinde abdestin şartlarını görüyoruz. Abdesti anlatırken bazen niyetin dahi şart olmadığı söyleniyor. Fıkıh-ı zahire sorsan, oruçluyken gıybet etsek orucumuz bozulur mu diye, bozulmaz diyor. Peki, bu nasıl bir ibadet ki ölü kardeşinin etini yiyorsun ama orucuna hiçbir şey olmuyor? Dolayısıyla bizim din ilimlerinde davranışlarımız, inançlarımızla irtibatını kesti. Biz bu yemişlerin tutunduğu dal, dalın tutunduğu gövde ve gövdenin de tutunduğu kök ile hiç ilgisi yokmuş gibi bir tavır geliştirdik. Bakıyorsunuz öyle bir tasavvuf anlatılıyor ki sanki onun kelamı bizim kelimamız değil, fıkıhı bizim fıkımız değil, sanki apayrı ve kendinde bütün bir şeymiş gibi. Hâl böyle olunca da kelamı kelimamıza, fıkıhı fıkımıza, usulü usulümümüze benzemeyen bir tasavvuf ya da adı her ne ise sistem için haklı olarak bir şüphe uyanır ve “Acaba bu, ökseotu gibi İslamiyetimizi sömüren bir bidat mıdır?” diye bir soru akla gelir. Öyle ya “el-Veledü li'l-firâş”¹⁹⁴ ilke hadisi gereğince yatağımızda doğan çocuk bizim çocuğumuzdur, nesebi bize aittir. Ayrıca ispata gerek yoktur. Ama gel gör ki gerçek her zaman öyle olmuyor. Gerçekte başkasına ait bir çocuğun nesebi gafletimizle pekâlâ bize bağlanabiliyor. İşte burada çocuğun meşruiyeti genetik özelliklerin soya çekimiyle belirleniyor. Yapılacak bir DNA testi problemi çözmeye yeterli olabiliyor.

Vaktiyle bir panelde konuşmacı idim. Ankara'dan gelen bir hadisçi arkadaşım ile karşılaşım diye içimden düşünüyordum. Hiç olmadık şekilde tasavvufçu bir arkadaşla karşı karşıya geldik. Benim bazı sözlerine tepkim üzerine bana o günlerde cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in huzurunda Yeni Zelanda'dan gelen bir gösteri ekibinin Haka dansı yapmasını ileri sürerek -ki bu dansa bizde küfür anlamı taşıyan el kol hareketleri var- dedi ki: “Bak adamlar cumhurbaşkanının önünde el kol hareketi yaptılar, bu küfür anlamına gelmiyor, onun yeri başka bunun yeri başka; havuzlarımız farklı...” Ben de dedim ki; “Tamam havuzlarımız başka başka ve bu bizim zenginliğimizdir. Yani

¹⁹⁴ الولد للفراش وللعاشر الحجز (Müslim, 1457)

bir konuyu sen şu pencereden anlatırsın, ben bu pencereden anlatırım; birimizin göremediğini diğeri görebilir ve bu bir güzellik ve zenginlik olur. Havuzlarımızın ebatları, şekilleri, renkleri, boncukları farklı olabilir; bütün bunlar zenginlik ve güzellik katar. Fakat bir şartla: Bütün havuzlarımızı besleyen şebeke aynı kaynağa bağlı olmalıdır. Eğer aynı kaynaktan ise başım gözüm üzerine, senin havuzunun rengi mavi olmuş, öteki yeşil olmuş hiç önemli değildir.”

Buraya kadar temel İslam bilimlerinin ortaya çıkışını anlattık. Peki, bizim temel İslam bilimleri bunlardan (yani Akaid/ Kelam, Fıkıh ve Tasavvuf/ Ahlak) ibaret değil başka ilimler de vardır, onlar nerede? denilirse cevabımız şu olacaktır:

Önce şunu belirtelim ki geride kalan Tefsir ve Hadis gibi ilimler bütün boyutlarıyla dini fıkıh etmeye (et-Tefakkuh fi'd-dîn) lojistik/ikmal sağlayan disiplinlerdir.

İkinci olarak şecere-i tayyibe'ye hayat veren membaimiz vahiydir. Vahiy de indirilen (Kur'ân-ı Kerîm) ve yaşanan (Sünnet-i Seniyye) olmak üzere iki kısımdır. Birincisi ile tefsir ilmi, ikincisi ile de Hadis ilmi uğraşmaktadır. Günümüzde İlahiyat fakültelerinde yapılan tefsir ve hadis tezlerinin çoğu esasen fıkıh tezleri gibidir. Oysa bu iki ilim erbabı eczacılar gibi olmalıdır. Bu ilimler vahyin bize kadar taşınmasının usul ve yollarını ortaya koymalı, sağlam malzemeler tedarikinde bulunmalıdır. Fakih ise bu malzemeleri değerlendirerek sonuca (şer'î ahkâm istinbatına) varmalıdır. İmam Şafîî'nin ve daha başkalarının¹⁹⁵ da ifade ettikleri gibi¹⁹⁶ muhaddisler eczacı, doktor olanlar ise fakihlerdir.

¹⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, I, 434.

كُنَّا عِنْدَ الْأَعْمَشِ وَهُوَ يَسْأَلُ أَبَا حَنِيفَةَ عَنْ مَسَائِلَ وَيُجِيبُهُ أَبُو حَنِيفَةَ فَيَقُولُ لَهُ الْأَعْمَشُ : مَنْ أَيْنَ لَكَ هَذَا ؟ فَيَقُولُ : أَنْتَ حَدَّثْتَنَا عَنْ إِبْرَاهِيمَ بَكْدَا ، وَحَدَّثْتَنَا عَنْ الشَّعْبِيِّ بَكْدَا ، قَالَ : فَكَانَ الْأَعْمَشُ عِنْدَ ذَلِكَ يَقُولُ : يَا مَعْشَرَ الْفُقَهَاءِ أَنْتُمْ الْأَطِبَّاءُ وَنَحْنُ الصَّيَّادِلَةُ

¹⁹⁶ bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 23.

Eczacılar eczayı temin ederler, ama bunlardan ilaç yapıp, hangi hastalığa hangisinin ve hangi terkinin uygun geleceğini belirleme işi doktorların elinde ve yetkisinde olur.

Tabii ilim ve hüner hiçbir grubun tekelinde de değildir. Bir kimse aynı zamanda hem eczacı hem de tabip olabilir. Nitekim Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfiî için “onun hem eczacı hem de tabip olarak her iki özelliği kendisinde toplamış bulunduğunu” söyler.¹⁹⁷

Ağacın dili doğallıktır (fıtrat); ancak bahçıvanın (Hz. Peygamber) eline verilen talimatname (Kur’an), doğaldır ki onun kendi öz dilinde (Arapça) olacaktır. Bu itibarla, bu talimatnameye ihtiyaç duymak herkesin, kullanılan bu dili bilmesi gereği ortaya çıkacaktır. İslâm ilimlerini tahsil etmek isteyenlerin önce Arap dilini öğrenmekle işe başlaması ve sağlam bir zemin oluşturması gereği de bundandır.

Ağacın yetiştiği iklimin özelliklerini bilmenin de bir şekilde ihtiyaç olacağı açıktır. Bu anlamda, İslâm’ın bir nüve halinde yeşerdiği ve geliştiği ilk İslâm muhitini (asr-ı saadette Hicaz ve onu kuşatan sair iklimler), bütün fizik ve sosyal çevre şartları ve özellikleri ile bilmenin gereği de anlaşılabilir bir durumdur.

Her an meyveye duracak şekilde bu ağacın değişik sosyo-kültürel zeminlerde yetiştirilebilmesi için, bu yeni mekân ve iklim şartlarını bilmeye de ihtiyaç olacaktır.

Nihaî amacımız **insan** olunca insanın psikolojisini bilmenin gereği de ortada olacaktır. Bu itibarla İslâm’ı bir bütün olarak hayatın içinde her an meyve veren hoş bir ağaç haline getirebilmemiz için, günümüzde bir hayli gelişmiş olan sosyal bilimlerden yararlanmamız da vazgeçilmez olacaktır.¹⁹⁸

Özet olarak şunu belirtelim ki İslam’ın başarısı, ancak bu bütünlüğün her daim göz önünde bulundurulması ile mümkün olabilecektir.

¹⁹⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, X, 23 (3 nolu dipnot).

¹⁹⁸ Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, s. 22.

Dinin üç boyutlu bir gerçeklik, temel İslam bilimlerinin de bu gerçekliğin değişik boyutlarını konu edinen ve dolayısıyla birbiri ile bağlantılı disiplinler olduğunu belirttikten sonra şimdi de kısaca Din Dili'nden söz edelim:

Din dili, normal dilden öte bir şeydir. Arapça üzerine kurulmuş ama birçok kelimeye yeni anlamlar kazandırılmış ve bir de birtakım değerler yüklenmiştir. Hükümleri ikiye ayırıyorlar; (Ben ilk kez Ziya Gökalp'de okudum) gerçeklik hükümleri ve değer hükümleri. Bayrak üzerinden gidelim. Bayrak, şöyle bir kumaş parçası dediğinizde gerçeklik hükmü, ama bayrak özgürlüktür, namustur dediğinizde değer hükmü oluyor.

Din dilinde Kur'ân kelimelere birtakım değerler yükleyerek açıklamalarda bulunuyor. Mesela bir kişi koyunu yatırmış, "*Bismillahi Allahu ekber*" diye kesmiş. O koyunun eti helal, adamın eli, bıçağı her şey temizdir ve bu koyunun eti yenir. Öteki adam da "*Bismi'l-lât ve'l-uzza ve'l-Hübel*" demiş, yine aynı bıçakla benzer koyunu kesmiş. Bu koyuna diyoruz ki; necisdir, haramdır, eti yenmez. Domuza haram, şaraba rics/ pislik denmiş. Bu, din dilinde kelimeye yüklenen değer anlamında bir şeydir. Yani iki koyunun da özü (eti) arasında bir fark yoktur. Siz ona, aslında onda mevcut olmayan bir değer yüklüyorsunuz.

Hacı Bektaşî Veli Besmele Tefsiri'nde şöyle anlatıyor: "Bir kuyuya bir damla şarap düşse, onun suyunu boşaltsalar, oradan bir ot bitse, o otu bir koyun yese o koyunun eti haramdır."! Nerelerden nereye geliyor!

Allah'ın içkiye "pislik" demesi, gıybete "ölü kardeşinin etini yemek" demesi gibi bir şey. Yani bir değer yüklüyor. Olumsuzlamayı değer olarak yüklüyor, gerçeklik olarak değil. Dolayısıyla sen içkiyi içtin, sarhoş oldun, günah işledin... İçki içmeyeceksin. Çünkü Allah onu haram kıldı ve bu pisliktir dedi. Yani tiksinti duyarak uzak dur-

mamızı sağlamak için böyle yaptı. Ama biz orada durmadık. Dedik ki; madem Allah buna pislik dedi, öyleyse bunu pislik haline getiren ne, içindeki alkol. Alkole de pislik dedik! Alkolün içine karıştığı her şeyi necis/pis saydık!

Eğer İslam adına konuşuyorsanız, ümmî düzeyde insanların anlayacağı şekilde konuşmak zorundasınız. İslâm adına konuşanların kolaylık ilkesini esas alması ve bir haramı olduğu yerde tutması lazım. Analarınız haramdır diyorsa Allah, niye emdik analarımızı o zaman? Çünkü ananın haramlığı nikâhla alakalıdır. Her haramın haramlıkla ilgili alanı vardır ve bizim de onu o alanda tutmamız lazım. Şarabın da haramlığı içilmesiyle ilgilidir. Bunun dışında o bizi ilgilendirmiyor. İçme dışında başka amaçla kullanımının haram olabilmesi için başka deliller bulacaksınız. Mesela biz meşrubatta alkolün esans çözücü olarak kullanımının hükmünü alkolün necisliğinden değil de belki taraf, mütraf (aşırı israfçı, debdebeli, şaşaalı, kodamanca) bir hayat yaşamamanın Allah tarafından gazabı hak edici oluşundan hareketle cevaplandırmalıyız. Eşyada asıl olan ibaha olduğu için haram kılıcı bir delil yoksa onun içme dışında başka bir amaçla kullanımı hakkında bir şey dememeliyiz. Dolayısıyla arkadaşlar, hocalarım, bu din dilindeki değer yükleme ile neyin kastedildiği, neyin edilmediği konusunda dikkatli olmamız gerekiyor.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ ...

Burada geçen neces ‘pislik’ anlamındadır. Müşrikler pisliktir. Bu necesi cenabetlikle izah edenler var. Bunlar gusletmezler, cünüp gezerler, dolayısıyla bunlar cenabet adamlardır. Böyle bir anlayış var. Hasan-ı Basrî bu ayeti tefsir sadedinde; ‘Onlarla tokalaşmayın. Onlarla tokalaşan abdest alsın.’ demiştir!

Yüklediğiniz değeri çekip aldığınız zaman, yani müşriklerin neces, murdar olduğunu, aynen put adına kesilmiş kurban örneğinde olduğu gibi o yüklenen değeri aldığınız zaman geride kalan kısmıyla bir kâfirin bedeninin, Müslümanın bedeninden farkı yoktur. Onun da

kanı, dokusu, kas hücresi, Allah yapısı damgasını taşıyor, benimki de. Bu açıdan fark yok. Hep aynı kudret elinden çıkmışız. Dolayısıyla şimdi dil bakımından ötekileştirme görülüyor maalesef. Bunu nasıl aşabiliriz? Yani kâfir-mümin ayırımını yaparken bir vâkıanın tespiti ötesinde daha böyle ağır, maddi yönleri de şâmil olacak şekilde bir anlayışı nasıl izâle edebileceğimiz üzerinde de düşünmemiz gerekiyor.

Bir müslüman kişi kâfir olan babasının ölüsüne ne yapacak? Babasının naâşını yıkar, defneder. Ama yıkarken pis çamaşır yıkar gibi yıkar diyor. Öbür taraftan müşrik ya da kâfir bir ölüyü it leşini sürür, götürür gibi götürür diyor. Şimdi bizim Dünya'nın ikiye ayrıldığı bir dönemde yani tüm dünyanın Dâru'l-İslam, Dâru'l-Harb şeklinde ayrıldığı bir dönemde bu dili sürdürmek mümkün. Ama şu anda biz, bu küreselleşme sonucunda her bir yere dağılmış durumdayız ve birlikte, bir arada yaşama mecburiyetindeyiz. Bunu nasıl sürdüreceğiz?

Birçok kişi kitabın ortasından hareketle, kitapta yeri var diyerek konuşuyor. Savaşmışız, kinimiz olan bir ulus olsa savaşsın, savaş hukuku gereği neyse onu yaparsın. Ama kâfir de olsa ölüsüne saygı göstermek zorundayız. Müslümansak bizim farkımızın burada olması lazım. Dolayısıyla bizim bu dili değiştirmemiz lazım. Yani diyor ki adam; (hangi kitapta okuduğumu bilmiyorum, bugünlerde okudum.) “Dâru'l-harpta hırsızlık yaparsa bu caizdir!” Sen oraya bir müslüman olarak ahlâkını bir anlamda müslümanlığı temsil bağlamında gidiyorsun ve ondan sonra kitabın diyor ki “Çaktırmazsan hırsızlık yapmak caizdir. Kumar da oynayabiliyorsun...”

Şimdi artık böyle bir arada yaşamaya mecbur olduğumuz bir dünyada iki kutuplu; Dâru'l-İslam, Dâru'l-harp şeklinde bir ayrımın imkânı olmadığı bir dünyada bizim daha kucaklayıcı olmamız, adaletle hükmetmemiz, hak ve hukuka en çok bizim riayet etmemiz gerekiyor. Rızıklarını Allah veriyor da bize ne oluyor! Bütün insanları yaratılıştan eşit görmek, ama müminleri kardeş bilmek gerekiyor. Mümin olanı din kardeşim diyerek kucaklayacaksın. Ama bir insan olmak

hasebiyle hayat hakkını herkesin hak etmesi lazım. Ama bizim kitaplar diyor ki: “Bir insanın hayat ve yaşama hakkı dünyanın neresinde olursa olsun ya mü'min olacak ya da eman ile 'zimmî' olacak. Yani bizim ülkemizde bir sözleşme yapacak, bizimle yaşamayı taahhüt edecek.”

Şimdi biz bu söylemlerle insanlara nasıl ulaşabiliriz? Dolayısıyla bu dil konusunda daha teenniyle hareket etmek ve kucaklayıcı olmak durumundayız diye düşünüyorum. Bu vesileyle de bu düşüncemi sizlerle paylaşmak istedim. Dolayısıyla başınızı da ağrıttım. Kusura bakmayın. Sözümü burada kesiyorum. Size başarılar diliyorum.

KUR'ÂN'IN GELİŞ ORTAMINDA ARAP TOPLUMU VE ÖZELLİKLERİ

Prof.Dr. Adem APAK

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof.Dr. Adem APAK

1970 yılında Bursa, Orhaneli’de dünyaya gelmiştir. 1988 yılında Bursa İmam-Hatip Lisesi’nden mezun olduktan sonra, 1992 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun olmuştur.

Daha sonra İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalına Araştırma Görevlisi olarak atanan Adem Apak 1999 yılında “Amr b. el-As (Hayatı-Şahsiyeti-Devlet Adamlığı)” konulu araştırması ile doktor olmuştur.

2002’de profesör unvanı almış, 2007-2008 eğitim öğretim döneminde Şam’da alanıyla ilgili araştırmalar yapmıştır.

Adem Apak, halen Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Muhterem hocam, kıymetli meslektaşlarım. Sizleri saygı ve hürmetle selamlıyorum. 3 yıl önce Adil hocamızla burada verdiğimiz bir konferans vesilesiyle tanışmıştık. O zamandan beri sizlerle bir araya gelmek için şartları zorladık, nasip bugüneymiş. Öncelikli olarak ben Adil Hocama teşekkür ediyorum. Sizlerle hasbihal etmek, sizlerle İslam üzere din üzere konuşmak imkânı verdiler bize. Burada neden bahsedeceğimiz söz konusu olduğunda daha yeni Kur'an Araştırmaları Merkezi'nde yayımlanmış olan "Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu" başlıklı bir konuşma hem güncel hem faydalı olur düşüncesiyle kendileriyle bu konuda mutabık kaldık.

Dolayısıyla ben bugün sizlere bu meselenin ehemmiyeti üzerine, belki bu kitabın felsefi arka planı üzerine değerlendirmeler yapmaya çalışacağım. Eğer imkân bulunur muhtevası da okunabilirse belki o zaman meramımız daha iyi anlaşılmış olur.

Cahiliye kavramı, İslam'ın geldiği bir toplumda ne tür değişim ve dönüşümler meydana getirdiği meselesi, şu anki Müslümanların halinin değerlendirilmesi gibi belli başlı konular üzerinde ben "Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu Genel Bir Bakış" başlığı altında birtakım değerlendirmeler yapmayı planlıyorum. Bu değerlendirmeler eğer bizi bu konu üzerinde düşünmeye sevk edebilirse inşallah bu toplantımız asıl maksadına ulaşmış olacaktır. Sizlerden temennimiz ve beklentimiz bu konu üzerinde okumalarımızı ve düşün-

celerimizi daha da derinleştirebilecek imkânları zorlanmak suretiyle bu alanı tanımaya gayret etmektir.

Öncelikli olarak şunu ifade etmem lazım, kaynak kitaplar, elimizdeki Tefsir kaynağı, Hadis kaynağı, İslam Tarihi kaynağı ne olursa olsun bu kaynaklardan istifade etmeden önce bu kaynakların yazıldığı ortam ve yazılma sebebini bilmemiz icab ediyor. Yani eser elimizde var fakat bu yetmez, eserin müellifi/yazarı hangi ortamda bu eserleri meydana getirdi, bunun öncelikli olarak bilinmesi lazım. Tüm kaynaklar incelenip araştırılmadan önce hangi bağlamda yazılmıştır, buna dikkat etmek gerekir. Hiçbir müellif ileride hadisleri okusunlar diye hadisleri toplamamıştır. İleride birilerine lazım olur düşüncesiyle kitap yazmamıştır. Yazılan kitaplar büyük ölçüde dönemin ihtiyaçları, zaruretleri sebebiyle yazılmış, birine reddiye niyetiyle yazılmış, birini desteklemek amacıyla yazılmış. Dolayısıyla insan zamanının çocuğu olması sebebiyle yapıp ettikleri doğrudan zamanıyla alakalı olduğu için, bizler de yazılmış olan bir eserin niçin yazıldığını tespit edebilmek için o eseri yazanın yaşadığı dönemin kültürel ve dinî şartlarını bilmek durumundayız. Bundan dolayıdır ki müelliflerin yaşadığı coğrafyayı o dönemin fikrî tartışmalarını bilmek zorundayız ki o kitaptan o şartlar çerçevesinde istifade edebilelim.

Müslümanların çalışmalarına baktığımızda, o kitapların mutlaka o dönemde yaşayan insanlara birtakım mesajlar vermek için yazıldığını görüyoruz. Mesela Cahiz'in "Kitab'u-l Buhalâ" eserini elimize aldığımızda; -ki "Cimriler Kitabı" ismiyle tercüme de edildi-, bu kitabı kaleme almak nereden icap etti diye sormamız gerekiyor. Yazılış ortamına baktığımızda Şuubiyye hareketi dediğimiz Arap ve Farsların kendi aralarındaki etnik rekabetin yansıması neticesinde birbirlerini tahkir etmek amacıyla kitaplar yazılmış. Cahiz'in yazdığı kitap Hırsan ehlinin ne kadar cimri olduğuna dair değerlendirmeler taşır. Tabii zımnen Arapların da ne kadar cömert olduğu ifade edilme sadedinde bunlar yazılmıştır. Anlaşılan bir mahalle kavgası var ve bu mahalle kavgası birtakım eserlerin yazılmasına sebep olmuş. Bütün kitaplar

bu şekilde yazılmıştır gibi bir genelleme doğru değildir ama yaşanan dönemin mutlaka etkilerini eserlerde görmek mümkündür.

Lafı şuraya getirmek istiyorum: Cahiliye kavramı ve cahiliye dönemi hakkında da benzer taraftarlık ruhuyla veya ideolojik bakış açısı ile değerlendirmeler yapıldığını görmek mümkündür. Bizim dindar insanlarımız veya dini savunduğunu düşünen insanlarımız Cahiliye Dönemini öğrenilmemesi, bilinmemesi hatta unutulması gereken bir dönem olarak değerlendirirler ve doğrudan “İslam Hz. Peygamber’in doğuşu ile başlamıştır, ondan öncesi bütünüyle cahiliyedir ve ondan öncesi hakkında bilgi sahibi olmamak gerekir, aslanan Allah Resulü’nden sonrakidir” şeklinde bir algı ve anlayış geliştirmişlerdir. Niçin? Adı üzerinde, Cahiliye Dönemi. Peki Cahiliye Dönemi denildiğinde akla ne gelir? Cahiliye Dönemi denildiğinde, -burada vaiz/vaize kardeşlerimiz vardır- ben de bunu vaiz kardeşlerimizden duydum. Cahiliye dendiğinde iki şey gelir aklımıza: Birincisi helvadan put yapıp önce tapıp sonra yemek, ikincisi kız çocuklarını diri diri gömmek. Üçüncüyü bulamazsınız. Dolayısıyla bu kadar “cahil”, bu kadar akli kafası çalışmayan ve bu kadar da cani olan bir topluma bu Kur’an inmiştir. Dolayısıyla Kur’an bu topluma indikten sonra Hz. Peygamber de işte bu kadar vahşi ve bu kadar cani olan insanları değiştirmek ve dönüştürmek suretiyle bir Ashab inşa etmiştir. İşte bunun kerameti vahiydir ve Hz. Peygamber’dir. Amaç burada vahyin ve Hz. Peygamber’in dönüştürücü gücünü ortaya koymaktır. Tabii bu amaçla yapılan bir değerlendirme biraz ideolojik bir değerlendirmedir. Yani İslam’ı açıklamak yerine İslamcılık yapmaktır.

Bir şeyin sonuna “cı” eklendikten sonra iş ideolojinin alanına kayar. Olsun hocam, bir insan İslamcı da olsun. Siyasal anlamdaki İslamcıdan bahsetmiyorum. Kendi dinini diğer dinlerden üstün, peygamberini diğer peygamberlerden üstün tutup onu bir tartışma vesilesi ve taraftarlık duygusuyla yapanları kastediyorum. Bu bizi nereye götürür?

“İslam öncesi dönem” dediğimiz şey Mekke’de neredeyse ele alınabilecek hiçbir müspet davranışın olmadığı hatta yeryüzündeki en vahşi insanların yaşadığı yer olan Mekke’de cereyan etmiştir, müşrikler oraya hâkim olmuşlardır. İşte Allah Resulü bu var olan yapıyı değiştirip bambaşka bir toplum ortaya koymaya çalıştı. Bu göze ve gönle hoş gelen bir değerlendirmedir. Peki bu genel değerlendirmeye Müslümanlar ne zaman ulaştılar veya ne zaman bu yaygınlaştı? Kendi dönemimizden yola çıkarak ifade etmek gerekirse şahsi kanaatime göre İslam’ın devrimci olduğu, cahiliyeyi silerek yepyeni bir toplum ortaya koyduğu düşüncesi biraz Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra İslam dünyasının şu anda da yaşadığı o kriz, 2. Dünya Savaşı sonrasında dünyanın doğu ve batı bloğu şeklinde ayrıldığı dönemde özellikle Suriye Libya gibi Sosyalist ülkeler ile dirsek temasında olan Müslümanların sosyalizmi öğrendikten sonra biraz İslam’ı sosyalizm gözüyle yorumlama neticesi, onlarda bu tür bir genellemeye sebep oldu. O da nedir? “Peygamber bir devrimcidir. Buna karşı yine Mısır’da Neoselefizm denilen yani yeniden asla dönmek lazım düşüncesiyle Seyyid Kutub da başta olmak üzere cahiliyeyi tamamen reddetmek dolayısıyla yeniden İslam’ı ortaya çıkarmak niyetiyle negatif anlamda benzer bir devrimcilik düşüncesi İslamcılarda da olmuş.

İkisi bir araya geldiğinde şöyle bir sonuç ortaya çıktı: Cahiliye Dönemi denilen dönem İslam’ın sildiği, ortadan kaldırdığı ve bir daha ortaya çıkmayacak tarihsel bir süreçtir. Dolayısıyla bu tarihsel süreç üzerinde araştırma yapmak ve bunun üzerinde konuşmak beyhude hatta İslam’a ve Müslümanlara zararlı bir anlayıştır düşüncesi öyle yerleşmiştir ki, İslam öncesi dönem ile alakalı çalışmalar son derece sınırlı, son derece sathi kalmıştır. Bu da Müslüman entelektüelleri için olsun ulema için olsun İslam öncesi dönemi “bilinmezler dönemi” haline getirmiştir. Bu böyle kalabilir, bunun ne mahsuru var diye sorabilirsiniz. Sohbetimizin esası bu böyle kalırsa hangi mahzurlar olur, ona cevap sadedindedir.

Şunu biliyoruz ki Allah Resulü 63 yıllık hayatının 53 yılını cahiliye kültürünün, anlayışının ve kurallarının hâkim olduğu Mekke’de yaşamıştır. Peki Mekke’den Medine’ye hicret gerçekleştikten sonra bu cahiliye kültür ve anlayışları tamamen bitti mi? Cevap; hayır. İki: İlk inen ayetlerden itibaren Kur’an’ın muhataplarının ekseriyeti özellikle Mekke dönemindekilerin tamamı cahiliye insanlarıdır. Yani Kur’an onları muhatap alıp onlara meydan okuyor. Peki biz o dönemin insanını, toplumunu, o insanın dünya görüşünü, hayat felsefesini bilmeden Kur’an’ın onlara yönelttiği hitabın hükümlerini nasıl anlayacağız?

Cahiliyede yaşayan insanları anlamak için cahili olmak gerekmiyor. Ancak o dönemin şartlarına bilmek zaruridir. Çünkü Kur’an onları muhatap alıyor. Bu sebeple şunu söylemek mümkün: Efendim, ben falan yerde okudum. Efendim, Ebu Talib cennetlik midir? Ebu Talib’den vazgeçiyoruz, Peygamber’in annesine babasına hat-ta dedesine kadar işler gidiyor. Kaynaklarımızda tarihî verileri dikkate aldığımızda Ebu Talib Müslüman olmadı. Gönül ister ki olsaydı. Böyle bir şey olmaz!! Gönümüz neler ister ama kaynaklarımız böyle diyor. Unutmayalım ki Ebu Talib’in Hazret-i Peygamber’i himaye etmesi tamamen asabiyet ve kabile geleneğinin bir sonucudur. Allah Resulü de hiçbir zaman; “Amca, benim dinime kabul et, etmiyorsan ben senin himayeni istemiyorum.” demedi. Neden, çünkü Allah Resulü bize örnektir.

Biz Hz. Peygamber’in örnekliğini abdeste, namaza, oruca indir-gedik. Halbuki Hz. Peygamber’in örnekliği mutlaktır ve en fazla ihmal ettiğimiz hususlar insanlarla ilişkilerinde yapıp ettiklerinde olan örneklikleridir. Yani Allah Resulü bize bütün sebeplere sarılmanın ehemmiyetini vurgulama anlamında var olan reel insanlar arasında kabul edilen uygulamaları benimsemiştir. Mesela şunu diyemezsiniz: Efendim himaye dediğiniz şey cahiliye kültüründe vardır. Evet var, cahiliye kültürüne gerek yok, bugün Suudi Arabistan’a gitmeye kalk-

sanız sizi himaye eden biri yoksa oraya giremezsiniz. Hatta şunu söyleyelim cahiliye dönemi Arap toplumundaki müşriklerin himayesi şu anki Suudi şeyhlerin himayesinden daha garantili ve daha meccanidir. O dönemin cahiliye kültürüne baktığınızda bir adam sizin düşmanınız bile olsa bu adamın çadırını tuttuğunuz andan itibaren emniyettesiniz. Şimdi öyle olmaz. Yani himayenin kendisi kötüdür veya iyidir şeklinde bir görüş doğru değildir ama himaye, Cahiliye Dönemi Arapları arasında en yaygın koruma aracıdır.

Allah Resulü; “Artık İslam geldi, biz din kardeşliği üzerine dayanışma içerisinde olacağız. Ben bana inanmayan ve benim peygamberliğini kabul etmeyen hiç kimsenin himayesini kabul etmeyeceğim” demedi. Böyle bir şey yok. Allah Resulü amcası Ebu Talib öldükten sonra çok kısa süreli olarak Ebu Leheb’in de himayesi altına girmiştir. “*Tebbet yeda ebî Lehebin*” ayetindeki Ebu Leheb’in himayesine. Daha sonra o da bıraktı. Taif dönüşünde biliyorsunuz, Mut’im bin Adiyy adında bir müşrik kabile reisi vardır Efendimizi himaye eden ve adam bir müşrik olarak ölmüştür.

Allah Resulü hicret noktasına kadar bu himaye sayesinde devam etmiştir. Hasılı cahiliye döneminin kuralları ve kurumları bir şekilde iş görüyorsa, Allah Resulü hiçbir zaman bunları ortadan kaldırma ve dışarıya atma şeklinde bir düşünceye gitmemiştir, hatta bunlardan istifade etmiştir. Dolayısıyla asabiyeti de biz bu anlamda bir kitle dayanışması, insanların bir arada olmalarını sağlayan manevi bir motivasyon olarak değerlendiriyoruz. Peki Allah Resulü bu geçmişteki kabile dayanışması şeklindeki asabiyet ile alakalı hiç mi bir adım atmadı? İşte bu konuda birazdan birkaç örnek ile bunu ortaya koymaya çalışacağım.

Cahiliye döneminde var olan bir anlayış, bir uygulama, bir geleneği Efendimizin toptan reddetmek veya bunu toptan kabul etmek gibi bir uygulaması olmamıştır. Peki bu konuda ölçü nedir? Buradaki değerlendirme ölçüsü tevhiddir, Hz. Peygamber’in, Hazret-i Adem’den beri bütün peygamberlerin ana misyonudur tevhid. Kelime-

i Şehadet'te geçen "eşhedü enla ilahe illallah" kısmı bir anlamda pek çok ilahın peşine düşmüş olan müşrik Arapların ilahlarını red ile başlar, yani tabir yerindeyse kelime-i şehadetin ilk kısmının birinci derecedeki muhatapları Müşriklerdir. Çünkü onların pek çok ilahları vardır.

Allah Resulü Hz. Adem'den beri gelen manifestosunu açıklıyor ve diyor ki; "Sizin taptıklarınızın hiçbirisi ilah değildir. "Eşhedü enla ilahe illallah" diyerek asıl tevhid'in temelini ortaya koyuyor. "Ve eşhedu enne Muhammeden abduhu ve resuluhu" sözünün de muhatabı Yahudi ve Hristiyanlardır o an için. Çünkü Yahudi ve Hristiyanların peygamberlik ve nübüvvet anlayışları sakatlanmıştı. Hristiyanlar Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu, Yahudiler de Üzeyir'i Allah'ın oğlu saymak suretiyle peygamberliği tanrılaştırmak, nübüvveti bir anlamda Tanrı ile insan arasında ara bir form gibi kılmak yoluna gitmişlerdir. Oradan baktığınızda Tanrı buradan baktığınızda insan, hem Tanrı hem insan gibi tasvirler de bu kurumu yerinden kaldırmışlar!

İşte tevhid dediğimiz şey Allah ile kul arasındadır, onun için Peygamberimizin iddiası önce resullük değildir dikkat ederseniz, "abduhu" üzerinedir. Tabir yerindeyse İslam Tanrı ile kul arasındaki var olan kesintisiz irtibatı yeniden ortaya koymak ve nihai olarak ikame etmek amacıyla gönderilmiş dindir. Allah Resulü'nün misyonu da budur: Allah ile kul arasında irtibatı yeniden sağlamak.

Çünkü Hristiyanlık'ta Tanrı ile Allah arasına bir müessese girdi. Her ne kadar Ehl-i Kitap dinî olarak ifade edilse de neticede Hristiyanlık İsa aleyhisselamın getirdiği vahye Roma'nın putperestliğini karıştırmak suretiyle tanrıları 40'tan 50'den 3'e indirmeye bir ara çözümdür ve kilisenin dinidir ve kilise kesinlikle Tanrı ile insan arasında bir kurumdur. Ancak bir süre sonra kilise tanrının yerine geçektir. Nitekim Kur'an'da Yahudi ve Hristiyanların müşrik olduğundan bahsedilirken "Onlar ahbar ve ruhbanı tanrı edinirler" ifadesi bulunur. Gidip ona tapmadılar ama Tanrı'nın yetkilerini onlara verdiler, haram ve helal söz konusu olduğunda. Demek ki Tevhid Allah ile kul arasın-

da var olan kesintisiz bir irtibattır. Şöyle bir perde olarak düşünün. Buradaki cahili uygulamalar var, İslam bunları Tevhid ölçüsüne dahil etmek suretiyle, onlardan Tevhide aykırılık söz konusu olanlarını ayıklamak suretiyle değiştirmiş ve dinin alanı içerisine almıştır.

Mesela efendimiz, ‘şu kavram kirlenmiştir, onu çöpe atalım’ demedi. Üzerinde en çok durduğumuz mesele ‘**asabiyet**’ kavramı. Cahiliye döneminde asabiyet demek haklı da olsa haksız da olsa herhalde ve şartta kendi soyunun yanında olmaktır. Tabir yerindeyse belgesellerde gördüğümüz gibi insanların hayvanlaşması gibidir. Görürsünüz, çakallar sırtlanlar sürüyle dolaşırlar, kendilerine bir saldırı olduğu zaman toptan saldırırlar. Hiçbiri de biz haksızlık yapıyoruz, yapmayalım etmeyelim demez. Dolayısıyla cahili anlayıştaki dayanışma tamamen bu şekildedir.

Cahiliye şairi der ki; “Kardeşim haksız iken ben onu desteklemezsem haklıyken de desteklemem.” Dolayısıyla ne yapıp ne edip kendi soyumdan olanın yanında olmam gerekir... Bu anlayışı Hz. Peygamber biliyor, bir gün ashabına diyor ki; “Asabiyet haklı da olsa haksız da olsa kardeşinin yanında olmaktır”. Aynen cahiliyede kullanılan kalıbı tekrar seslendiriyor. Tabii Hz. Peygamber’den böyle bir şey duymuş olmak Ashabı şaşırtıyor: “Ya Resulallah, biz bunu önceden söyledik”. Allah Resulü işte burada ıslaha başlıyor ve diyor ki; bunun bir kısmı problem değil, kardeşin haklı iken ona yardımcı olmak Müslümanca anlayışın da bir gereğidir. Peki haksızken destek nasıl olur? Bunun da içini şu şekilde dolduruyor. Eğer kardeşiniz haksız ise onun haksızlığını engellemeniz ona yardım etmek demektir. Niçin? Eğer onun haksızlığını engellemezseniz Allah o kardeşinize ceza verecektir. Halbuki Cahiliye döneminde yapıp ettiklerinizin hepsinin muhatabı toplumdur, onun hakkında karar ve kanaati toplum verir, ama İslam’la birlikte Tevhid her şeyi Allah’a bağlamaktır ve her şeyi Allah’ın murakabesi ile değerlendirmektir.

Eskiden yapıp ettiklerinizin faturasını toplum keserdi, artık yeni durumda fatura Allah tarafından kesilecek. Çünkü en son mutlak ka-

rar verecek O'dur. Toplum ne der, insanlar ne der demeden bu yapılacaktır. İslam asabiyetin bir kısmını test edip onaylayıp iyileştirdi. İkinci kısmını da atmadı, ıslah etmek suretiyle bu noktaya getirdi. Onun için siz asabiye İslamiyet yasaklamıştır dediğinizden itibaren bunu ispat edemezseniz.

Başka bir şey daha yaptı İslam: *"İnnallahe ye'muru bi'l'adli ve'l-ihsani ve îtâi zilkurbâ"*. Bunu emretti, yani daha önce geleneğin ve sosyal baskının size yüklediği o sorumluluk Artık Allah'ın murakabesinde bir emir haline geldi. Asabiyetin fotoğrafını çekerseniz, bir de sıla-yı rahmin fotoğrafını çekerseniz aşağı yukarı aynı görüntüleri alırsınız. Fark ne? Fark, niyet ve murakabeyi kimin yapacağı farklıdır. İşte bu, kabilecilik ve asabiyetin İslamileşmesi demektir. Akrabaya yardımcı olmak o kadar ileri derecededir ki mali ibadet ve yükümlülüklerinde bile zekât ve sadakayı önce yakından başlamak üzere verme gibi bir anlayış var.

Mesela cahiliye döneminde kullanılan **"Âkile"** kavramı vardır. Cahiliye Dönemi hukukunda ferdî suç ve ferdî ceza yerine kolektif suç ve kolektif ceza söz konusudur. Yani bir kabile içerisinde biri suç işlediğinde onun sorumluluğu bütün kabileye mal edilir. Yani siz herhangi birini öldürdüğünüz zaman sizin katiliniz onların arasında ise ödemiş sayılırsınız. Yeter ki sosyal statü eşit olsun. Mutlaka katili bulma ve cezalandırma gibi bir şart yoktur. Ama İslam ferdi muhatap aldığı için ve insana değer verdiği için hüküm farklıdır. Cahiliye döneminde siz bir sürünün üyesisiniz ama İslam'a göre siz o kabile içerisinde şahsiyeti olan, muhatap alınan bir değersiniz. Cahiliye döneminde bir kabile birini kaza ile öldürdüyse intikam alınmaz. Çünkü zaman zaman kaza ile öldürme ve kasten öldürme arasında fark konulmuştur. Peki bu adamın diyet ödemesi gerekir. Ama bu adam fakir, peki ne olacak bu durumda? Onun diyetini karşı tarafa kabile kendi aralarında bir sandık tipi oluşturmak suretiyle öder. Bir çatışma meydana gelmesin diye İslamiyet bunu kabul etmiştir. Peki niçin kabul etti? Yeniden sa-

vaşa dönülmemesini temin etmek için. İslam demiştir ki bu bir anlamda Müslümanların çatışmalarını engellemektir. Bir de dinlerin temel hedefleri olan “nefsin/ canın korunması” gibi temel prensipler dikkate alındıktan sonra kalan bu davranış İslam tarafından kabul edilmiştir. Hatta kavram aynı ile kullanılmıştır.

Eski uygulamanın devamı mahiyetinde verilecek en bariz örneklerden biri de telbiyedir. “*Lebbeyk. Allahümme lebbeyk*” diye başlayan Hz. İbrahim’e dayanan telbiyedir. Müşrikler bunun arkasına putlarının da adlarını eklediler, şirk bulaştırdılar. İslam ve Hz. Peygamber geldiğinde ise artık bu telbiye eskidi, kirlendi, artık ben size yeni telbiye göstereceğim demedi. Ne yaptı, var olan ve tevhidi vurgulayan telbiyenin arkasına müşriklerin eklediği bölümü kesti attı. Bu telbiye hâlâ devam ediyor. Hatta günümüzde Hac uygulaması cahiliye uygulamasıyla %90 aynıdır. Niçin? Çünkü İslam, tamamen alt üst etmek yerine topluma kolaylık sağlayacak ve değer kazandıracak ve o topluma yük olmayacak surettedir. Ama siz kendi kendinize İslam’a olmayacak şeyler yüklediğiniz andan itibaren İslam’ın yayılmasının önüne **en büyük engeli koymuş olursunuz!**

Mesela cahiliye döneminde cömertlik Araplarda çok yaygındır. Hatta İslam öncesi Arap tarihi kitaplarına bakarsanız hep kendi kavimlerinin cömertliği ile övünürler. Hatta o dönemde cahiliyede içki satılan meyhaneler stoktaki içkileri bitince kapalıyız anlamında bir bayrak asarlar, Arap şairi kendisini meyhanelerin tavanlarına bayrak astırmakla övünürmüş. “Ben o kadar cömert bir adamım ki babamın ahırında hiç canlı deve bırakmamışımıdır.” Peki bu dönemde cömertliğin ölçüsü nedir diye sorduğumuzda karşımıza iki şey çıkar: Bir; israf! Çünkü sizin amacınız misafirinize ikram etmek, fakir fukarayı sevin-dirmek değil övünmektir. Bunun amacı toplum tarafından takdir edilmek ve övülmektir ve işin içinde kibir ve gurur da var. İşte İslam Araplarda var olan bu durumu olduğu gibi almadan önce üzerinde operasyon yapmış ve ıslah etmiştir ve demiştir ki; “tamamen elini açma, sınıksız da durma”. Yani vasat olanı vaz etmiş ve Cahiliye Dö-

nemi cömertliğinin en bariz olan iki hususiyeti olan israf ve rıyayı yasaklamıştır. Çünkü yapacağınız hayır hasenat Allah tarafından görülüyor. Halbuki cahiliye döneminde ne kadar çok kişi sizi görür ve bahsederse o kadar makbul olur. İslam döneminde ne kadar kimse görmezse o kadar makbul olur. Tabir yerindeyse cahiliye döneminde siz toplumun, vatandaşın kamerasına poz verirken bundan sonra kamera Allah'ın elindedir. Tevhid bu demektir, kimse görmeden vermek, sağ elin verdiğini sol elin görmemesi. İşte bu İslam'ın cömertliğe getirdiği bir ölçüdür.

Zaman zaman Ashab içerisinde bu cahiliye cömertliğini de çağrıştıracak bir takım cömertlik adımları atıldığını görürüz. Mesela bunlardan biri Kâ'b bin Malik'tir. Tebük seferine katılmamış, daha sonra pişman olmuş ve hakkında ayet inince o kadar çok sevinmiş ki; "Ya Resulallah! Ben bütün malımı mülkümü vakfedeceğim" demiş. Bu iş tamamen cahiliye anlayışıdır. Allah Resulü buna müsaade etmedi. Çoluk çocuğunu kimseye muhtaç etmeyeceksin. Halbuki cahiliye döneminde bir gün kalkıp tüm varlığım sizin olsun demek bir kahramanlık işaretidir. Mesela bir Arap "Benim öyle bir dedem varmış ki beşyüz devesi varken bir günde o develeri bağışlayıp ertesi gün insanlardan ekmek dilenmiş. Benim böyle bir kahraman dedem var! Şimdi birinizin böyle bir dedesi olsa mahkemeye gidersiniz, dedemiz bunadı, malları zayi etti diye. Bu, cahiliye Arabı için bir şereftir, bizim için başka bir şey. Neden çünkü onlarda unutulmama duygusu var. Üç kişi geldiğinde yemek ısmarlamak normal ancak bu üç kişiye lokanta kapatmak size muhteşem bir şeref kazandırır. İşte İslam bunları ortadan kaldırdı.

Namusu için, davası için, kabilesi için savaşmak mücadele etmek Cahiliye Dönemi Arabı için de bir şeref meselesi. Ancak Cahiliye Dönemi Arabında takdir ediciler kamuoyu olduğu için bir kişinin nasıl öldüğü, nerede öldüğü, aldığı yarayı neresinden aldığı ve kimin tarafından öldürüldüğü dahi çok önemlidir. Mesela bir cahiliye Arabı ke-

sinlikle sırtından aldığı bir ok ve mızrak yarası ile öldürülmek istemez. Çünkü zımnen kaçarken vurulduğu şeklinde bir iddia olabilir. Siz öldükten sonra ne önemi var diyebilirsiniz ama Cahiliye Arabı öyle demez. Ebu Talip öyle demedi mi, Allah Resulü kendisine risaletini kabul etmesi ricasını bulduğunda? Başında diğer amcası Abbas da vardı. Abbas da o esnada Müslüman değildi. Abbas: Ebu Talib o dediğin kelimeyi söylemedi, dedi. Niye kabul etmiyorsun denildiğinde çok ilginç bir cevap vermiştir: Sakif'in kadınları Ebu Talib korkusundan kelime-i şehadet getirdi derler düşüncesiyle ben bunu yapmam, diyor. Öldükten sonra nasıl anılacağı meselesi çok önemli. Bu sebeple arkadan vurulmaya istemezler, olur ya düşmanınız size sinsice arkanızdan saldırıp öldürmüş olabilir ama bunu kime nasıl ispat edeceksin? Elinizde bir kayıt yok ki. En iyisi yüzden aldığımız darbe ile ölmek! Nitekim muallaka şairleri savaşırken kendisinin de atının da göğsünden aldığı yaralarla övünürlerdi. Çünkü insanlar kahramanlığınızı yüz yüze savaştığınızdan anlayabilir.

Cahiliyede hangi pozisyonda öldüğünüz ve kimi öldürdüğünüz de önemli. "Ben nice kahraman askerler öldürmüşümdür" demek için bu gerekli. Şunu demek istiyor, demek ki ben öldürdüğüm kişiden daha kahramanım. O sebeple savaşlarda Araplar daima kendilerine denk soylardan olan insanlarla savaşmayı tercih ederler. Çünkü öldürdüğü adamın şerefli olmasını ister, öldürülürse de şerefli bir adam eliyle öldürülmüş olmak ister. Bu konudaki en şanssız adam Ebu Cehil'dir.

Bedir Savaşı'nda Utbe, Şeybe, Velid meydana çıktıklarında karşılarına gelenleri beğenmediler. Muaz, Muavviz kardeşler ve Abdullah Bin Revaha ki bunlar da savaşçılar, müşrikler: Biz sizinle savaşmayız dediler belki karşılarına çıksa onları yeneceklerdi ama biz ancak bizim derecemizden adamlarla savaşırız dediler ve karşılarına Ebu Ubeyde, Hamza ve Hz. Ali çıktı ve onlar için en şerefli ölümü gerçekleştirdi! Çünkü Haşimiler ile Emeviler Abdülmenaf'ta birleşirler ve aynı asil soydan gelirler. Ebu Cehil'in nasibine Abdullah Bin Mesud düştü. O da

esasinda Kureyşli değil dışarıdan gelmiş bir sığınmacıdır. Mekke’de Kur’an okuduğu için Mekke müşriklerinin hakaret edip dövdükleri kimsedir. Ebu Cehil yaralı vaziyette yataarken Abdullah Bin Mesud’a piyango vurmuş, eline silahını alıp kellesini kesmek üzereyken Ebu Cehil yaralı vaziyette; “Ne kadar yüksek bir tepenin üzerine çıktığının farkında mısın ey deve çobanı. Bu ikramımı unutma! Artık torunlarına bunu anlatırsın” diyebilmiştir. İşte o tekebbür ölüm anında bile var! İşte İslam bu anlayışı kaldırıp işi Allah’a havale edince dedi ki; “Asıl olan cihattır ve niyettir. Savaşta nasıl öldüğün, kimi öldürdüğün önemli değildir. Allah sizin kalbinize bakar.”

Uhud Savaşı’nda meşhur Kuzman isimli bir savaşçı vardır. Müslümanlar; ne kadar büyük bir kahraman, ne güzel cihat ediyor derler. Allah Resulü der ki; o cehennemlik bir adam! Allah Resulü diyorsa onda bir hikmet vardır derler ve adamı takip ederler. O adam bir şekilde yaralanır, ölümcül olmayan fakat savaşmasını engelleyecek bir yara alır. Adam kılıcını iki taşın arasına koyarak üzerine kapaklanmak suretiyle Japonların harakirisi dediğimiz şekilde intihar eder! Bu vaziyette iken gidip ona sorarlar: “Allah mübarek etsin, o kadar düşmanla savaştın, yaralandın gazi oldun” dendiğinde verdiği cevap şudur: “Hayır ben din uğruna savaşmadım. Kendi kabilemin şanı için savaştım. Dolayısıyla bu şekilde savaşmam da mümkün olmadığı için ben ölmek istiyorum.” der ve intihar eder. Ne için? Çünkü asıl olan görüntü değil niyettir.

Burada cömertlik dediğimiz, asabiyet, kabile dayanışması dediğimiz cahiliyeye ait tüm kavramların İslamileştirildiğini ifade ettik. Peki hocam hiç bu Tevhid çizgisinden geçemeyip de sınıfta kalan uygulamalar yok muydu? Vardı. Mesela putlardan hiçbirini oraya geçemez. Çünkü Tevhid’e aykırıdır. Müslümanlar yeni coğrafyalar fethettiklerinde nefsin korunması, malın korunması, canın korunması, akideler söz konusu olduğunda gittikleri coğrafyalardaki uygulamalara da müdahale etmişlerdir. Mesela Hindistan bölgesi fethedildiğinde

kadının ölmüş kocası ile birlikte diri diri gömülmesi ibadetlerini Müslümanlar yasakladılar. Bu bir kültüredir, demediler çünkü din canı korur. Sasanilerde asil kanın bozulmaması adına, evlilikler gerçekleştiğinde Sasani Kralı ailesinin asaletine zarar gelmemesi düşüncesiyle kardeşler arasında evliliği uyguladı. İslam nesli koruma adına buna engel oldu. Amr Bin el-As Mısır fatihidir, Nil'in istenilen oranda taşmasını temin etmek için Nil'e genç kızların kurban edilme âdeti olduğunu görür. Bu âdetin sebebi sorulduğunda Nil'in tam ayarında taşması gerektiğini, az veya çok taşarsa zarar olacağını bunu da kurbanlar vermek suretiyle sağladıklarını söylerler. Amr Bin el-As buna müsaade etmedi. Yine malın korunması da dinin temel esaslarından birisidir. Efendim, mal benimdir istediğim gibi harcarım denilemez. Bir zamanlar "vücut benim, istediğim gibi kullanırım" diyenler vardı. İslam diyor ki vücut senin değil. Canın da kutsiyeti var. Cahiliye Arapları kendi mallarını istedikleri gibi kullanabileceklerini düşünüyorlar ve kendi mallarını itlaf etmeyi marifet sayıyorlardı!

Cahiliye Araplarında "*mu'âkara*" denilen bir uygulama vardı. Aynı zamanda misafir ağırlamak demektir bu. Muakara demek misafirini israf boyutunda malını telef ederek ağırlamak demektir. Bu da kendi cömertliğini göstermek amacıyla yapılır. Su başında bekleyen develerin ayaklarının kirişlerine kılıçla vurmak suretiyle hayvanların ayaklarını kesiyorlardı sırayla. Peki niye bu işe usulünce boğazını keserek başlamıyor? Zımnen şöyle düşünüyor: Şimdi ben 50 devamın hepsini kesmek istiyorum ki namım yürüsün. Eğer boğazını kesmeye kalkarsam bir süre sonra bana babam, kardeşim, dayım engel olabilir veya on tane kestikten sonra yorulup bırakabilirim. O yüzden kendimi kendi nefsimi teslim etmemek adına ama o develerin ayak kirişlerini kesersem o develer artık mecburen kesilmek durumunda kalır ve geri dönme ihtimalim biter. Buna *mu'âkara* diyorlar.

"*Beli*" denilen bir uygulama daha var. İslam bunu yasakladı mesela. Beli nedir? Bir deveyi aç susuz bırakmak suretiyle efendisinin kabrinin başına ölüme terk etmektir. Bazen biz bu uygulamayı Cahili-

ye Dönemi Araplarında ahiret inancı olabileceği şeklinde de değerlendiriyoruz. Niye, çünkü şiirlerde de var: ‘Benim başıma, öyle bir de vefalı ki ben dirildikten sonra nereye gideceksem o da dirilip beni oraya taşısın.’ Cahiliye Araplarında bir anlamda ahiret inancı hiç yok değil ama bu uygulama İslam tarafından yasaklandı.

“*Inneme’l-hamru ve’l-meysir*” ayetine baktığımı da buradaki “*meysir*” deve üzerine oynanan kumardır. Teferruatına baktığınızda bir sosyolojik gerçeği olduğunu görürsünüz. Araplar bu kumarı oynamak suretiyle deveyi 28 parçaya bölmek kaydıyla, bir kısım 3 parça bir kısım 8 parça almak suretiyle ve bu devenin parasını da boş ok çıkanlar ödemek suretiyle böyle bir kumar oynuyorlardı. Ve o cömert Araplar kendilerine deveden çıkan bu payları da hiç almıyorlar, tamamen fakirlere dağıtıyorlardı. Zaman zaman yılbaşı geldiğinde haberlerde duyarsınız. Size büyük ikramiye çıksa ne yaparsınız denildiğinde en büyük yalan nedir? Fakirleri doyurmak. Ben cami yaptıracağım diyen duymadım hiç ama o da çıkabilir. Kesinlikle cahiliye döneminin meysircileri bunlardan daha delikanlı adamlardır. Zira kesinlikle o deveden yemiyorlar, insanlara veriyorlar. Ne güzel sosyal dayanışma ama! *Meysir* kelimesi “*yusr*” yani kolaylık kelimesinden türemiştir ve emek harcamadan, neticesi ortaya çıkmadan bir sermaye sahibi olduğundan dolayı, bir ticaret olmadığından dolayı İslamiyet bunu yasakladı. Onun için hulasa edecek olursak ölçü tevhiiddir ve canın ve malın korunması ölçüsüdür.

Cahiliye hukukuna girerseniz; **zihar** uygulaması cahiliyede de vardır. Evlenme, boşanma hatta bir kişinin karısını iki üç defa boşandıktan sonra başka bir erkekle evlenmesi şartı da cahiliyede var. Hocam, cahiliyede her şey var, İslam bir şey yapmadı o zaman diyeceksiniz. İslam’ın bir şey yapması gerekmiyordu ki. Var olanı kendisi saydığımız ölçüler çerçevesinde ortaya koydu ve ona göre devam etti. Bu İslamiyet’in bir zafiyeti değil esasında, bu İslam’ın dinamizmi ve avantajıdır. İslamiyet gittiği coğrafyada oradaki insanların hayatına

yük olmuyor. İslam'ın avantajıdır bu. Ama siz bu uygulamaların tamamını İslam olarak görürseniz o zaman o uygulama gittiği bölgenin hayatına sıkıntı verir. Bunlar din değil aslında **kültürdür**.

Daha önce bahsettiğimiz ve **âkile** adı verilen hukuki uygulama da dinin aslından değildi. Var olan kültürü İslamiyet de benimsemiştir. **Âkile** artık dinî bir uygulamadır, ayrıca bunu her zaman uygulayalım dediğinizde başarılı olamazsınız. O dönemin kültürel yapısıyla alakalı bir uygulamadır bu. Araplarda şu anda zihar hâlâ var ama bizde yok, şimdi ne yapacağız, bunu uygulamak mı gerekecek?! Onun için kültür ile İslam'ın temel öğelerinin esaslarını ortaya koyabilmenin birinci şartı, **İslam'ın nasıl bir kültür ortamına indirildiğini tespit** etmektir. Eğer bunu tespit ederseniz o zaman İslam'ın yayılmasını ve hâlâ yayılmakta olmasının temel özelliklerini bu anlamda bulmanıza yardımcı olur. İslamiyet gittiği coğrafyalara “ben sizin hiç hayatınıza karışmıyorum, ne yaparsanız yapın” şeklinde onları tamamen serbest bırakmamış, ama koyduğu **ölçüler son derece sade, son derece anlamlı** ve gittiği toplumun hayatına son derece **değer katan** uygulamalar olmuştur.

Ama siz cahiliye dönemini sağlıklı bir şekilde bilmez ve olayın tamamen üstünü örterseniz, aşağıdan gelen filizleri yok sayar, Hazret-i Peygamber dönemini ilk başlangıç olarak sanki tüm kültür o zaman başlamış gibi değerlendirirseniz o zaman siz İslam'ı Allah Resulü'nün yaşadığı ortamda ihdas edilmiş gibi görürsünüz. Halbuki pek çoğu aşağıdan filizlenen o kültüre has olan uygulamalar şeklinde gelmektedir ve onu dondurursanız, işte “Allah Resulü'nün ashâbı ile birlikte yaşadığı bu kültür, bu din eşittir İslam'dır” dersiniz, yani onların küresel, bölgesel, şahsi ve kültürel anlamda evlenmeler, boşanmalar, yemeler, içmeler, âdetler, gelenekler onların hepsi sanki geçmişte yoktu, onları İslam ihdas etti dersiniz o zaman olup bitenlerin hepsini İslam olarak algıyorsunuz. Sonra da başka bir coğrafyaya gittiğinizde bir aykırılık ortaya çıktığında o zaman da o İslam'ı oraya giydirmeye çalışırsanız, işte bu da büyük sıkıntılar meydana getirir.

İslam'ın yayılma imkânını ve gücünü ortadan kaldırmış ve meseleyi sadece bir boyuta indirgemiş olursunuz.

İslam tesettürü/ örtünmeyi emrediyor, ne ile ve nasıl örtündüğünüze karışmıyor. Şimdi siz eğer belli bir giyimi belli bir örtünme şeklini -ki o, kültür unsurudur- fiksleyip de bu İslam'dır dediğiniz andan itibaren onun dışında olan bütün giyimleri, bütün anlayışları din dışı olarak kolayca atabilirsiniz! O da neye sebep oluyor? Müslümanlar arasında tefrika ve tartışmalar meydana gelmesine... Biz bunları yaşıyoruz, öğrencilerimiz arasında, insanlar arasında yaşıyoruz. Müslümanların dinamizmi ve artı bir güç olması gereken bu özellikleri neticede bir çatışma unsuru haline geliyor. Şu anda Müslümanların kendi içinde yaşadığı parçalanmışlık, dağılma, çözülme ne dersenez deyin belki de bütün bunların sebeplerinin tespiti için bile **Allah Resulü'nün gönderildiği ortamın şartlarını da bilmek** gerekiyor. Ama az önce söylediğimiz gibi biz cahiliyeyi iki noktaya düşürürsek yeni yeni sorunlar meydana gelecektir.

Son birkaç değerlendirme yaparak tamamlayayım sözlerimi. Hazret-i Ömer'e atılmış büyük bir iftira vardır. Bunu her birimiz camilerde duyduk, sizler de duydunuz, kızını gömmesi ile alakalı olay... Sanıyorum 2007-2008 yıllarında bir gün hocamız beni telefonla aradı, ben de o sıralar "Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2"yi yani Hulefâ-i Rasidîn dönemini çalışıyordum. Dedi ki; buraya bir hocamız geldi, bu hocamız kitap yazan bir hoca. Bu Hazret-i Ömer'in; "İki şeyi hatırladığımda birine gülerim birine ağlarım" hikâyesini bir yerlerde bulabildin mi diye bana sordu. Bu sonraki dönemde birinin uydurmasıdır ama acayip uydurmuş! Neredeyse Buhari hadisi gibi insanlar bunu anlatıyorlar. Ben de yok dedim böyle bir şey.

Hadise şu; büyük bir camide bir hutbede hocamız da bundan bahsetmiş ancak hangi bağlamda bahsettiğini bilmiyorum. Belki de İslâm'ın dönüştürücü gücü konusunu anlatırken ideolojik bir anlayışla bu hikâyeyi anlatmış... Kızımı gördüm, o sırada toprakta debelenirken

gözüme kum kaçtı... Çok ince teferruatına kadar anlatmış. Tabii namazdan sonra Allah kabul etsin seremonisi devam ederken hoca kendi kendine güzel bir hutbe okumanın ve namazı da kıldırması olmanın rahatlığıyla tebrikleri kabul ederken cemaatten bir tanesi: Hocam, o saçma sapan hikâyeleri hutbede niye anlatıyorsunuz? deyince hocanın kimyası bozulmuş. Tabii en kolay yolu da bulmuş. “Ben bunu filan hocanın kitabından okudum.” Dolayısıyla fatura filan hocaya çıkıp o hoca da o caminin cemaati olunca, tabii bu defa hocanın paçaları tutuşmuş ve ilahiyat fakültesine gelmiş. Ben de böyle bir şey olmadığını söyledim. Bu Ömer’i atılan en büyük iftiradır, hiçbir kaynakta hiçbir yerde bulamazsınız.

Peki böyle bir olay olmuş olabilir mi? Gayet mümkün. Çünkü Cahiliye Dönemi Arap toplumunda kız çocuğunun dünyaya gelmesi bir adamın başına gelebilecek en büyük beladır. Neden? Çünkü hukukun olmadığı, hayat şartlarının son derece zor olduğu ve sürekli çatışmanın, mücadelenin olduğu bir yerde insanlar haklarını hukuklarını ve mallarını mülklerini ancak kendi kılıçlarıyla koruyabilirler.

Abdulmuttalib de zemzemi kazması esnasında “Yarabbi 10 tane evlat ver de birini kurban edeyim” diye dua etmedi mi? İsteddiği erkek çocuktur. Çünkü hukukunuzu ancak onunla koruyabiliyorsunuz. Bir adam, bir Arap, çölün ortasına çadır kurarak artık ben bundan sonra burada yaşayacağım diyemez. Çünkü kabile sistemi içerisinde olmak durumundadır. Velew ki faraziye olarak: Ben hanımımınla birlikte gideyim orada ailemi kurayım demiş olsun. Böyle dediğinde şöyle bir hayal de kursun: “On tane oğlum olsun, buraların kralı ben olayım.” İyi olsun. Bir çocuk dünyaya geldi kız, iki, kız... On tane kızı oldu adamın. Şimdi bu adam kendisinin hakkını savunacak, komşu kabilenin merasına saldırı düzenlerken kendisine yardımcı olacak erkek evlatlar hayal ederken şimdi koruması gereken kızları var. İki kabile arasında savaşlar çokça meydana geldiği için, kadınlar cariyeye olarak mal statüsüne düşeceği için ve hanesindeki kadınların ırzından sorumlu olduğu için bir adam adına kız çocuğunun dünyaya gelmesi demek onun

soyuna ve ırzına zarar verecek bir potansiyel meydana gelmiş demektir. İşte bu sebeple Arab'ın kız çocuğu dünyaya geldiğinde yüzünü ekşitmesinden daha tabii bir durum olamaz. Burada şunu da ifade edelim ki kız çocuklarının toprağa gömülme oranı günümüzde herhangi bir İslam beldesindeki kürtaj oranının yüzde onu kadar bile yoktur.

Şimdi ben böyle demekle cahiliyeyi parlatmış mı oluyorum?! Böyle bir derdimiz yok. Bizim durumu tespit etmemiz, ortaya koymamız gerekiyor. Niçin; çünkü bu kız çocukları daha sonra Hz. Peygamber döneminde şunun eşi oldu, bunun eşi oldu... Bir kere Kureyş içerisinde bu uygulama yerleşik anlamda yoktu. Kendine göre hukuku olan koruma imkânı olmayan badiyede bunlar söz konusuydu. Ancak Kur'an-ı Kerim'de geçen çocuklarının geçim korkusu ile öldürülmesi kız çocuğu dünyaya geldiğinde yüz buruşturulması, insan içine çıkmak istenmemesi ve sair, bunlar gayet tabii ve bilinen hususlardır. Bunların bu şekilde biliniyor olması cahiliye ile alakalı zihnimizde var olan algının daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına imkân verir. Bir de eğer siz cahiliyeyi yok olmuş bir dönem olarak görürseniz, İslam geldikten sonra artık cahiliye kalmadı şeklinde bir sonuç ortaya çıkar. Oysa cahiliye tarihsel süreç değil bir kültür, bir algı ve anlayıştır. Bu da şu anlama gelir. Cahiliye İslam'dan sonra da devam edebilir, İslam'dan sonra da cahililer bu anlamda içimizde olabilir.

Size bir cahiliye örneği vereceğim. Zaman zaman bizlere düğün davetiyesi geliyor. Oğlumuz Ahmet ile kızımızın düğününe sizi de bekliyoruz yazıyor içinde de. Bu kızın adı yok mu? Kızın adı Ayşe olur Hatice olur. Hz. Aişe dediğimiz zaman ayıp günah değil, Hz. Safiye, Hazret-i Fatıma annemiz diyoruz. Kızın adı da Hatice olsun. Fakat davetiyeye bakıyoruz da en azından adaletli ve tutarlı davranıp oğlumuzun ve kızımızın düğününe diye yazılsa Allah kabul etsin dersiniz. İşte oğlanın adını yazıp da kızın adını vermemek kızı gömmek

demektir. Bu da bence cahiliyedir. Adamın dindar, sakallı sarıklı olması durumu değiştirmez, bu bir zihniyettir.

Bir diğer örnek ise, ben konferanslarda bunu çok duydum, hocam bizde kızlara miras vermezler, diyenler var. Niye vermezler, diyorum. “Hocam, bizde gelenek böyledir!” Bu sözü söyleyen adamın, “niye putlara tapıyorsunuz denildiğinde, biz atalarımızı bu yol üzere bulduk” diyen müşrik Arap’tan şekil olarak ne farkı var?! Bu da cahili düşünce...

Onun için Cahiliye Dönemi kelimesi yerine kanaatimce İslam öncesi Arap tarihi ve kültürü kavramının daha soğukkanlı, daha ideolojik olmayan bir tabir olduğunu düşünüyor ve onu kullanıyorum. Çünkü “cahili dönem” dediğiniz zaman insanlar artık o dönemin geçtiğini, İslami dönemin geldiğini ve artık İslam’ın hâkim olduğunu ifade ediyorlar. Bundan daha cahili bir davranış yok! Zaten Allah Resulü, ümetinin içinde devam edecek Cahili davranışlar olacağını ifade ediyorlar. Bunlar atalarıyla, soyuyla övünmek, yıldızlara bakıp gelecek tahmin etmek, ölülerin arkasından onu övücü mahiyette sözler söylemek, ‘benim ölüm...’ demek ve sairedir. Halbuki biz her cenazenin arkasından Tekâsür suresini okuyoruz, öyle değil mi? Sebebi ne? Israrla hatırlatıyoruz, bir Tekâsür okuyalım hocam diyerek. Ama bunun anlamı nedir?

“*Elhâkümü’t-tekâsür hattâ zürtümü’l-mekâbir*”. Çokluk ile övünmek, bizim soyumuz üstündür demek cahiliye anlayışıdır. Peki bu anlayışı biz kendimiz “O falan yerlidir, o Kürt’tür, Laz’dır, Çerkez’dir diye ya aşağılama veya övünme anlamında kullanmıyor muyuz? Halbuki bunlar Allah’ın takdiridir. Rum suresinde geçen ayetlerde Allah’ın varlığının ve birliğinin delillerinden biri olarak renklerin ve dillerin yaratılması zikredilir. Bütün bunlar Allah’ın sünneti olmasına rağmen bununla övünmek de cahilliktir. Hasılı bizim toplum içinde var olan cahiliye anlayışlarını tespit etmek ve sırf bunları ıslah etmek için dahi güncel anlamda bu kültürün özelliklerini bilmek ve varsa tespit

ettiğimiz bu cahiliye anlayışlarını ıslah etmek adına o kültürü iyi bilmemiz gerekiyor.

Son cümle olarak şunları söyleyeyim: Kur'an-ı Kerim'in muhabı olan insanların zihin haritalarını tespit etmeden Kur'an'ın kastını ve muradını anlama imkânımız azalır. Biz ise Kur'an-ı Kerim'i anlama çabası içerisindeyiz.

Yine Allah Resulü'nün siretini, meydana getirdiği toplumsal değişim ve dönüşümü sağlıklı bir şekilde tespit etmek ve siyeri doğru anlamak gerekir. Çünkü siyeri doğru anlamazsak Kur'an'ı da anlamayız. Kur'an'ı anlamak için de siyere bakmamız gerekir. Salt sözcüklerden yola çıkarak bunlara bakıp anlayamazsınız. *“Ya eyyühellezîne âmenû etî'ullahe ve'r-rasûl.”* Bu ayet-i kerimeyi tefsir ederken Allah'ın Resulü ne dediyse aynı ile ona itaat edin şeklinde tefsir eder ve Peygamber'in ağzından çıkan her şeyi ayet gibi anlarsanız o zaman ashab ile Hz. Peygamber arasındaki ilişkilerde ashabın; *“Ya Rasulallah, bu vahiy midir değil midir yoksa sen kendi düşünceni mi ortaya koydun?”* ifadelerini anlamlandıramazsınız. Allah Resulü ile ilgili her duyduğunuzu ayet gibi görür ve günümüzde hadis eşittir ayet gibi anlayan insanların konumuna düşeriz. Yani Kur'an-ı Kerim'i siretle anlamak ve açıklamak, sireti Kur'an ile açıklamak, bunlar birbiri ile yakından alakalıdır. Siyer kaynaklarında hiçbir bilgi olmasın, sadece ve sadece Fetih suresi bize Hudeybiye sürecini en güzel şekilde açıklar.

Toplantımıza konu olan bu eserimizi ve diğer çalışmalarımızı bu minvalde ortaya koyduk ve bunun ehemmiyetini vurgulamak için de sizlerle böyle bir hasbihal etme imkânı bulduk dostlar. Umarım sizler için ufuk açıcı ve güzel bir imkân olarak karşınıza çıkmıştır diye düşünüyorum.

Tekrar Adil Hocamızın daveti, sizlerin de ilgileriniz için teşekkür ediyorum, sağ olun.

İMAM ŞÂFİÎ’NİN FIKİH DÜŞÜNCESİNE (USULÜNE) GENEL BİR BAKIŞ

Doç.Dr. Soner DUMAN

Doç.Dr. Soner DUMAN

Aslen Kastamonu-Tařköprü'l olup 1975'te İstanbul'da doğdu. 1993'te Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne girdi. 1998'de buradan mezun olduktan sonra aynı yıl Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Bilim Dalında yüksek lisansa başladı. 2000 yılında yüksek lisansını, 2007 yılında doktorasını tamamladı.

2000-2011 yılları arasında Millî Eēitim Bakanlıēı'na baēlı olarak çeşitli liselerde din kültürü ve ahlak bilgisi ēretmeni olarak görev yaptı.

2011 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Bölümü'nde ēretim yesi olarak göreve başladı. 2014 yılında aynı üniversitede Doçent oldu. Hlen aynı üniversitede İslam Hukuku Anabilim Dalı Başkanı ve ēretim yesi olarak görev yapmaktadır. Yayınlanmış telif ve tercüme çalışmaları bulunmaktadır.

Evli ve üç ocuk babasıdır.

1. İMAM ŞÂFÎ'NİN HAYATI

1.1. Çocukluk Yılları

150 (767) yılında Gazze'de doğdu. Baba tarafından soyu Hz. Peygamber'in dördüncü kuşaktan dedesi Abdümenâf ile birleşir. Bedir Gazvesi'nde müslümanlara esir düşüp fidye vererek serbest kaldıktan sonra İslâm'ı kabul eden dedesi Sâib'e değil onun oğlu Şâfi'a nisbe-tiyle şöhret bulmuştur. Babası vefat edince annesi Fâtıma onu iki yaşında Mekke'ye götürdü, mahrumiyet içinde büyüdü.

Temel eğitimi-gi güçlü hâfızası sayesinde bir tür belletmenlik yaparak ücret ödemededen sürdürdü. Yazı malzemesi ihtiyacını etraftan topladığı kemiklerden ve bir devlet dairesinin atık kâğıtlarından karşı-lıyordu. Yedi veya dokuz yaşlarında Kur'an'ı ezberledi; on üç yaşın-da iken Mescid-i Harâm'da Kur'an okutmaya başladı. Bir yandan İsmâil b. Kustantîn'den kıraat dersleri alırken diğer yandan ilim mec-lislerine katıldı.

Mekke'deki eğitiminden sonra Benî Hüzeyl kabilesine katılıp onların şifahî kültürü ve örfleri yanında atıcılık ve biniciliği öğrendi. Burada elde ettiği tecrübenin etkisiyle önce Arap şiiri, edebiyatı ve tarihine ilgi duydu.

Çevresinden gelen telkinlerle Süfyân b. Uyeyne ve Müslim b. Hâlid ez-Zencî'den ilim tahsiline başladı.

1.2. İmam Mâlik'in Öğrencisi İmam Şâfiî

Şâfiî yine telkinler üzerine Mâlik b. Enes'e gitmeye karar verince ödünç aldığı bir nüshadan el-Muvaţta'ı ezberledi.

Ardından hocası Müslim b. Hâlid ez-Zencî'nin Mâlik'e ve Mekke valisinin Medine valisiyle Mâlik'e hitaben yazdığı mektupları alarak Medine'ye gitti. Mâlik'le tanışmasına aynı zamanda kendi akrabası olan Medine valisi aracılık etti. Şâfiî bu sırada yirmi yaşlarındaydı. Mâlik başlangıçta onu öğrencilerinden birine bağlamak istediye de yeteneğini sezince bizzat ilgilenmeye karar verdi. Bu talebeliği hocasının vefatına kadar (179/ 795) devam etti. el-Muvaţta' râvileri listesine giren Şâfiî hocasının ilmî birikimine en iyi nüfuz eden öğrencilerinden oldu.

1.3. Şâfiî Yemen'de Memur

Mâlik b. Enes'in vefatı üzerine Şâfiî muhtemelen Mekke'ye döndü. O sırada Hicaz'da bulunan Yemen valisi, Şâfiî'nin dayılarından birinin ricasıyla onu Yemen'e davet etti. Yemen'de bir kamu görevi alıp burada yaklaşık beş yıl kalan Şâfiî'nin San'a'da Hz. Osman'ın torununun torunu olan Hamdeh (Cemîle) adlı hanımla evlendiği kaydedilmektedir.

1.4. Entrika

Şâfiî çok geçmeden kendini siyasî bir entrikanın içinde buluverdi. Dönemin hassasiyetlerine uygun bir tertip neticesinde yönetime karşı bir ayaklanmayı örgütlemekle suçlandı ve tutuklanıp Halife Hârûnürreşîd'in huzuruna çıkarılmak için Rakka'ya götürüldü. Beraberinde bulunanlar idam edilirken Şâfiî güçlükte kurtulabildi. 184 (800) yılında gerçekleşen bu olay Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile tanışmasına vesile oldu.

1.5. İmam Muhammed'in Yanında

Bir süre Rakka'da veya Bağdat'ta göz hapsinde tutulan Şâfiî bu sırada Şeybânî'nin derslerine devam etti. Ardından Hârûnürreşîd'in, kendisiyle ilgili olumsuz kanaatinin değiştiğini bildirip onu 4000 (veya

10.000) dirhemle ödüllendirmesi üzerine Bağdat'tan ayrılarak Mekke'ye döndü. Ancak zorunlu ikamet ne kadar sürdüğü tesbit edilemediği için Mekke'ye dönüş tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Şâfiî, Bağdat'taki ikameti sırasında Şeybânî'nin eserlerini temin etmeye çalışarak ehl-i re'ynin temsilcisi konumundaki Hanefî birikiminin zayıf yönlerini tesbite koyuldu. Daha sonra gerek Bağdat'ta gerekse Mekke'de Şâfiî ile Şeybânî arasında münazaralar cereyan etti, hatta bunlardan en az biri Halife Hârûnürreşîd'in huzurunda gerçekleşti. Şeybânî'nin ders halkasına devam etmekte iken sırf ilmini sınamak amacıyla Şâfiî'nin meclisine katılıp onun bilgisinden ve metodundan etkilenen Ebû Sevr'in anlattığı iki anekdot, Şâfiî'nin Bağdat'a ilk gidişinde ya uzun bir süre kaldığını ya da Şeybânî hayatta iken ikinci defa gidip onunla münazaralara girdiğini, hatta ders halkası kuracak ölçüde bir çevre edindiğini göstermektedir.

1.6. Şâfiî Yeniden Mekke'de

Mekke'ye döndükten sonra Şâfiî, bir yandan öğretim faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan Irak'ta temin ettiği eserlere reddiyeler yazdı, ayrıca Şeybânî ile aralarındaki münazaralar devam etti. Şeybânî, Mina'da Mescid-i Hayf'ta karşılaştığı Şâfiî'ye kendilerini eleştiren kitabını hatırlatıp onu münazaraya davet etmiş, Şâfiî aralarındaki dostluğa zarar verebileceği düşüncesiyle önce bu daveti kabul etmemiş, fakat ısrarlı talep üzerine münazaraya katılmıştır. Bîşr b. Gıyâs el-Merîsî, tanık olduğu bu münazarada Şâfiî'nin ilmî kudretinden oldukça etkilenmiştir.

1.7. Şâfiî Yeniden Bağdat'ta

Şâfiî, Mekke'ye dönüşünün ardından iki defa daha Bağdat'a gitti. 195'teki (811) gidişinde iki yıl kaldı. Emîn ile Me'mûn arasındaki iktidar mücadelesi sebebiyle Bağdat muhasara edilince buradan ayrıldı.

On beş ay süren muhasara nihayete erdiğinde ortalığın yatıştığını düşünerek 198'de (814) Bağdat'a döndü; fakat üç ay sonra umduğu huzurlu ortamı bulamayınca Mısır'a gitmeye karar verdi.

Şâfiî'nin Bağdat'taki bu son ikametleri sırasında girdiği münazaralarda rakip tarafın temsilcisi Ebû Yûsuf'un talebesi Bişr b. Gıyâs el-Merîsî oldu.

Bununla birlikte duydukları saygı sebebiyle gerek Bişr gerekse Za'ferânî, Şâfiî'yi ağırlayanlar arasında yer aldı.

Bu dönemle ilgili rivayetler Şâfiî'nin derslerine en çok devam eden kişinin Ahmed b. Hanbel olduğunu, Bağdat'ta ehl-i re'y karşısında zor günler yaşayan ashâb-ı hadîsin Şâfiî'nin gelişiyile güç kazanması üzerine ashâb-ı re'y'in ders halkalarının azaldığını ve bundan dolayı ehl-i hadîs tarafından kendisine "nâsirü'l-hadîs" unvanı verildiğini göstermektedir.

1.8. Şâfiî Mısır'da

Şâfiî'nin 199 yılı sonlarına doğru veya 200 (815) yılı başında Mısır'a gitti.

Şâfiî Mısır'a gittiğinde bir süre dayıları Ezdliler'de misafir kaldı. Orada kendisine en çok destek ve himayeyi ise İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden Abdullah b. Abdülhakem'in ailesi sağladı; onlar da Şâfiî'nin ilminden çokça yararlandı ve Abdullah'ın oğlu Muhammed onun gözde talebelerinden biri oldu.

Şâfiî, Mısır'da kaldığı süre içinde önemli sağlık sorunları yaşamasına rağmen yoğun telif ve öğretim faaliyetleriyle meşgul oldu.

İmam Mâlik'i eleştirmeye başlayınca oradaki taraftarlarının şiddetli tepkisiyle karşılaştı; hatta bunlar onu Mısır'dan çıkarmak için valiye baskı yaptılar. Şâfiî ve kendisini destekleyenlerin vali ile yaptığı görüşme onu sürgün kararından vazgeçiremedi. Bunun üzerine Şâfiî üç gün süre istedi ve üçüncü gece vali vefat etti; böylece ömrünün sonuna kadar Mısır'daki ikametini sürdürmüş oldu.

Çok sayıda öğrenci yetiştiren Şâfiî'nin Mısır öncesi dönemdeki talebeleri arasında Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel, Kerâbîsî ve Za'ferânî öne çıkmıştır.

Mısırlı öğrencilerinden Büveytî, Müzenî ve Rebî' b. Süleyman el-Murâdî mezhep açısından merkezî bir konuma sahiptir.

2. İMAM ŞÂFÎ'DE ŞER'Î DELİLLER

Giriş: Beyan Teorisi

Usul tarihinin günümüze gelen ilk eseri olan İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'si genişçe bir girişten sonra beyan konusuyla başlar. Şâfiî'nin usulünü anlamak, aslında bir bütün hâlinde onun beyan konusuna bakışını anlamakla eşdeğerdir. Zira onun "beyan" adını verdiği şey, mükellef olan bir kişinin, Allah'ın hükmünü bilme yollarıdır.

Ona göre insanlara, dünya hayatında karşılaşabilecekleri her durumla ilgili doğrudan veya dolaylı bir açıklama yapılmıştır. O, bu görüşünü şu sözleriyle dile getirir:

Allah'ın dinine mensup bir kimsenin başına gelebilecek herhangi bir şeyle ilgili mutlaka Allah'ın kitabında onunla ilgili doğru yolu gösteren bir delil mevcuttur.

Bu ifade, ilk bakışta "her şeyin Kur'an'da mevcut olduğu" şeklinde anlaşılmaya müsait gözükmeyle birlikte Şâfiî'nin kastı tam olarak bu değildir. Zira onun belirttiğine göre insanlara, yükümlülükleri konusunda yapılan açıklamalar farklı şekillerde tezahür eder.

Allah'ın kullarını mükellef kıldığı hükümlerden kitabında açıkladıkları, çeşitli kısımlara ayrılır:

1. Allah'ın nass olarak açıkladıkları: Bunlar kullar üzerine namazın, zekâtın, haccın ve orucun farz kılınması, açık-gizli bütün kötülüklerin, zina, içki, ölmüş hayvan eti, kan ve domuz etinin haram kılınması gibi genel nitelikli farzlardır (cümelü'l-ferâiz). Yine Allah abdestin farzının nasıl olduğunu ve diğer hususları da kitabında nass olarak açıklamıştır.

2. Bir hükmün farziyetini kitapla belirlemesi, keyfiyetini ise resulünün diliyle açıklaması. Namaz ve zekâtın âdetleri, vakitleri ve

bunlar dışında Allah'ın kitabında indirdiği diğer farzların açıklanması bu türdendir.

3. Hakkında nass bulunmayan konuda Hz. Peygamber'in bir sünnet koyması. Nitekim Allah, Kitab'ında Peygamber'e itaat etmeyi ve emrine uymayı farz kılmıştır. Peygamberin hükmünü kabul eden kişi, Allah'ın ona uymayı farz kılması sebebiyle bunu kabul etmiştir.

4. Allah'ın hükmünü bulmak için ictihadı farz kıldığı ve ictihad konusunda kulların itaatlerini sınıadığı konular.

Şâfiî, her bir beyan türünü ayrı olarak ele alırken yukarıda belirttiği taksimi beşe çıkarır. Buna göre beyan türü beşe çıkar:

a) Kur'an'da yer alan ifadenin başka hiçbir açıklamaya ihtiyaç duyurmayacak şekilde açık olduğu beyan türü,

b) Kur'an'da hakkında bazı açıklamalar yapıldığı halde sünnetin ek hükümler getirdiği beyan türü: Abdestin farzları Kur'an'da yer aldığı halde Hz. Peygamber'in abdest alırken azalarını üçer kere yıkaması vb. gibi hususlar buna örnek olarak verilebilir.

c) Kur'an'da prensip olarak adı konulan fakat ayrıntıların sünnet tarafından açıklandığı beyan türü: Namazın farziyeti belirtildiği halde kılınış şeklinin, vakitleri ve rekât sayılarının sünnet tarafından beyan edilmesi buna örnek olarak verilebilir.

d) Kur'an'da yer almayan bir konuda sünnet tarafından yapılan beyan,

e) Kur'an ve sünnette yer almayan konularda ictihad yoluyla olan beyan.

Şâfiî'nin beyan şemasına ilişkin açıklamaları onun fıkıh anlayışının karakteristik özelliklerine ilişkin son derece önemli ipuçları taşımaktadır.

Şâfiî'nin beyan şemasında sünnetin "anahtar delil" rolünde olduğu görülür. Her ne kadar Kur'an, merkezî bir konumda bulunsun bile Kur'an, sünnet ile açıklanmaktadır. Nitekim beyan türleri içinde ilk

ve son tür dışarıda bırakıldığında arada kalan üç türün sünnete ayrılması, beyanda sünnetin önemli bir rol icra ettiği görülmektedir.

İctihadın, Kitap'ın bir beyanı olarak görülmesi oldukça dikkate değerdir. Şâfiî'nin ictihadı bu şekilde ortaya koyması onun "her şeyin hükmünün Kitapta yer aldığı" kabulünden kaynaklanmaktadır. Şu hâlde müctehidin ictihad yoluyla ulaştığı hüküm de aslında -kendisi değilse bile- emareleri Kitap'ta mevcut olan bir hükümdür. İctihada bu şekildeki bakış "Kitap bilgisine sahip olmayanların ictihad etmelelerini önleme" ve "müctehide ictihad sonucu ulaşılan hükmün Kitap ile bağlantısını kurma yükümlülüğünü yükleme"ye yönelik adımlar olduğu görülmektedir. Böylelikle a) Kitap bilgisine sahip olmayan bir kimseden sadır olan ictihad ve b) Kitap bilgisine sahip olsa bile Kitap'la *bir şekilde* ilgi ve irtibatı gösterilemeyen ictihad meşrûiyetini yitirecektir.

Kıyas kavramı, müctehidi, beyan şemasının dışında yani vahyin sınırları dışındaki tehlikeli alanda muamelede bulunmasını engelleyen engellerden biridir.

Şâfiî'nin söylediklerinden anlaşıldığına göre emareleri araştırma işlemi ictihad, bulunan hükmün Kitap'la irtibatının kurulması ise kıyastır. Şu hâlde ictihad ve kıyas bir bakıma aynı işlemin başlangıç ve sonuç şeklindeki süreçlerini ifade etmektedir. Şâfiî'nin meşhur "Kâbe'den uzakta bulunan kimsenin kible yönünü belirlemesi" örneğinden hareketle bu durumu belirtecek olursak; güneş, ay, yıldızlar, rüzgârın esiş yönü vb. tabiattaki varlık ve tabî olaylar emareleri teşkil eder. İctihad bu emareler üzerinde akıl yürütmek, kıyas ise kendi bulunduğu yön ile Kâbe'nin muhtemel yönü arasında bir değerlendirmede bulunarak o yöne doğru yönelmektir.

"Beyana konu olan şey" görünürde Kitap olmakla birlikte daha dikkatli bakıldığında bunun "hükmü araştırılan olay" olduğu görülür. Şâfiî'nin "hükmü doğrudan veya dolaylı bir şekilde Kitap'ta yer almayan hiçbir olay bulunmadığı" yolundaki ifadesinden onun Kitabı "varlığın dildeki yansıması" olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Sünnet ve

ictihad ise Kitabın beyan ve tefsirinde birer “yorum aracı” olarak görülmektedir.

Kur’an’ın Kur’an’la ve sünnetle beyanında, başvurulacak âletler müctehidin dışında hazır halde bulunurlar. Burada müctehidin fonksiyonu yorumu yapılacak âyetle ilişkili olan diğer âyetlerin tespiti, yorumu yapılacak âyetle ilişkili olan sâhih sünnetlerin tespitidir, yorum âletleri naklî delillerdir. Kur’an’ın ictihad yoluyla beyanında da müctehidin dışında hazır halde birtakım emareler söz konusudur. Müctehid bu emareleri takip ederek hükme ulaşmaya çalışır. Ne var ki buradaki emareler yalnızca naklî deliller ile sınırlı olmayıp tecrübî ve aklî delillere kadar uzanır. Naklî delillere ve aklî emarelere dayanmaksızın ictihadda bulunmak ve bir görüş ileri sürmek Kitabın beyanı sayılamayacağı gibi bu şekilde görüş belirten şahsa da “ictihad etti” denilemez. Bu kişinin yaptığı Kitap dışında “kendiliğinden hüküm koymak”tır. İctihad, Şâfiî tarafından Allah’ın kullarına yönelik sınavları kapsamında görülür.

Şâfiî’nin istihsan yolu ile verilen hükmü *daha öncesinde bir örneğe dayanmaksızın ortaya konulan yeni görüş* şeklinde takdim etmesi, ictihad faaliyetinin ilk iki kaynaktan bağımsız olamayacağı, bu şekilde yapılan bir ictihadın temelsiz olduğunu ifade eder.

Şâfiî icmayı ve -belirli şartlar altında- sahâbî kavlini de hüccet olarak kabul etmekle birlikte beyan türleri arasında bunlara yer vermemiş, ancak gerek *er-Risâle* gerekse *el-Ümm* ve diğer usulî risalelerinde delilleri zikrederken icmâ ve sahâbî kavlinden bahsetmiştir.

Şâfiî’ye göre bir şeyin helal veya haram olduğu konusunda görüş belirten kimsenin bir bilgi kaynağına (cihetü’l-’ilm) dayanarak söz söylemesi kesinlikle şarttır. Bilgi kaynağı ise; kitap veya sünnetteki haber yahut icmâ yahut da kıyastır.

2.1. Kitap / Kur’an

İmam Şâfiî nazarında Kur’an, bütün şer’î delillerin kendisine dayandığı aslî delil ve merkezî otorite konumundadır. Allah’ın dinine

mensup bir kimsenin karşılaşılabileceği her türlü meselenin dinî hükmü Kur'an'da yer almakla birlikte bu hükümlerin hepsi "nass" olarak mevcut olmayıp bir kısmı "istinbat" yoluyla elde edilmektedir.

Şâfiî ilim konusunda insanların farklı tabakalara ayrıldığını belirtir ve bu tabakalaşmanın Kur'an bilgisi konusundaki derece farklılığına bağlı olduğunu belirtir. Kur'an'da açık olarak veya istinbat yoluyla elde edilebilecek şekilde bulunan hükümleri bilen ve bunlara uygun amelde bulunan kişi hem din hem de dünya konusunda faziletleri elde etmiş, kendisinden şüpheler gitmiş, hikmetle donanmış olur. Böyle bir kimse dinde imamlık / önderlik makamını da elde etmiş olur.

Kur'an dışındaki diğer şer'î deliller meşruiyetini Kur'an'dan almakta, aynı zamanda Kur'an'ı beyan etmektedir.

2.2. Sünnet

2.2.1. Sünnetin Hücciyeti ve Otoritesi

- Sünnet, otoritesini Kur'an'dan almaktadır. Kur'an'da Yüce Allah, Resûlü'ne itaati farz isyanı haram kılmak, onun faziletini beyan etmek suretiyle onu dini için bir sembol kılmıştır.

- Kur'an'da geçen "hikmet" sünnettir.
- Sünnete aykırı olan sahabe görüşleri dikkate alınmaz. (Hanefî ve Mâlikîlere yönelik eleştiriler)
- Sünnet vahy-i gayr-i metlûvvdür. Resûlullah (s.a.v.) her ne hüküm koymuşsa vahiyle koymuştur.

2.2.2. Sünnetin Kur'an ile İlişkisi

Sünnetin Kur'an'la üç tür ilişkisi söz konusudur:

a) Kur'an'da mücmel olarak yer alan bir hususu açıklaması. Mesela Kur'an'da namaz, oruç, zekât, haccın farz kılındığı belirtilmiş bulunmakla birlikte bunların ayrıntıları yer almamış, bunlar sünnet tarafından açıklanmıştır.

b) Kur'an'da ayrıntılı olarak yer alan bir hüküm hakkında Resûlullah (s.a.v.) da bazen ek bir hüküm koyabilir. Mesela abdestin

nasıl alınacağı Kur'an'da ayrıntılı olarak anlatıldığı halde Hz. Peygamber ek birtakım açıklamalar yapmıştır.

c) Kur'an'da hiç yer almayan konuda Hz. Peygamber'in hüküm koyması.

Şâfiî, bu üçüncü kısım hakkında âlimlerin üç farklı görüşe ayrıldığını belirtir. Bunların bir kısmına göre Hz. Peygamber'in koymuş olduğu sünnetin mutlaka Kitap'tan bir aslı vardır. Bir kısmına göre ise Allah'ın elçisi olması ona müstakil hüküm koyma yetkisi vermiştir. Bazılarına göre ise Hz. Peygamber'in koyduğu hükümler Allah tarafından peygamberimize ilham edilmiştir. Bu görüş, sünnetin hikmet olduğu ile paralel bir görüştür.

Şâfiî, bu görüşlerden hangisi kabul edilirse edilsin netice itibarıyla sünnetin otorite olduğu gerçeğinin değişmeyeceğini, hiç kimse-nin sünnetin olduğu yerde ona itaatsizlik hakkının olmadığını belirtir.

2.2.3. Sünnetin Türleri

Sünnetin iki türü vardır: "mütevâtir" ve "ahâd".

Birincisi umumun umumdan rivayet ettiği haberlerdir. Bunları bilmemek mazur görülmez. Şâfiî bununla mütevâtir haberi kastetmektedir.

İkincisi ise özele ilişkin hükümler konusunda az sayıda insanın rivayet ettiği, umumun mükellef kılınmadığı haberlerdir. Bu tür haberleri bilmek konusunda herkes yükümlü olmayıp yeterli sayıda kişinin bilmesi yeterlidir. Buna örnek olarak namazda sehiv secdesini gerektiren ve gerektirmeyen durumla, haccı bozan ve bozmayan durumlar, fidye gerektiren durumlar zikredilebilir. Şâfiî'ye göre âlimler güvenilir olan bir kimsenin haberini kabul etmek zorunda olup bunu reddetmeleri caiz değildir.

2.2.4. Sünnetin Kur'an'a Arzı

İmam Şâfiî, sünnetin Kur'an'a arz edilmesi fikrine karşı çıkar, hadislerin Kur'an'a arz edilmesine ilişkin rivayetin sahih olmadığını, sahih olanın bunun zıddı olduğunu belirtir. Zira Kur'an'da yer alan bir

ifade ile husus mu umum mu kastedildiği, bir emrin farz mı edeb [mendub] mu olduğu, nâsîh mi mensuh mu olduğu ancak Sünnet ile bilinir.

2.3. İcma

- Üçüncü kaynaktır.

- Hücciyetinin delilleri; a) Hz. Peygamber'in "Müslümanların cemaatine bağlı olmayı" emretmesidir. b) Müslüman toplumun bir bütün halinde Allah ve Resûlü'nün hükmünü bilmemesi düşünülemez. (Ümmetin yanılmazlığı)

- İcmadan söz edebilmek için ortada hiçbir görüş ayrılığının bulunmaması gerekir. Bu sebeple o "Medinelilerin icmaı" vb. bölgesel iddia icmalarına karşı çıkar.

- Pratikte icmain gerçekleştiği konular "cümelü'l-ferâiz" yani "zarurat-ı diniyye" ile sınırlıdır. Bunlar dışındaki konularda hiç kimse icma iddiasında bulunmamıştır.

- Sükûtî icma hüccet değildir. "Bu konuda filan âlimlerin şu görüşte olduğu bilinmektedir, biz bu konuda muhalif görüş belirten birini bilmiyoruz. Bu sebeple bu görüşü alıyoruz" denilir. Bu durumda "bu görüş, bütün âlimlerin görüşüdür" denilemez.

- İmam Şâfiî, icmain senedi konusuna da dolaylı olarak temas eder. İcma edenler bir sünnet rivayet etmedikleri sürece biz bu icmayı bir sünnet üzerinde gerçekleşmiş sayamayız.

2.4. Kıyas

Kıyas dördüncü sırada gelir.

İctihad ve kıyas, aynı anlama gelen iki kelimedir. Bir müslümanın karşı karşıya kalabileceği her olay hakkında mutlaka ya bağlayıcı bir hüküm veya o olay konusunda doğruyu gösteren bir *delil* mevcuttur. Bağlayıcı bir hüküm bulunduğunda buna *ittiba* edilmesi gerekir. Bir hüküm bulunmaması durumunda doğru yol *ictihad* ederek delili araştırmaktır. İctihad ise *kıyas*'tır.

Şâfiî kıyası şöyle tanımlar: “Allah’ın veya peygamberin hükümlerinin birinde, o hükmün bir mana [*illet*] sebebiyle hükmedildiğine dair delalet bulunursa –bu delalet bizzat o hükümde yahut Allah’ın ya da peygamberin bir başka hükmünde bulunabilir- hakkında nass bulunmayan bir olay [*nâzile*] meydana geldiğinde, bu olay, hakkında hüküm bulunan olay ile aynı manada ise, hakkında hüküm bulunan olayın hükmü yeni olaya verilir.”

Kıyas, nasslarda ve icmada hükmü yer almayan meseleye ilişkin deliller/ delaletler üzerinde inceleme ve araştırma yapmaktır. İctihad ancak belirli bir şeyi araştırarak gerçekleştirilebilir. Belirli bir şeyi araştırmak onu gösteren delillere bakmakla olur. Delilleri araştırmak ise kıyastır. Bir başka deyişle kıyas, Kitap ve sünnette geçen bir habere uygun olarak delillerle aranan şeydir.

Şâfiî’ye göre kıyas iki türlüdür: Bir fer’in yalnızca bir asla benzetilebileceği kıyas ve birden fazla asla benzetmenin mümkün olduğu kıyas. Bir şeyin benzetilebileceği tek asıl bulunursa bu kıyas konusunda ihtilaf söz konusu olmaz. Ancak bir şey birkaç asla benzerse bu durumda en evla ve en benzer olanına ilhak edilir. Kıyas yapanlar bunda ihtilaf edebilirler.

Şâfiî’ye göre kıyaslar kuvvet bakımından farklılık gösterir. Kıyasın en güçlüsü şudur: Allah (c.c.) kitabında yahut Resûlullah (sünnetinde) bir şeyin azını haram kılar. Bunun azının haram kılınmasından, çoğunun da haramlık bakımından onun gibi veya daha da ötede olduğu anlaşılır.

Hükümler, kıyasa elverişlilik açısından illeti akılla bilinen ve bilinmeyen şeklinde ikiye ayrılır. İletti bilinmeyen hükümlerin gereği yerine getirilir, bunlara kıyas yapılmaz. İletti bilinen hükümlerin gereği yerine getirildiği gibi aynı illeti taşıyan başka meseleler de bunlara kıyaslanır.

Kıyas yoluyla elde edilen hüküm, bilgi değeri açısından zannî karakterdedir. Bu sebeple aynı konuda kıyas yapanların farklı sonuçlara ulaşmaları da normaldir.

2.5. İmam Şâfiî'nin Diğer Şer'î Delillere Bakışı

2.5.1. İstihsan

İstihsanı reddetmek üzere *İbtâlü'l-istihsân* isimli bir eser telif etmiştir.

Şâfiî'ye göre istihsan yapan kişi, kendi rey, ictihad ve istihsanını Kitap ve sünnet yerine koymuş, kendi görüşünü de bu ikisi gibi bağlayıcı kabul etmiş, sanki Kitap ve sünnet yanında dinde üçüncü bir asıl gibi kılmış olur.

İstihsana göre hüküm vermeyi caiz kabul eden kişi, kendisinin Allah'ın emir ve yasaklarıyla muhatap olmayan, başıboş bırakılmış bir varlık gibi kabul etmiş olur.

İstihsana göre hüküm vermek, bir anlamda “bana Allah tarafından yapmam konusunda emir/ izin verilmemiş olsa bile ben aklıma estiği gibi yaparım” demiş olur.

Âlimlerden hiçbirisi Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas gibi şer'î delilleri bilmeyen ama aklî ve edebî konularda bilgi sahibi kimselerin dinî konularda hüküm vermesini caiz görmemişlerdir. Bunun sebebi, onların hüküm vermede esas alınan asılları bilmiyor olmalarıdır. Bilmeyen hüküm veremiyorsa, bildiği halde bunları terk ederek istihsana göre hüküm veren kimsenin yaptığı şey daha kötü bir durumdur.

İstihsana göre hüküm vermeyi caiz gören kişi, kendisi için bunu caiz gördüğü gibi başkalarının da kendi istihsanlarına göre hüküm vermelerini onaylayacak, bu durum ise aynı konuda birbirine muhalif pek çok hüküm ve fetvanın verilmesine sebep olacaktır.

Şâfiî'nin “istihsân” olarak nitelediği hükümler bir bütün olarak incelendiğinde onun istihsanı şu bağlamlarda kullandığı görülmektedir:

a) Nas bulunduğu halde nassın hükmünü esas almaksızın heva ve arzusuna göre hüküm vermek,

b) Birbiri ile görünürde tearuz eden naslar arasında bir delile dayanmaksızın tercihte bulunmak,

c) Nassın bulunmadığı durumda deliller ve emareler üzerinde ictihad yapmaksızın aklına estiği şekilde, rastgele hüküm vermek,

d) Nassın bulunmadığı durumda ictihad yapmakla birlikte ictihad sonucunda ulaştığı hükmü terk etmek.

Şâfiî'nin istihsana yönelttiği tenkitler sistematik bir bütünlük içinde incelendiğinde onun bu karşı çıkışının temelinde "istihsânın, ehil olmayanlar elinde kötüye kullanılabilme ihtimalini bertaraf etmek" bulunduğu görülür. Yani bu karşı çıkış bir anlamda "sedd-i zerîa" bağlamında bir tedbirdir. Nitekim uzunca bir tartışma esnasında muhatabına söylediği şu söz de bunu ortaya koymaktadır:

İlim ehlinde akıl sahibi olanların dinî bir konuda habere veya ona yapılan kıyasa dayalı olarak görüş belirtme hakları vardır. Bana göre de sana göre de âlimler bu ikisinin dışına çıkamazlar. Şayet bu ikisinin dışına çıkacak olurlarsa [ilim ehli olmayan] başkalarının da [din konusunda] onlarla birlikte görüş belirtme hakları olur değil mi?

Şâfiî'nin istihsanı iptal için ileri sürdüğü deliller Hanefîlerin kabul ettiği istihsanı reddetmek için bir sebep teşkil etmez, çünkü bu kişinin keyfine göre hüküm vermesi değil, bazı delilleri diğer bazısına tercih etmektir. Zira Şâfiî'nin daha kuvvetli bir delil sebebiyle kıyasın terki" anlamındaki istihsana karşı çıkmadığı görülmektedir.

2.5.2. Sahabî Kavli

Şâfiî'nin sahabî kavli konusundaki görüşleri etrafında farklı değerlendirmeler yapılmıştır.

Şâfiî, Kitap ve Sünnet'te bir meseleye ilişkin hüküm bulunmadığında Resulullah'ın ashabının veya bunlardan birinin görüşünü esas aldığını belirtir. Bunlar içinde özellikle Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın görüşlerine özel bir önem verdiğini belirterek "bu konularda

[sahabenin görüşlerini] taklid etme yoluna başvurmayı [kendi görüşümüzü esas almaktan] daha çok severiz” der. Sahabenin ihtilaf etmesi halinde ise hangisinin görüşünün doğru olduğuna dair delil bulunuyorsa ona göre tercih yapılır.

Şâfiî’ye göre tâbiûnun sözleri hüccet değildir. O, tâbiûndan birinin görüşü sebebiyle sahabenin görüşüne muhalefet edilmesini tasvip etmez.

2.5.3. *Sedd-i Zerâ*

Şâfiî *el-Ümm*’de sedd-i zerâ delilini kabul etmediğini, hüküm vermede bunun bir etkisi bulunmadığını açıkça ifade eder. Meselâ satım akitlerine yönelik sedd-i zerâ gerekçesiyle akdin bâtıl kabul edilmesine karşı çıkararak şöyle der:

Yapılan satım akitlerini “bu [şöyle bir mefsedeye yol açabilecek] bir zerâ’dır”, “bu kötü bir niyettir” gibi gerekçeler ileri sürerek bozmayız.

Şâfiî, akitlerde içteki iradeyi esas almayı sedd-i zeria olarak görüp bunu reddettiğini açıkça ifade eder. Buna karşılık bir hadisi yorumlarken muhtemel iki yorumdan biri olan “helale ve harama götüren yolların helal ve haram gibi olduğu” görüşünü tercih ederek sedd-i zerâ fikrine uzak olmadığını ortaya koyar.

Teorik ifadeleri böyle olmakla birlikte İmam Şâfiî’nin uygulamada sedd-i zerâ kapsamında değerlendirilebilecek örnekleri söz konusudur. Bu hükümler kimi zaman kıyas formunda ortaya konulmuş, kimi zaman da nassla belirtilen herhangi bir hükmün gerekçesini izah sadedinde dile getirilmiştir.

2.5.4. *İstislâh*

Gerek *er-Risâle*’de, gerekse *el-Ümm*’de “istislâh”, “maslahat” gibi kavramlara rastlanılmamaktadır. Tek başına bu husus, Şâfiî’nin istislâhı kabul ya da reddettiği yönünde bir ipucu vermez. Böyle bir konuda hüküm verebilmek için “istislâh” prensibine yön veren temel

düşüncenin, Şâfiî'nin ictihadlarında ne ölçüde dikkate alındığını tespit etmek gerekir. Bunu mümkün kılan husus ise özellikle de *el-Ümm*'deki uygulama ve örneklerin dikkatle tahlil edilmesidir.

Şâfiî *el-Ümm*'de "yük taşımak için hayvan kiralanması" ile ilgili bir tartışmada Mâlikîlerin maslahat düşüncesine dayalı olarak hüküm verdiklerini, Hanefîlerin ise bu konuda kıyası esas aldıklarını belirttikten sonra şunları söylemektedir:

Hocalarımızın [Mâlik'in] görüşünü esas alanlar insanlar arasında yaygın olan ve onların yararlarına en yakın (akrabu min salâhihim) olanı esas almakta, anlaşmazlık halindeki iki tarafı dinleyerek, insanlar arasında en yaygın olan duruma göre hüküm vermektedirler. Kıyas yolunu [Hanefîlerin görüşünü] esas alanlar ise karşılaştıkları olayları asıllara döndürerek kıyas ederler ve asılların hükmünü olaylara uygularlar. Oysa kimi durumlarda bu durum çok fahiş [adalete aykırı] sonuçlara yol açabilir.

Buradan, Şâfiî'nin insanlar arası anlaşmazlıklarda insanlar arasında yaygın olan durumların esas alınması ve insanların maslahatına en uygun çözümlerin bulunmasını kıyasa tercih ettiği anlaşılmaktadır. Sırf bu örnek bile, onun istislâh fikrine yabancı olmadığını göstermektedir.

Şâfiî'nin istislâha dayalı olarak hüküm verdiğini gösteren örneklerden bir diğeri şudur: Gayri Müslimlere karşı yapılan bir savaş sırasında düşman müslümanları siper edinirse, imkân ölçüsünde düşmana atış yapılır, müslümana atış yapmamaya çalışılır. Buna rağmen herhangi bir müslüman yanlışlıkla öldürülürse öldüren bir köle azat eder.

2.6. Deliller Arası Hiyerarşi

Şâfiî'ye göre 'ilim (şer'î-amelî hükümlerin bilgisi) kaynakları beş basamaklı bir hiyerarşik yapı arz eder.

1. Kitap ve sâbit [sahih] sünnet gelir.
2. İcma.

3. Muhalifi bilinmeyen sahabî görüşü.

4. Kıyas.

Fikhî bilgilerin elde edilmesinde hiyerarşiye uymak zorunludur. Daha üst seviyede bir delil varken alt tabakadan ilim alınmaz.

Kıyas delillerin en zayıfıdır. Kıyasa ancak zorunlu hallerde başvurulur. Çünkü haber mevcut olduğunda kıyas yapmak helal olmaz. Nitekim yolculukta su bulunmadığında teyemmüm temizlik yerine geçer, ancak su bulunduğunda temizlik yerine geçmez.

İttibâ edilmesi gereken delillerde yer alan bilgilere genel bir tarzda *haber-i lâzım* denilir. İttibâ edilmesi gereken delillerde hüküm bulunmaması halinde istinbâta başvurulur. İstinbat ile kastedilen kıyastır.

3. İMAM ŞÂFÎ'NİN HÜKÜM İSTİNBAT YOLLARINA İLİŞKİN MESELELERE DAİR GÖRÜŞLERİ

3.1. Arap Dilinin Önemi

İmam Şâfiî Kur'an ve Sünnetin anlaşılması hususunda Arap diline yönelik özel bir vurgusu bulunmaktadır. Şâfiî'ye göre Kur'an'da Arap dili dışında başka dile ait bir kelime yer almamaktadır. Arap dilini bilmeyen bir kimsenin Kur'an'ı anlaması mümkün değildir. Kişinin Arap dili konusunda bilgisi arttıkça Kur'an ve Sünneti anlaması da artar.

Şâfiî'ye göre kelime-i şهادeti getirebilmek, Allah'ın kitabını okumak, tekbir, teşbih ve teşehhüd gibi dinde emredilen zikirleri yapabilmek için herkesin gücü ölçüsünde Arapça öğrenmesi gerekir.

3.2. Nassların Yorumunda Zâhirin [Literal Yorumun] Esas Alınmasının Gerekliliği

Şâfiî, gerek Kur'an gerekse Sünnet naslarının yorumunda aksine bir delil bulunmadıkça zâhir anlamın esas alınması gerektiğini eserlerinin farklı yerlerinde müteaddit defalar vurgulu bir şekilde ifa-

de eder. Şâfiî'nin buna ilişkin bazı ifadeleri şöyledir: "Kur'an, kendisinde, sünnette veya icmada farklı bir anlam kastedildiğine dair bir delil bulununcaya kadar zâhiri üzere alınır." "Farklı bir mananın kastedildiğini gösteren bir delil bulununcaya dek âyet zâhir anlamı üzerine alınır." "Başka bir manaya gelme ihtimali olsa bile, aksine bir delil bulununcaya dek hadis umûm ve zâhiri üzerine esas alınır." "Mücmel ve zâhir olan (hadis) zâhir ve mücmel olarak kabul edilir. Ancak kendisinden hadisin geldiği kişiden bir delalet söz konusu olursa veya (alimlerin) genel(i) bununla âmm değil hâs, zâhir değil bâtın kastedildiğini söylerse o başka."

Şâfiî, sadece nassların yorumunda değil insanlar arası muâmelelerde insanların iç dünyalarında var olan sübjektif iradelerini değil dışa yansıyan iradelerini esas alır. Sübjektif iradeyi esas almaya "izkân" adını vererek bunu niçin doğru bulmadığını şu şekilde belirtir:

İnsanlar hakkında zanna (izkâna) dayanarak hüküm veren kimse Allah ve resûlünün yasakladığı bir şeyi yapmış olur. Çünkü sevap ve günahı Allah içteki duruma göre verir, bunu O'ndan başkası bilemez. İnsanlar, başkalarına yönelik hüküm vermede yalnızca zahiri esas almakla yükümlü tutulmuşlardır. Eğer bir delile dayanarak içteki durumu esas almak caiz olsaydı bunu Allah resûlü yapardı. Bu konuda yapmış olduğum açıklamalar ilmin (fıkıhın) bütününde geçerlidir.

Şâfiî, bu prensibinin dayanaklarını sayarken Hz. Peygamber'in münafıkların evlenmeleri, mirasçı olmaları, ganimetten pay almaları gibi konularda onlara Müslümanlara hükmettiği gibi hükmettiğini belirtir. Yine Hz. Peygamber'in insanlar arasındaki anlaşmazlıkları yargı yoluyla çözüme bağlarken yalnızca onların dışa yansıttıklarına göre hüküm verdiğini, had cezasını gerektiren bir fiil işleyen kimsenin bu durumu gizlediği sürece kendisine had uygulanmadığını, bunu ortaya dökmesi halinde kendisine ceza uygulandığını, zina ettiği ileri sürülen kadının doğurduğu çocuk zina ettiği söylenen adama benzediği halde had cezası uygulamadığını belirtir.

3.3. Teâruz ve Tercih

Şâfiî'ye göre Kur'an ile Sünnet arasında ihtilaf söz konusu olmaz. Hadis, Allah'ın Kur'an'da husus-umum anlamlarından neyi kasettiğini neyin nâsih neyin mensuh olduğunu beyan eder. Allah Resûlü'nün sünnetini kabul eden kimse, Allah'ın bunu emretmiş olması sebebiyle kabul etmiştir.

Şâfiî'ye göre hadisler arasında ihtilaftan söz edebilmek için iki hadisin bir arada uygulanmasının mümkün olmaması gerekir. İki hadis birlikte uygulanmaya müsait olduğu sürece sırf ihtilaflı görünüyor diye ihtilafa hamledilmez. İhtilaftan söz edebilmek için iki delilden birinin devre dışı kalması gerekir. Mesela hadislerden birinin helal kıldığı şeyi diğer bir hadisin haram kılması buna örnek olarak zikredilebilir.

3.4. Nesih

İmam Şâfiî'ye göre Kur'an ve Sünnet gibi şer'î nasslarda nesih söz konusudur. O, neshi Allah'ın rahmetine bağlar. Allah, nesih yoluyla hükmünde hafifletme yapmak ve onlara genişlik göstermek suretiyle onlara olan rahmetini ızhâr etmektedir.

İmam Şâfiî Kitap ve Sünnet arasında çapraz neshi kabul etmediğini açıkça belirtir. Kitabı ancak Kitap, sünneti de ancak sünnet neshedebilir.

İmam Şâfiî'ye göre nesh ya Hz. Peygamber'in bildirmesi, ya sahabeden birinin -kendisine muhalefet eden olmaksızın- bunu haber vermesi, yahut da ümmetin fakihlerinin icma etmesiyle olur.

Neshedildiğini bildikten sonra mensuh hükümle amel eden günaha girmiş olur.

4. İMAM ŞÂFÎ'NİN İCTİHAD BAHİSLERİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

4.1. İctihadın Mahiyeti ve Önemi

İctihad beyanın türlerinden biridir.

İctihadda, araştırma sonucu elde edilmek istenen bizatihi mevcut bir hüküm bulunmakta olup, bir takım deliller vasıtasıyla veya mevcut bir başka şeye benzetmek yoluyla elde edilir.

Kimse ictihadda bulunmaksızın görüş belirtmez.

İctihad mutlaka bir şeyi (hüküm) talep etmek üzere yapılır. Bir şeyi talep etmek ise ancak deliller ile olur. Deliller ise kıyasın ta kendisidir. İctihad ve kıyas aynı anlama gelen iki kelimedir.

Nassları anlama ve yorumlama “ictihad” kavramı kapsamında değerlendirilmez.

4.2. İctihadın Meşrûiyeti

Şâfiî ictihâdın meşrûiyetini naklî ve aklî deliller ile ortaya koymaya çalışır. Naklî deliller bağlamında Allah’a ve Resûlü’ne itaat etmeyi emreden nassları, Muâz bin Cebel ile Peygamberimiz arasında geçen meşhur konuşmayı, “Hâkim ictihad ederek hüküm verdiğiğinde, isabet ederse iki ecir alır. İctihad ederek hüküm verdiği halde hata ederse bir ecir alır” hadisini zikreden Şâfiî ayrıca bu konuda muhalif bir görüşün de bilinmediğini belirterek icmaya vurgu yapar.

Aklî deliller bağlamında ise kiblenin tayini, ihramlı iken av yapmanın keffareti olarak öldürülene denk olan hayvanın belirlenmesi, şahitlik yapan kimsenin âdil olup olmadığının belirlenmesinin ictihadı gerektirmesi örneklerine sıklıkla başvurur.

Şer’î deliller (kitap, sünnet, icmâ, kıyas) ile bir şekilde ilişki ve irtibatı gösterilemeyen hiçbir hüküm meşrû olarak addedilemez. Şer’an muteber kaynakların (Kitap, sünnet, icmâ, kıyas) kapsamında yer almayan hiçbir olayın meydana gelmesi mümkün değildir. Bir başka deyişle şer’î kaynaklar, meydana gelebilecek her türlü olayın hükmünü bünyesinde barındırır. İctihâd tam da olay ile deliller arasında irtibatı kurmak için gösterilen çabayı ifade eder. Deliller ile olay arasında irtibat kurmak söz konusu olmazsa ictihaddan da bahsedilemez. Meydana gelen herhangi bir olay ile ilgili olarak delillere daya-

lı olmaksızın görüş belirtmeye istihsan denilir, istihsan eden kimse ictihad etmemiştir.

4.3. İctihadın Alanı

Şâfiî'ye göre ictihadın alanı, Kitap, sünnet ve icmâ'da konu ile ilgili bir hükmün bulunmadığı alandır. Hadisin sübutunu tespitiye yönelik araştırmalar, Kur'an ve sünnet naslarının delâletinin tespitine yönelik araştırmalar girmedigi gibi hangi konularda icma gerçekleştiğini tespit etmek üzere geçmiş dönem âlimlerinin ittifak ve ihtilaflarını tespitiye yönelik araştırmalar da girmemektedir.

Şâfiî'nin bu ifadeleri onun Kitap, Sünnet ve icma, hazır çözüm sunan deliller olması hasebiyle "kaynak" olarak gördüğünü, buna karşılık içtihadı ise müctehidin çabası sonucunda hükmü bize veren bir metod olarak gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

4.4. İctihad Ehliyeti

Şâfiî ictihad ehliyetine ilişkin şartları "kimlerin kıyas yapabileceği" sorusuna cevap ararken ortaya koyar. Şâfiî'nin belirttiğine göre Müctehidde bulunması gereken ilk şart Kitap bilgisidir. Kitabı bilmek kitapta yer alan hükümlerin farzını, edebini, nâsihini, mensûhunu, âmmini, hâssını ve irşâdını bilmek, kitabın tevile müsait lafızlarını resûlullah'ın sünneti ile, sünnet yoksa Müslümanların icmâi ile, o da yoksa kıyasla istidlalde bulunmak suretiyle tevil etmek suretiyle olur. Daha sonra ictihad yapacak kişinin sünnetleri, selefın görüşlerini, insanların icma ve ihtilaflarını da bilmesi gerekir. Kitap ve Sünnet nassları Arapça olduğundan ictihad ehliyeti için Arap dilini bilmek de şarttır. Kıyas ve ictihad yapacak kişinin sadece bilgi yönünden değil akıl ve zekâ yönünden de donanımlı olması gerekir. Buna göre kişinin, birbirine benzer görünenleri ayırt edebilecek sahih bir akla sahip olması, iyice emin olmadıkça görüş belirtme konusunda acele hareket etmemesi gerekir.

Şâfiî, ictihad için zorunlu olan şartları zikretmekle kalmaz aynı zamanda ictihad yapacak olan kişinin kendisine aykırı görüş belirten-

leri dinlemekten kaçınmaması gerektiğini de belirtir. Çünkü başkasını dinlediğinde kendisinde bulunabilecek gafletten uyanmış, doğruluğuna inandığı konularda da inancını pekiştirmiş olur.

Kişi bu konuda elinden gelen çabayı sarfetmeli, insaftan ayrılmamalı. Ta ki kabul ettiği görüşü niçin kabul ettiğini, reddettiğini de niçin reddettiğini bilsin. [Taassuba kapılarak] kendi kabul ettiği görüşe reddettiğinden daha fazla özen göstermemeli, ta ki kabul ettiği görüşün terk ettiğinden üstünlüğünü [objektif olarak] anlayabilsin.

Kişi, aklî melekeleri tam olsa bile ictihad için belirtilen yukarıdaki şartları tam olarak kendisinde bulundurmadıkça onun ictihad ve kıyas yoluyla görüş belirtmesi helal olmaz. Bu konuları künhüne vakıf olmaksızın değil de ezber yoluyla bilen bir kimsenin de kıyas yapması helal olmaz. Çünkü bu kişi, manaları akledememiş olabilir. Yine ezberle bilmekle birlikte aklî melekeleri zayıfsa veya Arap dili konusunda zayıf ise kıyas yapamaz. Çünkü bu kişinin aklî melekesi kıyas yapmayı yeterli kılacak bir düzeyde değildir.

4.5. Şer’î Bilginin Kesinlik Derecesi Bakımından Taksimi

İmam Şâfiî şer’î delillerden elde edilen bilginin değerini ele alırken ikili bir ayırım yapar. Buna göre Allah’ın açık hükmü veya Resûlullah’ın (s.a.v.) topluluk tarafından [mütevâtir olarak] nakledilen açık hükmü ile hüküm verildiğinde hem zâhir hem de bâtında hak ile hükmedilmiş olur. Bu türlü bilgileri bilmemek ve bunların doğruluğundan şüphe etmek söz konusu olamaz.

Haber-i vâhid şeklinde rivayet edilen ve herkesin bilmediği rivayetlere dayalı hükümler, icma konusundaki bilgi ve bir de kıyas yoluyla ictihad etmek suretiyle elde edilen bilgiye dayalı olarak verilen hüküm, yalnızca bu hükmü veren nezdinde zâhirde haktır. İşin doğruluğunu Allah’tan başkası bilemez.

Kesin delilin bulunmadığı konularda zâhirde hak olana göre hüküm veren kişi, kendi üzerine düşeni yapmıştır.

4.6. İhtilaf

İhtilaf “haram olan” ve “olmayan” şeklinde ikiye ayrılır. Haram olan ihtilaf Kitap ve Sünnette hakkında açık bir delil bilinen konulardaki ihtilafıdır. Bu delili bilen kimsenin ihtilaf etmesi helal değildir.

Kitap ve Sünnette tevile açık olan konular ile kıyasla elde edilen hükümlere gelince, bir haber, tevile elverişli bir manaya hamledilir yahut kıyas yapan bir kimse bir sonuca ulaşır da diğer bir kimse farklı bir sonuca ulaşırsa, hakkında nass bulunan konuda ihtilaf eden kimseye yönelik durum burada söz konusu olmaz.

5. İMAM ŞÂFÎ’NİN FIKIH DÜŞÜNCESİ KONUSUNDA MODERN DÖNEMDEKİ DEĞERLENDİRMELER

İslâm medeniyeti bir anlamda “fıkıh medeniyeti” olarak tanımlanabilir. Fıkıh medeniyetinin temeli usul-i fıkıhtır.

Usul-i fıkıhın müstakil bir ilim dalı hüviyetine bürünmesi ise Şâfiî’nin eliyle gerçekleşmiştir. Şâfiî’nin *er-Risâle*’si –Fahreddin er-Râzî’nin de belirttiği üzere– bir anlamda Aristo’nun *Organon* adlı eserinin mantık ilminde çığır açması gibi bir çığır açmış ve usule ilişkin tartışmalar için bir veri tabanı oluşturmıştır.

Şu halde İslâm medeniyetinin klasik ilimlerine yönelik her türlü tahlil, tespit ve eleştirinin, bu ilimlerin temeli mesabesinde olan usul-i fıkıhla şu veya bu şekilde yüzleşmesi de kaçınılmazdır.

Usul-i fıkıhla olan her türlü yüzleşme ise İmam Şâfiî’yi konu edinmeye mecburdur. İşte bu sebeple modern dönemlerde “İslâmî ilimlerde yöntem”, “metodoloji sorunu”, “İslâm aklı”, “Arap aklı” vb. isimlendirmelerle yapılan epistemolojik, antropolojik tahlil denemeleri mutlaka İmam Şâfiî’yi kendisine konu edinmiştir.

5.1. Oryantalistlerin Şâfiî Algısı

Müsteşriklerin Şâfiî hakkındaki görüşlerinde bir yeknekaslık bulunmadığı görülmektedir. İleri sürülen görüşlerin birbiriyle çeliştiği temel noktalar şunlardır:

- Şâfiî’usul-i fıkıhın kurucusu olup olmadığı,
- Şâfiî’nin *er-Risâle*’yi yazmaktaki temel amacının ne olduğu,
- Şâfiî’nin ehl-i hadis ve ehl-i rey ekolleri arasındaki konumu.

5.1.1. Goldziher

Şâfiî üzerine müsteşrik çevrelerin ilgisinin doğmasında büyük rolü bulunan Yahudi asıllı Macar şarkiyatçısı Ignaz Goldziher’e göre (1850-1921) Şâfiî, Kitap ve Sünnet’in imtiyazına hâlel getirmeksizin yeni ileri sürülen hukuk kaynaklarından istifadeyi disiplin altına almak ve koyacağı hukuk usulü ile onların serbest ve keyfî tatbikini sınırlamak yolunda elinden gelen gayreti göstermiştir. Bu aynı zamanda Şâfiî tarafından kurulan usul-i fıkıh ilminin gayesi ve sonucuydu. Şâfiî’nin en önemli etkisi, Ebu Hanife’nin sistemi çerçevesinde yaygınlaşan “fıkıhın subjektif manzarası” karşısında, hadisçilerin zorunlu olarak gördükleri bir düzeltmeyi koymaktır.

Goldziher’e göre Şâfiî ekolünün zihniyetini en anlamlı şekilde ortaya koyan husus, Zâhirîliğin bu ekolün içinden çıkmış olmasıdır. Şâfiî’nin doktrini iki taraflıdır: Bir taraftan Ebu Hanife’nin çıkış noktalarına ruhsat verir, fakat diğer taraftan hadisi dikkate alması sebebiyle onun kadar ileri gitmez. Goldziher’e göre Şâfiî ekolüne mensup sonraki hukukçular, ekolün kurucusunun iki unsur arasında sağlamaya çalıştığı uzlaşmayı koruyamamışlardır.

5.1.2. Schacht

Modern dönem Şâfiî algısının oluşmasında “Şâfiî uzmanı” olarak nitelenen Joseph Schacht’ın (1902-1969) etkisi çok büyüktür. Şâfiî’nin fıkıh alanında selefleri olan Hanefîler ve Mâlikîlere göre yaptığı yenilik iki maddede özetlenebilir. Bunların birisi mücerret reye dayanan hükümleri reddederek kıyasa dayanan içtihadı kabul etmesi

diğeri ise sünnet ile hadisleri eşitlemesidir. Şâfiî'nin yeni sünnet kavramı, eski ekollerin yasayan geleneklerinin yerini almıştır. Kur'an'ın hadislerin ısığı altında yorumlanması lazımdır. Şâfiî eski ekollerden her birisinin yasayan geleneğini ifade eden "bölgesel icma" fikrine de karşı çıkmıştır. Şâfiî'nin projesinde ictihad, doğru istidlalde bulunma ve hadislerden sistematik sonuçlar çıkarma ile sınırlanmak zorunda kalmıştır. Şâfiî'nin hukuk teorisi âhenkli bir sisteme sahip olup eski ekollerin teorisinden daha üstündür.

5.1.3. Coulson

İngiliz müsteşrik Noel James Coulson'a (1928-1986) göre sünnetin bir hukuk kaynağı olarak İslâm Hukuk düşüncesine dâhil edilmesinde Şâfiî büyük rol oynamıştır. Şâfiî bu yönüyle İslâm hukuk biliminin babasıdır. Zira O farklı başlangıç noktalarına sahip olan "sünnet" kavramı yerine, tek bir kaynaktan yani Hz. Peygamberin fiillerinden çıkan bir sünnet kavramını koyarak, farklı merkezler arasındaki çeşitliliğin ana sebeplerini ortadan kaldırmayı ve öğreti içerisine yavaş yavaş birliği yerleştirmeyi amaçlamıştır. Şâfiî'ye göre ilahî vahiyle kurulmuş prensipler karşısında beşer aklının rolü bütünüyle ikinci derecede olmalıdır. Onun fonksiyonu sadece ilahî vahyin düzenlemiş olduğu benzer veya paralel durumlardan çıkarılan prensiplere müracaat ederek yeni durumları düzenlemektir. Beşer aklı ilahî hukukun gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesinde koşum takımı olmuş ve ilahî vahiyden bağımsız olarak işletilmemiştir.

5.1.4. Makdisî

Şâfiî ile ilgili görüş belirtenlerden birisi de İslam düşünce tarihini "gelenekçilik" ve "akılcılık" diyalektiği içinde okuyan George Makdisî (1920-2002)'dir.

Makdisî'ye göre Şâfiî'nin er-Risâle'yi yazma amacı, kelim ilmine ve özellikle de Mutezile'ye karşı gelenekçi fakihlerin bir tür savunusudur. Şâfiî'nin öncelikli amacı fıkıh usulüne dair bir eser yazmaktan ziyade Mutezile akılcılığını reddetmektir. Şâfiî'nin temel vurgusu

Allah'ın zâtı ve sıfatları üzerine yoğunlaşmaktan vazgeçip O'nun emir ve nehiyleri üzerine yoğunlaşmaktır. Şâfiî er-Risâle'yi yazarak fıkıh usulünü gelenekçiliğin hizmetine bir silah olarak sunmuştur. Onu akılcılar safında görmek doğru değildir.

5.1.5. Hallaq

Lübnan asıllı Hristiyan bir aileye mensup olan ve İslâm hukuku üzerine pek çok çalışması bulunan Wael b. Hallaq'ın (1955 -) usul-i fıkıh ilminin kuruluşu ve Şâfiî'nin er-Risâle adlı eserinin buna katkısı konusundaki görüşleri bir hayli ilginçtir. O, "Şâfiî hukuk ilminin bas mimarı mıydı?" adlı makalesinde Şâfiî'nin usul-i fıkıh ilminin kurucusu olmadığı gibi er-Risâle de bir usul-i fıkıh kitabı olmadığını belirtir.

Er-Risâle'nin temel işlevi sünnet ve hadisin otorite olduğunu vurgulamaktır.

Şâfiî'nin yapmaya çalıştığı şey hadisleri kabul etmede isteksiz olan akılcılarla, rey kabul etmede isteksiz olan hadisçiler arasında bir sentez kurmaktır. Şâfiî'nin kendisi ise ne akılcı ne de hadisçidir.

Şâfiî'de fıkıhın kaynakları naslardan ibaret olup rasyonalist ve maslahatçı rey anlayışı tamamen ortadan kalkmıştır. Şâfiî'nin durduğu pozisyon; erken rey liberalizmi ile sonraki zahirî tutuculuğu arasında orta bir noktadır. Şâfiî'nin er-Risâle'de yapmaya çalıştığı şey "disipline edilmiş rey" ile "vahiy" arasında bir sentez girişimidir. Şâfiî'nin bu sentezi uzun bir süre hadisçiler ve reyciler tarafından benimsenmemiş, miladî IX. Yüzyılda bu iki kampın birbirine yaklaşmasıyla bir sentez gerçekleştikten sonra usul-i fıkıhın yolu açılmıştır. Usul, müstakil bir ilim haline geldikten sonra bir asır önce Şâfiî'nin sentezi ile bağlantı kurulmuş ve onun usul ilminin kurucusu olduğuna inanılmıştır.

5.1.6. Değerlendirme

Oryantalistlerin yaklaşımlarının şu açılardan zaaflar taşıdığı görülmektedir:

1. Abartı:

İmam Şâfiî'nin tarihte isgal ettiği rol gereksiz yere abartılmaktadır. Şâfiî'yi "usul-i fikhın babası", "İslâm düşüncesinin en büyük aktörü", "tarihi belirleyen adam" yapmaz.

Şâfiî'nin *er-Risâle*'de dile getirdiği fikirler sanki yalnızca ona aitmiş ve ilk defa onun tarafından ortaya konuyormuş gibi bir imaj çiziliyor. Böyle olunca da "Şâfiî'nin sünnete bir otorite tanıdığı", "Şâfiî'nin icmayı sistemleştirdiği" vb. çeşitli yargılara ulaşmak zor olmuyor. Oysa *er-Risâle* ile aynı netlikte olmasa bile, Şâfiî'nin eleştirilmesinde malzeme olarak kullanılan kimi ifadelerin aynıyla veya benzer bir şekilde meselâ İmam Muhammed'in *el-Hucce* adlı eserinde de bulunduğunu görüyoruz.

2. Tek sebebe irca:

Oryantalistlerin tek sebebe irca edip, diğer sebepleri görmedikleri veya görmezden geldikleri görülüyor. Örneğin Şâfiî sonrasında hadis hareketinin zirve yapmasını, uydurma hadis faaliyetlerini, Zâhirîliğin ortaya çıkışını tamamen Şâfiî'nin *er-Risâle*'deki faaliyetlerine bağlıyorlar. Oysa bütün bir İslâm toplumunu etkileyen bu türden tarihsel olayların bir şahsın bir eserinde dile getirdiği fikirlere bağlanması hiç de mantıklı ve tutarlı değildir. Tarih, bize bu toplumsal hareketliliklerin ardında yatan başka sebeplerin bulunduğunu ve bu sebeplerin en az Şâfiî'ninki kadar hatta ondan da öte söz konusu olaylara etki ettiğini göstermektedir.

3. Genelleme ve parçacı yaklaşım:

Oryantalistlerin ileri sürdüğü fikirlerde çoğunlukla genellemele-re gittikleri, bir ifadeyi yorumlarken parçacı yaklaştıkları, ifadelerin yorumunda siyak-sibak bütünlüğüne önem vermedikleri, bir örnek üzerine teori inşa edildiği görülmektedir. Şâfiî'ye ilişkin bir yargıda bulunurken bütün görmeksizin onun bir ifadesinin eserlerinden cımbızla çekilip alınarak üzerine koca bir teorinin inşa edildiği görülmektedir. Şâfiî ile ilgili görüş belirtenlerin hemen hemen tamamının yalnızca *er-Risâle*'yi dikkate aldığı, oysa Şâfiî'nin teoriyi pratiğe nasıl

aktardığını gösteren devasa *el-Ümm* adlı eserinin iskalandığı görülmektedir.

4. Anakronik yaklaşım:

Şâfiî'nin ifadelerinin yorumunda anakronik bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Örneğin onun *er-Risâle*'deki "ictihad ve kıyas aynı anlama gelen iki kelimedir" şeklindeki ifadesinden "Şâfiî'nin kıyas dışında içtihad alan tanımadığı" çıkarımı yapılmakta ve bu yapılırken de "kıyas" ve "ictihad" sözcüklerinin sonraki usul literatüründe kazandığı anlam esas alınmaktadır. Oysa yapılan çalışmalar göstermektedir ki Şâfiî'nin kullanımında yer alan "kıyas" ve "ictihad" sözcükleri sonraki usul literatüründen daha geniş bir anlam alanına ve kullanımına sahiptir.

Bütün bunlar yapılırken su fikrî silsileden hareket edilmektedir: "İslâm medeniyeti geri kalmıştır. Bu geri kalışın sebebi Müslümanların ilim tasavvurlarıdır. Bu tasavvuru oluşturan temel ilim dalı fıkıh usulüdür. Fıkıh usulünün kurucusu Şâfiî'dir. Şâfiî akla değil nassa önem vermektedir. Su halde "İslâm medeniyetinin geri kalması" olgusunun yegane suçlusu Şâfiî ve onun geliştirdiği fıkıh usulü sistemidir. Öyleyse Müslümanların bu geri kalıştan kurtulmak için Şâfiî'den ve onun projesinden kurtulmaları elzemdir."

5.2. Türkiye Dışındaki Müslüman Âlimlerin Şâfiî Algısı

5.2.1. Fazlurrahman

Fazlurrahman'a (1919-1988) göre Şâfiî'nin İslam'ın gelişimi üzerinde tahmin edilemeyecek derecede büyük bir etkisi bulunmaktadır. Her şeyden önce onun tedvin ettiği fıkıh usulünün etkisi bugüne dek devam etmiştir. Onun çabalarıyla sözlü gelenek, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetinin tek vasıtası olarak görülmüş, ictihad ve icma arasındaki bağlantı koparak ictihad icmâ'nın dışına atılmıştır.

Yaşayan sünnet yerine hadisleri sünnetin yegâne temsilcisi kabul edilmiş ve hadisler topyekün olarak bir fıkıh ilkesi olarak kabul edilmiştir.

Şâfiî, “yaşayan sünnet – ictihad – icma” üçlüsünün sıralamasını değiştirerek şu şekle dönüştürmüştür: “Hadisler – sahabîlerin sünneti – icma – ictihad.” İcma, Şâfiî öncesinde ictihadın sonucunda gerçekleşen ileriye yönelik bir şey iken Şâfiî ile birlikte statik ve geçmişe dönük bir hale gelmiştir.

5.2.2. Nasr Hâmid Ebu Zeyd

Mısırlı Arap Dili ve Edebiyatı Profesörü Nasr Hâmid Ebû Zeyd (1943-2010), Şâfiî’ye dair yazmış olduğu “el-İmamü’s-Şâfiî ve te’sîsü aydiyolocyaati’l-vasatiyye” adlı eserinde Şâfiî’nin Kur’an, Sünnet, İcma ve Kıyas konusundaki görüşlerini inceleyerek çeşitli sonuçlara ulaşmıştır.

Nasr Hâmid’e göre “Şâfiî’nin, nassların alanını genişleterek, açıklayıcı ikincil nassı (sünneti) aslîye (Kur’an’a) döndürüp ona da aynı mesrûiyet derecesini vererek, sonra âdetleri de kattığı gibi, icmâi da katıp Sünnet kavramını genişleterek ve kıyası bütün bunlara sıkı sıkıya bağlayarak, dinî nasllara vermeye çalıştığı bu kapsayıcılık, son tahlilde insanın etkinliğini ortadan kaldırıp, deneyimini heder ederek insanı bukağılamak anlamına gelir.” Ona göre Şâfiî’nin ictihatları çoğunlukla, muhafazakâr karakterlidir ve geçmişe ezelî dinî bir özellik atfederek onu kutsallaştırmaya çalışmaktadır.

5.2.3. Arkoun

Cezayirli modernist düşünür Muhammed Arkoun (1928-2010) klasik İslâm aklını en iyi tebarüz ettiren örnek olarak Şâfiî’nin *er-Risâle*’sini gösterir. Ona göre Şâfiî’nin bu eseri yazmadaki temel gayesi, Allah’ın tarihten bağımsız mutlak iradesini bütün tarihe teşmil edecek yöntemi kurmaktır. Allah, mutlak iradesini naslarla ortaya koymuştur. İnsana düşen şey buna uymaktır. Şâfiî’nin metodolojisi Kur’an’ı bir edebî hitap olmaktan çıkarıp hukukî metne dönüştürmüştür. Arkoun’a göre Şâfiî’nin metodolojisinin temel zaafı Kur’an’ın bir kerecik olması gereken hükümlerini evrensel / mutlak hale getirmesi, sünnetin Kur’an’la eşdeğer hale getirilmesi, naslardaki hüküm-

lerin kıyas yoluyla yeni olaylara taşınarak yeni olayların tarihselliklerinin hesaba katılmamasıdır.

5.2.4. Değerlendirme

Oryantalistlerin Şâfiî algısı hakkında söylediklerimizin büyük bir kısmı Fazlurrahman, Nasr Hâmid Ebu Zeyd ve Muhammed Arkoun'un algıları için de geçerlidir. Bu algıların da temel zaafı Şâfiî'nin *er-Risâle*'deki birkaç cümlesini esas alarak üzerlerine teori inşa etmeleri ve Şâfiî sonrası meydana gelen gelişmeleri tamamen Şâfiî'nin faaliyetlerine bağlama girişimleridir.

Fazlurrahman'ın Şâfiî'ye yönelik algısını büyük oranda Schacht çizgisinde temellendirdiği görülmektedir. Özellikle “yasayan sünnet” ve “hadis” arasındaki korelasyon, tamamen Schacht'tan alınmıştır. Şâfiî'nin icma-ictihad arasındaki ilişkiyi tersine çevirdiği yönündeki iddiası ise fazla abartılıdır. Şâfiî'nin icmaya mesafeli durusu, zarurat-ı diniyye konuları dışında icmâ fikrini kabul etmeyişi, sükûtî icmayı huccet olarak kabul etmemesi gibi olgular dikkate alındığında Fazlurrahman'ın çizdiği portrenin aksine, Şâfiî'nin rey alanının icmâ fikriyle daraltılmasına karşı çıktığı bile söylenebilir.

Şâfiî hakkında en sert eleştirileri yönelten Nasr Hâmid Ebu Zeyd'in eleştirileri de çoğu zaman soyut, genellemeci, kısır örnekli olmaktan kurtulamamaktadır.

Muhammed Arkoun ise soyut nitelemeler yapıyor ve çoğu zaman tek bir örnek zikretmeksizin ve somut bir veri tabanına dayanmaksızın kendi zihninde eleştiriye müsait hale getirdiği “klasik İslam akli” projesini Şâfiî'nin *er-Risâle*'si üzerinden kotarmaya çalışmaktadır.

6. SONUÇ

Dünya üzerinde hiçbir ilmî görüş, doktrin, paradigma bu görüşü ortaya koyan kişi veya kişilerin içinde bulunduğu şartların etkisinden bütünüyle arınmış değildir. Bu, aynı zamanda insan olmanın en tabîî sonucudur. Bu anlamda İslâm hukukunun teşekkül döneminde pek

çok şehri dolaşan, fıkıh ilmini mezhep kurucularından bizzat tahsil eden, sosyal, siyasî, kültürel pek çok unsurun etkisi altında kalarak yaşayan İmam Şâfiî'nin de bu genel kuralın dışında olmadığı muhakkaktır. Şu hâlde onun gerek bir bütün olarak metodolojisini gerekse ictihad/kıyas konusundaki görüşlerini değerlendirirken içinde yaşadığı dönemin sosyo-kültürel, siyasî, ekonomik vb. unsurlarının da hesaba katılması zorunludur.

Şâfiî'nin açıklama ve uygulamaları, dinin değerlerini özümsemiş bir aklın vahiyle ilişkilerini ortaya koyması, **dinde akıl-nakil, rey-rivayet dengesinin nasıl sağlanacağı** hususunda canlı bir örnek teşkil etmesi bakımından son derece önemlidir. Şâfiî'nin bütün ilmî çabalarını bu dengeyi kurma üzerinde yoğunlaştırdığı görülmektedir. Dengenin sağlanıp sağlanmadığı, bu dengeyi sağlamada başka modellerin Şâfiî'nin modeliyle mukayesesi konuları yeni araştırmalar yapmayı gerekli kılmaktadır. Bizim kanaatimiz -farklı vasatlar için alternatif modellerin inşa ve tatbik hakkı her zaman saklı kalmak kaydıyla- Şâfiî'nin içinde bulunduğu vasat dikkate alındığında bu dengenin başarılı bir şekilde kurulduğu yönündedir.

İSLAM MEDENİYETİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ VE GELECEK TASAVVURU

Mustafa IRMAKLI

Diyanet İşleri Uzmanı

Mustafa IRMAKLI

Diyanet İşleri Uzmanı

1978 yılında, Ordu-Ünye’de doğdu. İlkokulun ardından hafızlığını tamamladı. 1999 Yılında Ünye İmam-Hatip Lisesi’nden, 2003 yılında Samsun 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi’nde uzun süreli ihtisas kursunu bitirdi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yüksek lisans eğitimi aldı. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi’nde doktora çalışması devam etmektedir.

Halen Diyanet İşleri Başkanlığı’nda, Diyanet İşleri Uzmanı olarak çalışmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله
وصحبه أجمعين

Bizleri böyle güzel bir ortamda buluşturan, Kur'an-ı Kerim ile hidayete sevk eden, dinimize ve milletimize hizmet etme bahtiyarlığını bizlere lütfeden rabbimize sonsuz şükürler olsun. En büyük örneğimiz, en güzel rehberimiz Rasulullah'a (sa) sonsuz salat ve selam olsun.

Saygıdeğer müdürüm, kıymetli hocalarım, değerli kursiyer arkadaşlarım, hepinizi saygıyla selamlıyorum. Cenab-ı Mevla bugünkü muhabbetimizi hayırlara vesile eylesin.

İslam medeniyetinin temel dinamikleri ve gelecek tasavvuru diye bir başlığımız var. Doğrusu oldukça kapsamlı ve geniş bir alanı ifade ediyor. Öncelikle genel bir perspektif çizerek **İslam medeniyetinin** önemli gördüğümüz **ana arterlerinden** bahsedeceğiz. Belki devamında sizin görüşleriniz, kanaatleriniz, sualleriniz olacak. Bitiminde bir miktar serbest de sohbet edebiliriz. Sizden on yıl önce bu müesseseden geçen bir kardeşiniz olarak Başkanlığımızla ilgili konularda, toplum, ümmet ve dünyanın temel meseleleri kapsamında serbest muhabbet edebiliriz.

Tarihin seyri içinde kıtaları ve dönemleri etkileyen olaylara, siyasi, ekonomik, kültürel, dinî, hukuki, bireysel, sosyal değişimlere objektif bir gözlemlerle, bir tarihçi, sosyolog, antropolog ya da dünya tarihini merak eden bir insan olarak bakıldığında **miladi 7. asır**, olağan üstü dikkat çeken bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu asırda, dünyanın genel fotoğrafı içinde, Mısır, Yunan, Hint, Mezopotamya medeniyetleri havzası ve bu hinterlandın içinde dönemin iki süper gücü sayılabilecek Bizans/Roma ve Sasani devletlerini görmekteyiz. Diğer tarafta ise Hicaz Yarımadası, Mekke, Medine ve hepimizin bildiği gibi bir Cahiliye toplumu var. 610 yılında ilk vahiy ile İslam'ın tebliğ mücadelesi başlıyor. 610'dan **20 sene** sonra dünyaya baktığımızda Müslümanların coğrafi sınırları **3 milyon kilometrekareye** ulaşmıştır. Cahiliye dönemi bir asırsaadete dönüşmüş, bir bedevi toplum yazılı çok uluslu anayasa yapmış, bir kabile toplumu dünyanın en güçlü devletini kurmuş, Bizans ile Sasani'nin gözünü korkutmuş ve yeni bir medeniyet inşa etmiştir. Bu, **dünya tarihinin her açıdan en köklü değişimidir**. Siyasi, askeri, ekonomik, kültürel, toplumsal açıdan 20 yılda böyle bir değişim dönüşüm -buna inkılap diyenler olabilir- dünya tarihinde yoktur.

Dört halife döneminin sonlarında 660 yıllarında İslam coğrafyası **9.5 milyon kilometrekareye** ulaşmıştır. İlk vahyin üzerinden yaklaşık bir asır geçtikten sonra 710'lara gelindiğinde İspanya/Endülüs'ten Orta Asya'ya, Afrika'dan Çin'e, Pekin'e kadar bütün dünyayı kuşatan bir İslam düşüncesi ve medeniyeti ortaya çıkmıştır. Bu değişim, tarihin bir döneminde ortaya çıkan, kıtaları, coğrafyaları etkileyen ve kısa sürede etkisini yitirerek kaybolan, sönüp giden bir durum değildir. Bilakis ulaştığı yerde insanla ve coğrafyayla bütünleşmiş, asırlarca süren devletlere ve medeniyetlere dönüşmüştür. Endülüs'te sekiz, Osmanlı altı asır, Osmanlı öncesi Karahanlılar'dan Selçuklulara, Fatımilerden Maverâünnehir'e kadar yüzyıllarca devam eden köklü bir kültür ve medeniyet inşa edilmiştir. Mesela Afrika'nın en uç noktası

Madagaskar'da sahabe mezarlarından, Çin Pekin'de hâlâ namaz kılınan bir mescidin varlığından bahsediliyor.

Çeyrek asırda Hicaz yarımadasını, yarım asırda bir kıtayı, bir asırda bütün yeryüzünü kuşatan **tarihin en büyük ahlak ve hukuk inkılabını** iki sebepten dolayı, doğru ve kapsamlı şekilde anlamaya mecburuz:

Birincisi; bu bizim tarihimiz ve medeniyetimizdir. **Geçmişinden habersiz milletler sağlıklı bir gelecek inşasından mahrum olurlar.** Tarih, nesillerin üzerine basarak yükseldiği zemindir.

İkincisi; esasında bugün dünya bütün açılardan iflas etmiştir. İnsanlığa huzur ve güvenlik getirme vaadiyle piyasaya çıkan, Marksizm'den liberalizme, sosyalizmden kapitalizme bütün ideolojiler, dünyayı daha iyi hale getirme iddiasıyla ortaya çıkan iktisadi sistemler, güvenlik için kurulan paktlar iflas etmiştir.

Bugün tarihinin en büyük hayal kırıklığını, en derin anlam krizini, en korkunç çaresizliğini yaşayan dünyanın yeni bir soluğa, güven veren bir umuda, hayat veren bir medeniyete ihtiyacı vardır. Esasında insanlığın yaşadığı bir **medeniyet, ahlak ve hukuk krizidir**. Çünkü son iki asırdır huzur ve güvenlik adına, insanlığın peşine düştüğü, umut bağladığı bütün tercihler boşa çıkmış, kocaman bir hayal kırıklığı ve umutsuzluktan başka bir şey getirmemiştir. Tam da bu noktada miladın yedinci asrında Müslümanların kısa sürede yeryüzünü rahmet ve merhamet ile tanıştırdığı o süreci doğru anlamak hayati bir önem arz etmektedir.

Peşinen ifade edelim ki, insanlığın tükendiği bir cahiliye dönemini asrısaadete dönüştüren süreç, insandan ve mücadeleden bağımsız, kendiliğinden gerçekleşen bir mucize değildir. Bir inancın, gayretin, sabırla mücadelenin neticesidir. Burada şu hususları yeniden tefekkür etmenin vaktidir:

Esasında İslam'ın gayesi ve son vahiy ile İslam'ı kemale erdiren ve bir nimet olarak bize tanıtan Allah'ın yeryüzü muradı nedir? İslam

bütün insanlık ve dünya için ne anlam ifade etmektedir. İslam'ın insanlığa ve yeryüzüne vaadi nedir? Bir başka açıdan şöyle düşünelim; bugün 8 milyara yakın insanın yaşadığı bu gezegende 2 milyara yakın insan İslam'a, 6 milyar ise başka inançlara mensuptur. Bu altı milyar insan neden Müslüman olsun? İslam onlara ne vaat ediyor? Ahiret, cennet, cehennem vb. konular inanan kimse için anlam ifade eden hakikatlerdir. Bugün yaşadığı dünyada, yaşadığı hayat içerisinde, yani yaşanan ve görünen dünya içerisinde İslam, o insanları etkileyecek, kendine doğru koşturacak, o insanlara cazip gelecek hangi hakikatleri teklif etmektedir?

İslam tasavvurumuzu yeniden tefekkür etme mecburiyetimiz bağlamında bunları söylüyorum. İslam'ın hızlı yayılış sürecine yakından baktığımızda bu manada **açık hakikatler** görmekteyiz. Biliyoruz ki İslam; insanı, hayatı ve yeryüzünü yeniden inşa eden bir dindir. Söz konusu inşa sürecinin ise, bireysel, toplumsal ve evrensel olmak üzere üç hayati boyutu vardır.

Bireysel inşa boyutunun en muhteşem örneği 'Mekke Dönemi'dir. İman, tevhit ve kulluğa dair ayetler; hayata, insana, varoluşa dair mesajlar ile sağlam bir karakter ve yüksek bir ahlak inşa etmiştir. Hakkın, haklının, mazlumun, emeğin, merhametin, insani değerlerin yanında; zalimin, zulmün, haksızlığın, sömürünün, tahakkümün, kibrin karşısında insanca, mümince, cesurca bir duruş inşa edilmiştir. Bu manada İslam'ın **Mekke Dönemi**; Müslüman ahlakının ve mü'min kişiliğinin ilmek ilmek dokunduğu, iman ve kulluk bilincinin Allah'ın elçisinin ve hak davanın yanında sarsılmaz kalelere dönüştüğü ve İslam medeniyetinin sağlam temellerinin atıldığı örnek bir dönemdir.

Mekke döneminin hakikat mücadelesine bakıldığında iki ana boyut dikkat çekmektedir: Birincisi, insanın Allah ile ilişkisini en ideal düzeyde belirleyen, onu kula kulluktan kurtararak gerçek özgürlüğe eriştiren **tevhit** mücadelesidir. Putları ve bütün sahte ilahları terk ederek sadece Allah'a kulluğa davet eden ayetler bunun açık şahidi-dir. İkincisi ise, insanın diğer insanlarla, toplumla, evren ve eşya ile

ilişkisini hakkaniyet çerçevesinde belirleyen, **adalet ve güzel ahlak** mücadelesidir.

Mekke döneminde İslam öyle bir karakter inşa etmiştir ki Müslümanlar, dünyaya ait hiçbir teklif, tehdit ya da pazarlık ile en büyük zorluklar, işkenceler, boykotlar karşısında dahi asla inançlarından, davalarından vazgeçmemiş ve Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamışlardır. İşte bu dönemde iman etmenin ve **mümin olmanın temel kodları** vardır. İman ekseninde bir şahsiyet inşa eden bu dönem hakkıyla anlaşılmadan Müslümanın karakter ve insanlık ölçüleri anlaşılamaz.

Medine Dönemi ise bir toplumsal inşadır. Medine dönemine gelindiğinde Müslümanlar, İslam'ın iktisada ve dünyanın zenginliklerine karşı teklif ettiği **ahlak ve hukuk** ile toplumsal bir hayat inşa etmiştir. Ahkâm ayetleriyle Müslüman hayatının pratik çizgileri belirlenmiş, farklı topluluklarla ortak ilkeler çerçevesinde **bir arada yaşama tecrübesi** hayat bulmuştur.

Medine Döneminin devamında, İslam'ın ilkeleriyle kıtalara hayat olan İslam medeniyetinin ortaya çıkışı ise evrensel inşa boyutudur. **Evrensel inşa** mükellefiyeti yeryüzünün imar ve ıslahı ile sorumlu olmanın gereğidir. İslam'ın ilk asrında üç kıtaya hâkim olan Müslümanları, asırlar boyunca, Endülüs'ten Osmanlı'ya, Afrika'dan Maveraünnehir'e gittiği her yerde ev sahibi konumuna getiren saik fiziki güçleri değil ahlaki erdemleridir. Çünkü insana eşref-i mahlûkat, yeryüzüne **emanet bilinci** ile yaklaşan Müslümanlar gittikleri yerde bütün insanlar için huzur ve güveni tesis etmenin, tabiatı ve doğal hayatı korumanın gayreti içinde olmuşlardır. Şüphesiz Müslümanların bu davranışının altında yatan temel motivasyon, insana ve evrene bakışı tevhit, adalet ve güzel ahlak ekseninde ele alarak başta yönetim olmak üzere hayatın kurallarını bu ekseninde oluşturmalarıdır.

İslam'ın insanlığa **hayat olma** serüveninde ve bugünün dünyasına **umut olma** sadedinde bizler bu üç boyutu dikkate alarak asrın

idrakine hakikati teklif etme çalışması yapmak durumundayız. Şayet Mekke'deki gibi sağlam bir **karakter inşası yoksa** hukuka sadık kalan bir toplum ve hukuku evrenselleştiren bir **medeniyet inşası muhaldir**. Bir ahlak ve **karakter** inşası olmakla beraber söz konusu değerleri koruyan bir **hukuk** yoksa o ahlakı ve değerleri ayakta tutmak ve hayata egemen kılmak mümkün değildir. Güzel ahlak ve hukuk temelinde bir hayat inşasının evrensel bir ufku yani **medeniyet** ideali yoksa insanlığı ihata edemeyecek dolayısıyla görevini bihakkın yapamayacaktır. Son Vahy'in ve Son Nebi'nin rehberliğinde İslam'ın insanı ve yeryüzünü inşa sürecinin böyle önemli üç boyutu vardır.

Şimdi hemen o günden bugüne gelerek bizim Müslüman perspektifimizi, İslam tasavvurumuzu, dünyaya yönelik cümlelerimizi ve tekliflerimizi söz konusu üç boyut açısından gözden geçirdiğimizde sonuç nedir? Bugün dünya sosyolojisi, dünyadaki coğrafi ve etnik yapı, teknoloji bağlamında baktığımızda her üç boyutu aynı anda ele almamız gerektiğini düşünüyorum. Bunun için de öncelikle **yeni bir gelecek inşası** bağlamında İslam tasavvurumuzu gözden geçirmemiz, İslam'ın insanı ihya, toplumu inşa eden ve medeniyet kuran boyutunu bir bütünlük içinde ele almamız gerektiği kanaatindeyim.

Biz bugün büyük oranda bireysel boyut ve karakter inşası üzerinde duruyoruz. Ne kadar becerebildik onu da tartışmak lazım. Dünyevileşmeyi konuşarak dünyevileşen bir sosyolojiye sahibiz bugün. Ama bugün mesela bir toplumsal inşa düşüncemiz var mı? Bir evrensel inşa idealimiz var mı? Şayet yoksa sadece karakter ve güzel ahlak inşasıyla bir hayat kurabilecek miyiz?

Dini Yüksek İhtisas Merkezlerimizde ya da dinî yükseköğretim kurumlarımızda akademik çalışmalarımızda temel İslam bilimlerini ayrıntılı okuyoruz. *Mukaren* fıkıh içerisinde ahkâmın inceliklerini, illetlerini, farklı yaklaşım biçimlerini ve hükme etki şekillerini ele alıyoruz. Elbette bunlar önemlidir ve büyük bir müktesebatın ve gayretin ifadesidir. Ancak üç boyutlu bir inşa ve daha üst bir bakış ve sorumluluk ekseninde düşündüğümüzde mesela hırsızlık konusunda ulemanın

yegâne görevi, suçun ve cezanın şartlarını ortaya koymak ve bu bağlamda yapılacak işleri açık, objektif şekilde tespit etmekten mi ibarettir? Hırsızlığın, yoksulluğun, yoksunluğun, sefaletin, açlığın olmadığı bir dünyayı, herkesin hakkına razı olduğu, başkalarına duyarlı olduğu bir toplumu kim inşa edecektir? İman eden insanlar olarak bizim böyle bir görevimiz yok mudur?

Halen müfredatın ve bir kısım zevatın önemli meselelerinden biri olan zâninin cezası konusuna bakalım. Recm edilmesi, Maiz olayı, tazir cezası, farklı yaklaşımlar, aykırı çıkışlar... Bütün bunları bir hukuk, ilmî bir mesele ve mudakkik bir duyarlılık olarak elbette ele alalım. Peki, bizim bu manada sorumluluğumuz sadece suçun ve cezasının tespitinden mi ibarettir? Bugün İslam ahlakının yaşandığı, insan onurunun korunduğu, fuhşiyatın hayatı esir almadığı bir dünyayı kim nasıl inşa edecektir? Biz bunu konuşacak mıyız? Ahvâl-i şahsiyye bağlamında evlenme, boşanma, bunun şekilleri, şartları, aile bireylerinin hukuki sorumlulukları önemli mevzulardır. Peki, biz bugün iyice bireyselleşen, özgürlük adına tamamen ilkesiz ve gelişigüzel bir hayat tarzını teklif hatta dikte eden, sabır, sorumluluk, sadakat gibi aileyi ayakta tutan değerlerin darmadağın olduğu bir dünyada sağlam bir aile yapısını nasıl inşa edeceğiz? Aileyi tehdit eden ve artık küresel boyut arz eden felaketlerin üstesinden nasıl geleceğiz? Faizi konuşuyoruz, sempozyumlar düzenliyor, müzakere ediyoruz. Bizim bir iktisat modeli teklifimiz, bunu hayata egemen kılma metodumuz ve gayretimiz var mı?

Teoman Duralı Hoca'nın "Çağdaş İngiliz-Yahudi Medeniyeti" adlı bir kitabı var. Bugün dünyayı özellikle iktisadi açıdan kuşatan bir İngiliz-Yahudi anlayışı ve sistemi var. Faiz meselesini konuşurken Müslümanların yaptığı şey, mevcut kapitalist/faizci/sömürü sistemi içinde daha az kirli alanlara yönelik ok işareti koymaktan ibarettir. Diyoruz ki; şu istikametten gidin, daha az kirlenirsiniz. Peki, bizim insanların faize mahkûm olmadığı bir iktisat modeli teklifimiz ve bu

manada bir dünya sistemi perspektifimiz var mı? Şayet İslam adına konuşan, eğitim alan, topluma rehberlik eden kimseler olarak biz bu konularda imal-i fikir etmeyeceksek kimler bu yükü ve sorumluluğu omuzlayacaktır? Onun için İslam'ın üç boyutlu inşasını beraberce ele almamız gerektiğini söylüyorum.

Hepimiz biliyoruz ki, Müslümanlar son iki asırdır dünya coğrafyasından çekilmek durumunda kaldılar. İbn Haldun açısından bakıldığında bütün devletler ve medeniyetlerin doğuşu, gelişi, durağanlaşması, çöküşü mukadderdir denilebilir. Bunun sebepleri üzerinde konuşulabilir ama hakikat şu ki, Müslümanlar son iki yüzyıldır yaşanan/ilerleyen dünyanın dışında kalmışlardır. Nitekim 1919 yılında İslam coğrafyasında tek bir bağımsız devlet dahi kalmamış, İslam coğrafyası fiilen işgal edilmiştir. Sonraki süreçte bugün ismini bildiğimiz devletler bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ama asıl vahim olan, Müslümanlar zihnî/ideal/mefkûre olarak dünya coğrafyasından çekildiler. Maalesef son iki asırdır evrensel boyutla, yeni bir toplum ve dünya inşasıyla, yeni bir medeniyet teklifi ve iddiasıyla ilgili konuşan, dikkat çeken kişi sayısı oldukça azdır. Mesela bir Aliya İzzetbegoviç vardır. Son yüz yılda İslam toplumunun önüne esaslı bir yol haritası koyan en önemli iki isimden birisidir. Bu çağı anlamak, insanlığın dertlerine çözüm bulmak, fikir ve aksiyon planında yeni ve yaşanabilir bir dünya kurmak için Aliya İzzetbegoviç'i mutlaka okumak ve anlamak gerektiğini düşünüyorum. Öyle zannediyorum hepiniz onun kitaplarından okumuşuzdur. İslam Deklarasyonu, somut bir çıkış yolu teklifidir. Doğu ve Batı Arasında İslam, bu yüzyılın insanına bir hakikat penceresi açma denemesidir.

Konumuzun başına bir atıf yaptığımızda İslam'ın kısa sürede bütün dünyayı etkileyen bir medeniyet inşa eden İslam düşüncesinin ulaştığı yerlerde kalıcılığını nasıl sağladığı oldukça önemli bir husustur. İslam düşüncesinin temel dinamikleri başlığımızla dikkat çekmek istediğimiz alanlardan bir tanesi de **İslam düşüncesinin ulaştığı yer-**

lerde sahiplenilmesini ve kalıcılığını sağlayan özelliklerini madde-ler halinde ele almaktır:

1. İslam medeniyeti **tabii ahlak ve hukuk** bağlamında bütün insanların ortak hedeflerini, hayallerini gerçekleştirebilmiştir. İnancı ne olursa olsun, normal bir akla sahip bütün insanların, onurlu, güvenli, huzurlu bir hayat yaşamak, emeğinin karşılığını almak, geleceğinden emin olmak gibi ortak beklentileri vardır. Müslümanlar bu mada-nda insanlığın ortak duygularının teminatı olmuştur. İnsanlar daha güzel bir gelecek hayalini kurduğunda İslam medeniyetiyle karşılaşmış ve kendiliğinden ona dâhil olmuştur. İşte bu İslam'ın yeryüzüne yönelik en önemli ve esaslı teklifidir. Kureyş Suresi'nde; *"et'amehum min cû'in ve âmenehum min havf"* ayetini tefsir ve tahlil ederken Ku-reyş boyutunu gözardı etmeden, etimolojik yapıyı yok saymadan, aynı zamanda bu ayeti, İslam'ın yeryüzüne, bütün insanlar için açılığın, **yoksulluğun olmadığı, herkesin kendini güvende hissettiği bir hayat ve dünya vaadi** olarak da anlamak yanlış olmayacaktır. Bu mesajı çıkarmanın bir mahzuru olmadığı, bilakis evrensel ufkumuzu besleyeceği kanaatindeyim.

Haddizatında bir din, düşünce ya da yaklaşım biçimi eğer insanların temel meselelerini çözmiyorsa, dertlerine derman olmuyor, çağın krizlerine çare getirmiyorsa insanlar onun peşinden gitmeyecektir. İnsanlığın baş belası Amerika 2003'te Irak'ı işgal ettiğinde Iraklıların bir kısmı heyecanlanmış ve Saddam döneminden daha güzel bir dünyaya açılacaklarını zannetmişlerdi. Eğer Amerika -tabiatı gereği bunu yapma imkânı yoktur ama- Irak'a özgürlükler, ekonomi, insan onuru gibi açılardan Saddam döneminden daha güzel bir hayat getirseydi; Iraklıların büyük kısmı bunu benimseyecek, işin dinî boyutunu göz ardı edeceklerdi. Çünkü yetişkin insan hayata dair temel beklentilerini karşılayan alana meyledecektir.

Dünyada model eğitim açısından örnek gösterilen Finlandiya'nın kurucularından ve eğitiminin mimarlarından Snellman'ın din

adamlarıyla ilgili uzun bir konuşması var. Bir yerde diyor ki: *Ey din adamları! Siz peygamberlerin takipçilerisiniz, bütün peygamberler insanlığa daha iyi bir hayat vaat etti, adalet vaat etti, onların daha iyi yaşamaları için gayret etti, toplumun inşasından bahsetti ama siz hayatın dışında meseleler üzerinden piyasa yapıyorsunuz!*

Bütün peygamberlerin mücadelesini, tevhidin bilinmesi ve yerleşmesi, adaletin tesisi ve güzel ahlakın yaşanması olmak üzere üç madde/kelime ile özetlemek mümkündür. Bu manada tevhid tebliğ ile teklif edilmiş, asla dikte edilmemiştir. Tevhid konusunda Müslümanların yükümlüğü herkese ulaşmak ve en güzel yöntemle tevhidin tebliğini yapmaktır. Adaletin ise tesisi için mücadele edilmiştir. Güzel ahlak ile yaşanan bir hayat üzerinden rehberlik yapılmıştır.

İnsanın yaratan ile dikey ve yaratılanlarla yatay boyutlu ilişkisi söz konusudur. Yaratanla kurulan dikey ilişki insanların özgür tercihlerine bırakılmıştır ve esasında bu boyutun içyüzünü kimsenin bilme imkânı yoktur. Biz bu alanda insanların kelime-i şهادetini duyduğumuzda mümin olduğuna şahitlik ederiz. İnsanın çevre ve toplumla kurduğu yatay ilişkinin eksenini ise **adalet** ve sorumluluktur. Bu alanda bütün peygamberler adaletin tesisi için mücadele etmişlerdir. İşte İslam medeniyetinin bu kadar kısa sürede bütün insanlığın sahipleneceği şekilde büyümesinin, ulaştığı coğrafyalara yerleşmesinin sebebi gittiği yere **daha iyi bir hayat** taşımasıdır.

İslam'ın öne çıkan kavramlarından helal-haram, maruf-münker arasındaki ilişki oldukça dikkat çekicidir. Helal ve haram İslam toplumunun biraz daha özel hukuku gibidir ve teklifin ötesinde uygulanır. Zira zaten iman ile kabul edilen bir hukuktur. Maruf ve münker ise İslam'ın bütün insanlara teklif ettiği evrensel hukukun ve insanın merkez kavramlarıdır. “*Küntüm hayra ümmetin*” veya “*ve'l-tekün minküm ümmetün yed'üne ile'l-hayr*” gibi, emr-i bil ma'ruf ve nehy-i ani-l münker ile ilgili ayetler bu alanda Müslümanlara kesin ve büyük bir mücadele mükellefiyeti yüklemektedir. Dolayısıyla İslam medeniyeti insanlara inancın yanında yaşanan bir **ahlak**, mükellefiyetle be-

raber hayatı güzelleştiren bir **hukuk**, teorinin yanında insanların temel meselelerini çözen bir **medeniyet** götürmüştür.

2. İslam medeniyeti kısa zamanda kendi ilmî müktesebatını, temel kaynaklarını ve **düşünce sistemini oluşturmuştur**. Dünya tarihine ilimlerdeki gelişim açısından bakıldığında normal seyrinde giden ilerleme çizgisi miladi yedinci asırdan itibaren ani ve hızlı bir yükselişe geçmiştir. Müslümanlar kendi temel kaynaklarını oluşturmanın yanında ilmin bütün alanlarında asırlarca insanlığın önünde gitmiştir. Bu manada İslam ilim geleneği birbirini teyit ederek, destekleyerek gelişmiştir. Yani birikimsel ilerlemeye sahiptir. Her âlim önceki birikimi/eseri ontolojik olarak kabul edip onu geliştirmek maksadıyla; tahlil, tenkit ya da şerh etmiş, geçmişten devraldığı ilmî mirasa katkıda bulunarak onu geleceğe taşımanın gayreti içinde olmuştur. Antik Yunan'dan günümüze Batı geleneği ise birbirini tekzip ederek yol almaya çalışmaktadır. Onun için Batı felsefesi parçacıdır ve hakikat açısından, başladığı nokta ile geldiği nokta arasında mesafe yoktur.

3. Müslümanlar siyasi ve kültürel açıdan hızla genişlerken **diğer düşünce sistemleri ve medeniyet birikimleriyle karşılaşmaktan ve yüzleşmekten çekinmemişlerdir**. Mesela İslam'ın yayılış hinterlandına baktığımızda bir tarafta Çin ve Hint, diğer tarafta Mısır, kuzeyde Antik Yunan ve Roma gibi medeniyet ve kadim kültür merkezleri olduğu görülecektir. Diğer düşünce ve medeniyet havzalarıyla karşılaştığında Müslümanlar, komplekse kapılmamış, içine kapanmamış, söz konusu birikimle yüzleşmekten kaçınmamış ve kadim birikimi yeniden ele alıp analiz ederek kendi düşünce birikimine dâhil etmiştir. Önemli bir husus olarak Müslümanlar kadim birikimden istifade ederken onların varlığını yok saymamışlar, kaynak göstermişlerdir. “Batlamyus’un sözü”, “Aristo’nun iddiası” gibi kayıtlarla bilgi ahlakına sadakat göstermişlerdir. Aynı ilmî duyarlılığı ve ahlaki tavrı İspanya üzerinden Müslümanların birikimini kendilerine taşıyan Batı-

lılar ne yazık ki göstermemişler, dahası bilinçli bir gizleme ve asimile etme yoluna gitmişlerdir!

4. İslam düşüncesinin temel dinamiklerinden bir tanesi de Müslümanlar **yaşadıkları çağın meseleleriyle ilgilenmişler**, dönemlerinin temel meselelerine kafa yormuşlardır. Mesela bugün en çok konuşulan meselelerden biri olarak Ehl-i Sünnet kavramına yakından baktığımızda söz konusu ifadeyi tanımlamakta dahi zorlandığımızı, efradını câmi' bir tanımlama yapamadığımızı göreceğiz. Peygamberimizin sünnetinin ve Müslümanların ortak aklının takipçileri vb. tanımların pratik hayatta karşılıkları net değildir. Çünkü her görüş ve grup kendini sünnete ve İslam'ın sahih düşüncesine izafe etmektedir. Ehl-i Sünnetin ortaya çıkışına ve gelişimine baktığımızda onun, çağın meseleleri etrafında bir anlam ve sınır kazandığını görmekteyiz. Mesela mürtekeb-i kebare, zat-sıfat, akıl-nakil gibi o dönemin meselelerine yaklaşım üzerinden bir tanımlama yoluna gidilmektedir. Bu çağın meseleleri büyük oranda kendine özgü sebep ve sonuçlar içerdiği için kullanılan "ehl-i sünnet" kavramı zihinlerde net bir tasavvur oluşturmamaktadır. Esasında bugün, inanç, inançsızlık, gelecek kaygısı, ideolojilerin zihinlerde açtığı hasarlar gibi konularda ümmetin ana düşünce mecrası olarak ehl-i sünneti de yeniden inşa etmek durumundayız.

5. Müslümanlar ilmin bizatihi kendisini muteber kabul etmişler ve bu bakışla 7. asırdan 15. asra kadar astronomiden fiziğe, matematikten felsefeye **bilimin bütün alanlarında dünyanın öncüsü olmuşlardır**. Bunun ana sebeplerinden bir tanesi de ilimleri İslami olan ve olmayan şeklinde bir tasnife tâbi tutmamış olmalarıdır. Cahit Baltacı'nın İslam medeniyetiyle alakalı mevcut birikimi en iyi özetleyen kitabında ulemanın ilim tasnifleri içinde böyle bir ayırım bulunmamaktadır. Mesela bugün dünyada var olan hangi mesele için İslam'ı ve Müslümanları ilgilendirmiyor, İslami değil, diyebiliriz?

Diğer yandan Müslümanlar bilgi ve tekniği güç devşirmek, başkalarına tahakküm etmek ve onları sömürmek için kullanmamıştır.

Aksine **yeryüzünü imar ve ıslah etmek**, hayatı kolaylaştırmak, insanlara faydalı olmak için vesile bilmiştir. Ama 18. yüzyıldan sonra dünyadaki dengeler değişmiş, bilgi ve teknoloji sömürü, zulüm ve haksızlığın araçları olarak kullanılmıştır ki, bu ayrı bir konferansın konusudur.

Kıymetli hocalarım; bir düşünceyi/ inancı anlamının 5 temel boyutu vardır. Şimdi burada benim yerime bir başkası, mesela komünizmin bir ideoloğu konuşsaydı, komünizmin insanlık için en güzel ideoloji olduğundan bahsedecekti. Bir Zerdüşt ya da Budist konuşsaydı aynı şey olacaktı. Yani hiçbir ideoloji kendisini insanlığa baş belası olarak tanımlamaz, varlığını kötülük üzerinden ifade etmez. Bütün düşünce sistemleri esasında insanlara iyilik vaat eder. Peki, o zaman fark nerededir ve **hakikatin ölçüsü nedir?** İşte burada **bir düşünce sistemini gerçek yüzüyle tanımak için beş perspektif** üzerinden ona bakmak gerekir:

Birincisi **ontolojik perspektiftir**. Bir düşüncenin insana, varlığa, âleme bakışını, varlık tasavvurunu ortaya koyan varoluşsal boyuttur. Son iki asır dâhil **Batı** düşünce geleneğinin ve felsefesinin insanı tanımlamada kat ettiği mesafe nedir? Bu manada bugün Müslümanlar İslam'ın insan ve evren tasavvurunu açık ve modern insanın arayışlarına cevap olacak şekilde ortaya koyabilmişler midir? Mesela marksizm, sosyalizm, kapitalizm, liberalizm, hümanizm gibi ideolojiler temelinde baktığınızda insanın bulunduğu yer doğal seleksiyonun içerisidir. Yani değer ve erdem merkezli değil, **güç endeksli** bir tanımlamadır. Güçlünün zayıfı ezmesini doğal bir olay, canlılar döngüsü olarak ele alan bir yaklaşımdır. Yahudi teolojisinin bugün egemen olan siyonist yorumuna göre insan sadece Yahudi'dir! Bunun dışında kalan bütün canlılar, Yahudilere hizmetlerine göre tasnif edilirler! Hristiyanlığa göre insan doğuştan suçlu ve günahkâr bir varlıktır! İdeolojilere göre dünya, tesadüflerle oluşmuş ve sınırlı kaynaklara sahip bir yer iken Yahudi'ye göre tanrı tarafından kendine verilen özel

mülküdür. İslam'a göre insan eşref-i mahlûkat olarak yaratılan, üstün özelliklerle donatılan, sorumluluk sahibi bir varlıktır. Dünya ise insana **emanet** edilen bir gezegendir.

İkincisi **epistemolojik perspektiftir**, bilgiye bakışı ifade eder. İslam kelamında bilginin kaynağı; mütevatir haber, akıl ve duyular olmak üzere üçtür. Batı felsefesinde bilginin kaynağı ikidir. Dolayısıyla batı felsefesinin hakikati ihata etmesinin imkânı yoktur. Çünkü elindeki kaynak hakikati ifade ve ihata etmeye yetmez.

Üçüncüsü **etik perspektiftir**, ahlak tasavvurudur. Bugün İslam'ın ahlak tasavvurunu yeniden tefekkür etmeliyiz diye düşünüyorum. Zira çoğu yerde indirgenmiş, daraltılmış bir ahlak anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Mesela, karşı cinsten iki gencin el ele tutuşması açık bir ahlaka mugayir davranış olarak ilan edilirken, iki açgözlü patronun çalışanlarının hakkını gasp etmek üzerine el ele tutuşması ahlak açısından aynı netlikte dikkat çekmemektedir. Oysa kendisi için istediğini herkes için isteyebilmek, kendisine yapıldığında hoşlanmadığı bir şeyi kimseye reva görmemek, İslam'ın en temel ahlak ilkeleri olarak karşımızda durmaktadır.

Dördüncüsü **estetik perspektiftir**. Bir düşünce din bile olsa eğer estetik dünyası, sanatı yoksa ayakta duramaz. Biz İslam düşüncesi ve ahlakı, İslam tasavvuru ve hukuku adına konuşurken özellikle son asırlarda İslam'ın sanat ve estetik boyutunu ihmal etmişiz. Oysaki İslam medeniyeti, şehir mimarisinden el sanatlarına, sanatın şaheserleriyle dolu olan, hayatın her alanına sanatın rikkat ve zarafetini taşıyan bir sanat medeniyetidir.

Beşincisi ise **hukuki perspektiftir**. Hukuk evrenseldir. Hukukun niteliği kendinden olmayana karşı teklifi ile ölçülür. Mesela Avrupa özelinde yapılan değerlendirmelerde, iç bünyesinde yerleşik bir hukuk sistemine sahip olduğunun altı çizilir. Esasında Avrupa'nın gerçekten bir hukuk perspektifine sahip olup olmadığını anlamak için kendi dışındakilere nasıl davrandığına, başkalarına neyi müstahak gördüğüne

bakmak gerekir. Kendi dışındaki insanlara yaklaşımını görmeden bir milletin hukuk ve ahlak seviyesi belirlenemez.

İslam'ın hukuk perspektifi bu anlamda hepimizin bildiği gibi **evrensel**dir ve *makâsıd* temeline dayanır. Bütün insanların temel hakları, yaşama, akıl-düşünce, inanç, nesil güvenliği, mal-emeğin karşılığı dokunulmazdır. İslam'ın bugün yeryüzüne ve bütün insanlığa en açık **vaadi**; ırkı, rengi, coğrafyası, inancı, sosyal statüsü ne olursa olsun, bütün insanların yaşama hakkını, akıl güvenliğini, düşünce ve inanç özgürlüğünü savunması, emeğinin karşılığını dokunulmaz kabul etmesidir. Hiç kimse emek vermediği şeye sahip olamaz, hiç kimse verdiği emeğinin karşılığından mahrum edilemez. Bütün insanlar **geleceğini güvenle yaşama ve tercih etme** hakkına sahiptir. İşte, başta söylediğimiz 6 milyar insan için İslam'ı umut yapan bu bakıştır. Biz İslam'ın bu ufkunu insanlığa takdim eder ve bunu yaşayarak ispat edebilirsek dünyanın İslam'a koşarak geleceği, tarihin de açıkça gösterdiği bir gerçekliktir.

Bugün Dünyanın yarısının yoksul olduğu bir çağda yaşıyoruz. 2017-2018 insani gelişim raporlarına göre dünyadaki **8 kişinin toplam serveti** 3.6 milyar insanın toplam servetinden daha fazladır. Dünyanın en zengin 8 kişinin toplam zenginliği 430 milyar dolar iken, 3.6 milyar dünya insanının toplam varlığı 410 milyar dolardır. Cahiliye toplumlarının ve dönemlerinin en bariz özelliklerinden birisi servetin belirli ellerde ve alanlarda toplanmasıdır. Böylece **mutlu bir azınlık** kurdukları sistem ile çoğunluğun emek ve alın terini gasp etmek suretiyle her geçen gün servetlerini katlayarak çoğaltmakta, güçlendikçe sıradan kitleleri kendisine daha çok mahkûm etmektedir. Bu zalimce tavrın sahipleri bütün hayatlarını daha çok mal biriktirmek üzerine kurgulamakta, mütemadiyen servetini listeleyerek kendini tatmin etmekte ve en vahim hata olarak malının kendini ebedî kılacağını zannetmektedir. Bugün yaşanan dünyanın da en büyük problemi ola-

rak karşımızda duran, **servet ve emek dengesizliği** karşısında İslam'ın sözü ve Müslümanların tavrı nedir?

Şimdi **yeni bir gelecek inşasının zarureti** ortadadır ve bunun üzerine de kısaca düşüncelerimi paylaşmak istiyorum. Yeni bir dünyanın ve daha iyi bir geleceğin inşası bağlamında en büyük imkân ve referans yedinci yüzyılda yarım asırda inşa edilen İslam medeniyetinin kendisidir. Miladın yedinci asrında, hayatın zulüm ve haksızlık girdabına hapsedildiği, merhametin kaybolmasının insani değerlere maliyetini, şairin; “Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerdil!” diye tarif ettiği bir cahiliye dönemi, mülkün yegâne sahibi, âlemleri yaratan ve yöneten Allah'ın, Son Vahiy ve Son Nebi ile tarihin akışına müdahale etmesiyle çeyrek asırlık bir sürede, bütün insani ilkelerin ve ahlaki değerlerin şahika örneklerinin yaşandığı asr-ı saadete dönüşmüştür. Bedevi bir toplumda başlayan hakikat mücadelesiyle kısa zamanda **tevhit, adalet ve güzel ahlakın hâkim olduğu bir medeniyet** inşa edilmiştir. Bu süreç günümüz dünyası için de kaostan çıkışın ve kuruluşun ilkelerini ve yolunu göstermektedir. Öncelikle insanlığın bugünkü hayata mahkûm olmadığına ve daha iyi bir geleceğin mümkün olduğuna inanmak lazımdır.

Son iki asırdır Müslümanlara yapılan en büyük kötülük, en ciddi müdahale Müslümanların özgüvenine yapılan müdahaledir. İnsan gücü, pazar alanı, hammadde, ekonomik potansiyel, jeo-stratejik konum gibi önemli imkânlara sahip olan Müslümanların küresel ölçekte etki gücüne sahip olamamalarının sebeplerinden bir tanesi de **özgüven problemi** yaşamalarıdır. Bir araya gelemeyecekleri, kendi meselelerini kendilerinin çözemeyecekleri, dünyanın sorunları ile baş edemeyecekleri, zayıf ve güçsüz oldukları konusunda asimetrik olarak ve mütemadiyen, telkinlere ve enformatik manipülasyonlara maruz kalmışlardır.

Aliya İzzetbegoviç, İslam Deklarasyonu'nda çıkış yolu olarak Fas'dan Endonezya'ya Müslümanların Birliğini gösteriyor. Bugün yeryüzünde kaç Müslüman Müslümanların birliğinin mümkün olduğu-

na inanıyor? Niye inanmıyor? Oysa bugün birlik kuran Avrupa, 1. ve 2. dünya savaşında kendi arasında on milyonlarca insanını öldürmüş, öncesinde yine milyonlarca insanın hayatını kaybettiği yüzyıl ve otuz yıl savaşları yaşamıştır. Tarihin büyük fotoğrafı içerisinde İslam coğrafyasının iç kavgaları Batıyla mukayese edildiğinde oldukça lokal ve sıradan kalacaktır.

Bugün en hayati mesele olarak Müslümanlar, hiçbir emperyalist gücü aralarına almadan, davet etmeden kendi **meselelerini kendilerinin çözebileceklerine inanmak** zorundadır. Aliya İzzetbegoviç; Müslümanların toparlanmasının ve ilerlemesinin önünde **iki büyük bariyerin** varlığına işaret eder. *Birincisi* çalışmadan, gayret etmeden oturup “mucize beklemeleri”dir. Oysa Asr-ı Saadet de dâhil tarihin hiçbir döneminde hiçbir şey, bedeli ödenmeden ve mucize ile değişmemiştir. 610’dan 650’ye kadar İslam medeniyeti kurulurken bir inkılabın bütün bedeli ödenmiş, Allah’ın yardımını hak edecek **fedakârlık, azim ve sabır** ortaya konulmuştur. Oturduğu yerden -hatta o daha ileri boyutta söylüyor- mütemadiyen hatimler yaparak, dualar okuyarak, mucize bekleyen bir İslam coğrafyası var! Oysaki medeniyet kurmak için lazım olan her şey elindedir ve imkânlarını kullanarak geleceğini inşa etmesi gerekir. *İkincisi* ise kendisi ve geleceği adına “başkalarından iyilik beklemeleri”dir. Yani Müslümanlar, dünyanın egemenlerinden, yeryüzünü ve coğrafyalarını yaşanmaz hale getirenlerden iyilik bekliyor, ama onlar asla İslam coğrafyasına iyilik yapmayacaklar, diyor İzzetbegoviç.

Bugün bizim feraset ve entelektüel boyut anlamında en büyük eksikliklerimizden bir tanesi **son iki asrı yeterince bilmemektir**. Akademilerimiz, müfredatlarımız dâhil gündemimizde dünyanın son iki yüz yılında olan bitenler çok fazla yer tutmuyor. Elbette klasiklerimizi, temel eserlerimizi, medeniyet birikimimize dair kitapları okumak zorundayız ama bunun ötesinde sağlıklı bir dünya tasavvuru edinmek için kafa yorma mecburiyetimiz de açıktır. Son iki asır, dünya

tarihinin en hızlı değişimlerinin, dönüşümlerinin, karmaşasının yaşandığı, insanlık tarihinin en bunalımlı ve sancılı dönemidir. Dünyanın son iki asrının gerçek yüzünü deşifre edenler bizim dışımızdaki insanlar. İzzetbegoviç gibi birkaç isim dışında İslam düşüncesinin içerisinden gelerek son iki asrın doğru fotoğrafını çeken ve geleceğe rehberlik kaygısı taşıyan fazla kimse yoktur.

Müslümanlar yeni bir medeniyet inşa edeceklerine, bu imkâna ve güce sahip olduklarına **inanmak** zorundadır. Bu inancı dağıtan; yakın tarihte, ırk, din, mezhep, ideoloji kavgaları üzerine İslam coğrafyasına döşenen fay hatlarını; fiilî, kültürel ve iktisadi emperyalizmi, bunların mimarlarını ve argümanlarını fark etmek zorundadır. Bugün dünya ticaretinin yüzde sekseni deniz-okyanus ticaretidir. Sadece Türkiye, Mısır ve İran üçü iktisadi alanda işbirliği yapsa 2 okyanusla 8 denize hükmediyor. Egemen görüşe göre, İran'la Suudi Arabistan arasında mezhepsel bir gerilim var ve bu iki grubun ortak çalışması, hatta bir araya gelmesi mümkün değildir. Bir de diğer açıdan bakıldığında Suudi Arabistan ve İran dünya petrollerinin yüzde yetmişini yönetiyor. Eğer bu iki ülke iyi ilişkiler içinde olurlarsa petrol fiyatlarını kendileri belirleyebilirler ve bu da dünyadaki iktisadi dengenin ciddi şekilde sarsılması demektir. Dolayısıyla bu ikisi mütemadiyen kavga etmelidir(!) Ehli Sünnet, Şiiilik, Selefilik ya da diğer kimlikler üzerinden yapılan tartışmalar, dinî ve ilmî boyut dışında çok farklı saikler ve motivasyonlar ile gündemde tutulmaktadır.

İkincisi yeni bir gelecek ve medeniyet için **bilgiye sahip olmak** lazımdır. İslam'ın temel klasiklerinin bilgisi yanında yaşanan dünyanın ve bu çağın bilgisine sahip olmak gerekir. Bugünün dünyasını inşa etmek için bugünü bilmeye mecburuz. İslam'ın bütün kaynaklarını ezbere bilsek bile şayet bugünü bilmiyorsak yarını inşa edemeyiz. Ben bu kanaatteyim. Bugünün sorununu tespit bile edemeyiz. En açık örnek olarak Somali'yi ele alalım. Açlığın ve susuzluğun vurduğu Somali şeklinde cümleler kuruyoruz. Yüzlerce kilometre deniz sahili olan Somali nasıl susuz kalıyor? Tarihi boyunca sadece tek başına

bütün Afrika'yı toprağıyla besleyen Somali nasıl aç kalıyor? Toprağıyla koca bir kıtayı besleyen ülkeyi nasıl açlık vuruyor?

Somali dünyada Kur'an ve din eğitiminin en yaygın olduğu ülkedir. Bütün çocuklar eğitime Kur'an öğrenerek başlar. 16 milyon nüfusu olan Somali'de 1 milyon hafız var. Ama o gençler diğer mahalledeki kardeşlerini öldürdüğü zaman Somali için iyilik yaptığını zannediyor. Olan biteni fark etmede, problemleri doğru tespit etmede sıkıntı var.

Hakeza DEAŞ'dan Boko Haram'a ve Şebab'a kadar, İslam coğrafyasının gençleri başkalarının silahları ve tuzakları ile birbirlerini öldürüyor! Dolayısıyla iktisadi, kültürel, siyasi ve inanç boyutuyla bugünün dünyasını, coğrafyamızda olan biteni doğru anlamaya mecburuz.

Şimdi deizm, ateizm vb. konuları konuşuyoruz. Makale ve tezlerle baktığımızda, deizmin tutarsızlığı, ateizmin geçersizliği, din dışı ideolojilerin mantıksızlığı ekseninde önemli akademik çalışmaların varlığını görüyoruz. Peki, bu akademik çalışmalar gençleri ateizme ve deizme kapılmaktan alıkoymuyor mu? Gençler bu ideolojileri felsefi olarak inceleyerek tercih yapmıyor. Mesele, onların hakikatle içi içe büyüyecekleri bir **toplum** ve dünyanın yokluğudur. Gençler dini neden sorguluyor, bizim din adına söylediklerimiz gençlerin neden ilgisini çekmiyor, biz onları neye davet ediyoruz? Onların heyecanları, beklentileri, ufukları, dünyaları nedir?

Peygamber Efendimizin çağrısına kulak verenlerin yüzde 90'ının genç olması bir mucize değil, eşyanın tabiatı gereği doğal bir durumdur. Çünkü gençliğin yapısında esasında hakikati kabullenmeye yatkınlık vardır. Gençler İslami hakikatleri kabullenmeye yetişkinlerden daha yatkın, daha müsaittirler. Gençliğin heyecanlı olması, kendini ispat etme kaygısı, fark edilme duygusu, itirazı olması tek başına olumsuz şeyler değildir. Biz bunları yönetemediğimiz için ya yok ediyoruz ya da karşı tavır alıyoruz. Oysa gençliğin heyecanını, kendini

ispat etme duygusunu insanlığa hizmet üzerinden anlamlandırdığımızda o duygular insanlık için rahmete dönüşüyor. Netice olarak bugün İslam dünyası her alanda bilgi ile arasına mesafe koymanın, **bilgiyi ihmal etmenin** bedelini ödüyor.

Dördüncüsü aksiyon yani mücahededir. Peygamber Efendimizin Mekke'den bütün dünyayı kuşatan bir medeniyet inşa ederken neye sahip olduğuna baktığımızda bütün imkânının **inancı, bilgisi, ahlakı ve mücadelesi** olduğunu görüyoruz. Bugün yeni bir medeniyetin inşası noktasında bizim en büyük imkânımız yine bunlardır. Yani inanmak, bilgiye sahip olmak, teklif ettiğimiz ahlakı yaşamak, daha iyi bir gelecek için mücadele etmektir. Aliya İzzetbegoviç; Bugün Müslümanların gelenekselci ve reformist olarak iki kulvara saplandığını; gelenekselcilerin İslam'ı sürekli geriye doğru çekerek imkânsız bir çabanın içinde boğulduğunu, reformistlerin de İslam'ın önüne başka ideolojilerin geleceğini koyarak İslam'ın medeniyet inşasını engellediğini söylüyor.

Netice olarak az önce sunucu kardeşimizin dediği gibi **bilgi, feraset ve hikmetle bir mücadelenin içerisinde olmaktan** başka çıkış yolu yoktur. Cenab-ı Mevla bu ideal içerisinde milletimize ve insanlığa hizmet ve rehberlik etme yolunda yardımcımız olsun.

Tekrar hepinize teşekkür ediyor, seçkin heyetinizi saygı ve hürmetle selamlıyorum.